

T.C

**DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ BİLİM DALI**

**YOKSULLUK KÜLTÜRÜNÜN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM
YAŞANTILARINA VE GELİŞİM ALANLARINA
YANSIMALARININ İNCELENMESİ (ANNELERİN
DENEYİMLERİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Döndü Sağlam

**Düzce
Haziran, 2022**

T.C

**DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ BİLİM DALI**

**YOKSULLUK KÜLTÜRÜNÜN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM
YAŞANTILARINA VE GELİŞİM ALANLARINA
YANSIMALARININ İNCELENMESİ (ANNELERİN
DENEYİMLERİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Döndü Sağlam

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Taner ATMACA

**Düzce
Haziran, 2022**

Döndü Sağlam

Düzce Üniversitesi, LEE
Yüksek Lisans Tezi
Haziran, 2022

**YOKSULLUK KÜLTÜRÜNÜN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM YAŞANTILARINA VE GELİŞİM
ALANLARINA YANSIMALARININ İNCELENMESİ
(ANNELERİN DENEYİMLERİ)**

JÜRİ ve ENSTİTÜ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Döndü SAĞLAM tarafından hazırlanan bu çalışma jürimiz tarafından Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalı'nda oybirliği / oy çokluğu ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Taner ATMACA

Başkan
Prof. Dr. Kaya YILDIZ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Engin ASLANARGUN
Düzce Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Taner ATMACA
Düzce Üniversitesi

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2022

Prof. Dr. Zafer AKBAŞ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Yoksulluk gibi kırılğan bir kavramın yine toplumun en kırılğan kesimini oluşturan çocuklar üzerindeki yansımalarını yoksulluğu tüm gerçekliğiyle deneyimleyen annelerin hikayeleriyle değerlendirildiği bu araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve raporlaştırılması noktasında birçok kişinin değerli katkıları olmuştur. İlk olarak yüksek lisans eğitim programına başladığımdan itibaren, özellikle tez yazma sürecinde kıymetli katkılarıyla araştırmada yol almamı sağlayan, güzel insan, büyük emektar, değerli danışmanım saygıdeğer insan Doç. Dr. Taner Atmaca'ya teşekkür eder, kendisine çalışmanın tüm aşamasında gösterdiği özveri, sabır ve anlayışından dolayı en derin saygılarımı ve şükranlarımı sunarım. Yoksulluğun annelikle iç içe geçmiş yazgısını, iç dünyalarındaki şefkat, merhamet ve sevgiyi yaşadıkları tüm olumsuzlukları değiştirmek için çabaya dönüştüren, dönüştürdüğü güçlenen “önce Allah sonra çocuklarım” diyerek ayakta kalmış, evlatlara adanmış hayatın seslerini, sözlerini ve içtenliklerini benimle yürekten paylaşan katılımcılarıma ve onların nezdinde diğer bütün annelere teşekkür ediyor hayranlıklarımı sunuyorum.

Sırtında süt şişeleri dolu küfeyle yedi kilometrelik köy yolunu aşır, sattığı süttten kazandığının tamamını okul harçlığın diyerek elime tutuşturan, başarı duasından güç aldığım ve çabasından güç alarak bugünkü konuma geldiğim annemle, emekli maaşı evini geçindirmeye ancak yettiğinden üniversitede okumam için inşaatlarda çalışan babama olan vefa borcumu böylesi değerli ve anlamlı çalışmadaki tüm çabalarımın neticesini onlara atfederek az da olsa ödeyebileceğimi düşünüyorum. Son olarak araştırma süreci boyunca beni destekleyen eşime ve çocuklarıma, değerli müdürüm Şenol Özdil'e, İngilizce makalelerin çevirisinde çokça yardım aldığım öğretmen arkadaşım Murat Çökelez'e, çalışmama katkı sunan eğitim camiasındaki bütün meslektaşlarıma, bu aşamaya kadar gelmemde desteği olan bütün öğretmenlerime teşekkür ediyorum.

Döndü SAĞLAM

ÖZET

YOKSULLUK KÜLTÜRÜNÜN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİM YAŞANTILARINA VE GELİŞİM ALANLARINA YANSIMALARININ İNCELENMESİ (ANNELERİN DENEYİMLERİ)

SAĞLAM, Döndü

Yüksek Lisans, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Taner ATMACA

Haziran 2022, XI+125 sayfa

Bu araştırmanın temel amacı yoksul annelerin yaşantıları, deneyimleri ve aile öykülerine dönük anlatılarından hareketle yine onların bakış açısıyla, çocukların gelişim düzeyleri ve akademik yaşantılarında yoksulluk kültürünün etkilerini incelemektir. Bu çalışma yoksulluk kültürünün çocukların gelişim alanları ve akademik başarısına etkisine dair gerçeklikleri, yoksul annelerin deneyimlerine göre tanımlamayı, yorumlamayı ve onların baktığı yerden görerek anlamlandırmayı amaçladığı için, nitel araştırma geleneği içerisinde yer alan fenomenoloji-olgubilim modeliyle yürütülmüştür. Çalışma grubunun seçilmesinde homojen (benzeşik) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılar Zonguldak ili Çaycuma ilçesinde 2022 yılı için belirlenen aylık net 4.253 TL'lik asgari ücretin altında gelire yaşayan ve eğitim kurumlarına devam eden çocuğu olan gönüllü 10 anneden oluşmaktadır. Araştırmanın verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde tematik analiz metodu kullanılmış, anlatılarda ne söylendiğine ne anlatıldığına odaklanılmış, tematik içeriklere tümevarımsal bir yaklaşımla ulaşılmıştır. Bulgular kadın yoksulluğu ve gündelik hayata yansımaları, kadınların yoksullukla mücadelede kullandıkları çözüm yolları, annelerin deneyimlerine göre yoksulluk ve eğitim, içselleştirilmiş yoksulluk kültürü ve eğitim olmak üzere belirlenen dört tema başlığı altında yorumlanmıştır. Araştırmanın sonucunda annelerin, çocuklarının fiziksel, bilişsel ve davranışsal gelişimlerini

sağlıklı olarak tamamlayabilecek kaynaklara ulaşmak için mücadele ettikleri, sosyoekonomik seviyelerindeki düşüklüğün öğrencilerin eğitim yaşamlarını olumsuz etkilediği ancak bazı çocukların dezavantajlı yaşam şartlarının getirdiği zorlukların üstesinden gelebilecekleri aracı kaynaklar özellikle annelerin beceri ve gücü vasıtasıyla başarılı olabildikleri görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Akademik başarı, Gelişim alanları, Sosyoekonomik durum, Yoksulluk kültürü

ABSTRACT**EXAMINATION OF THE REFLECTIONS OF POVERTY CULTURE
ON THE STUDENTS' EDUCATION LIVES AND DEVELOPMENT AREAS
(MOTHERS' EXPERIENCES)****SAĞLAM, Döndü****Master Thesis, Department of Educational Sciences****Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Taner ATMACA****June 2022, XI+132 pages**

The main purpose of this research is to examine the effects of poverty culture on the developmental levels of children and their academic lives from the perspective of poor mothers, based on their narratives about their experiences and family stories. For this reason, the narrative research design was considered to be the most appropriate method for this study, which aims to make the effects of poverty on children's development areas and academic lives visible, beyond defining the concept and quality, with the meanings produced from the stories of the poor mothers, which are not visible to them, buried in their experiences. A homogeneous sampling method was used in the selection of the study group. Participants consist of 10 volunteer mothers with children who live in the Çaycuma district of Zonguldak province with an income below the monthly net minimum wage of 4.253 TL determined for 2022 and attend educational institutions. A semi-structured interview form was used to collect the data for the study.

The thematic analysis method was used in the analysis of the data, focusing on what was said and what was told in the narratives, the thematic contents were reached with an inductive approach. The findings were interpreted under four themes: women's poverty and its reflections on daily life, the solutions women use in the fight against poverty, poverty, and education according to the experiences of mothers, internalized poverty culture, and education. As a result of the research, it has been seen that mothers struggle to reach the resources that can complete their children's physical, cognitive and behavioral development in a healthy way, that the

low socioeconomic level affects the education life of the students negatively, but that some children can be successful through the intermediary resources, especially the skills and power of the mothers, through which they can overcome the difficulties brought by their disadvantaged living conditions.

Key Words: Academic Success, development areas, socioeconomic status, poverty culture

İTHAF

Bu çalışmayı, maddi imkânsızlıkların sebep olduğu her türlü yoksunluğa, hayatta kalma sebebim dedikleri evlatlarından güç alarak göğüs geren, çocuklarının iyi bir eğitim alıp güzel bir geleceğe sahip olması umuduna sarılarak gülen yüzleriyle güzelleşen, güzelleştikçe güçlenen cefakâr, fedakâr, yoksul annelere; Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün “Yokluk ve sefaleti yenmek için önce cehaleti yenmek gerekir.” sözünü kendisine ışık bilen okul yöneticilerinin, öğretmenlerin fark edişi, duyarlılığı, desteği sayesinde yoksulluk döngüsünü kırıp çizginin dışındaki aydınlığa çıkabilmelerini yürekten temenni ettiğim toplumun en kırılgan bireyleri, yoksul çocuklara ve bu çocukların hayatına dokunarak onları aydınlığa çıkarmayı başarmış, başaracak tüm eğitimcilere ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ve ENSTİTÜ ONAYI.....	5
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
İTHAF.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	4
1.3. Araştırmanın Önemi.....	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Sayıltıları.....	5
1.5. Tanımlar.....	5
1.6. Kısaltmalar.....	6
İKİNCİ BÖLÜM.....	7
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
2.1. Farklı Tanım ve Yaklaşımlarla Yoksulluk.....	7
2.1.1. Mutlak Yoksulluk Yaklaşımı.....	9
2.1.2. Görelî Yoksulluk Yaklaşımı.....	10
2.1.3. Kapasite Yaklaşımı ve İnsani Yoksulluk Kavramı.....	11
2.2. Yoksulluğun Nedenleri.....	14
2.2.1. Bireysel Faktörler (Kurbanı Suçla Kuramı).....	14
2.2.2. Yapısal Nedenler (Sistemi Suçla Kuramı).....	15
2.2.3. Toplumsal Tabakalaşma, Eşitsizlik ve Dışlanma.....	16
2.3. Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk Gerçeği.....	21
2.3.1. Kadın Yoksulluğu.....	26
2.3.2. Çocuk Yoksulluğu.....	31
2.3.2.1. Yoksulluğun Çocukların Gelişim Alanları Üzerindeki Etkileri.....	32
2.3.2.2. Yoksulluğun Çocuğun Akademik Yaşamı Üzerindeki Etkileri.....	37

2.3.2.3. Yoksulluğun Eğitime ve Eğitim Yönetimine Yansımaları	45
2.3.2.4. Yoksulluk Kültürü	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
3. YÖNTEM.....	54
3.1. Araştırma Modeli	54
3.2. Çalışma Grubu	55
3.3. Veri Toplama Araçları.....	57
3.4. Verilerin Toplanması	57
3.5. Araştırmacının Rolü.....	58
3.6. Geçerlik ve Güvenirlik	59
3.7. Verilerin Analizi	60
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	61
BULGULAR VE YORUMLAR	61
4.1. Kadın Yoksulluğu ve Gündelik Hayata Yansımaları.....	61
4.2. Kadınların Yoksullukla Mücadelede Kullandıkları Çözüm Yolları	66
4.3. Annelerin Deneyimlerine Göre Yoksulluk ve Eğitim	71
4.4. İçselleştirilmiş Yoksulluk Kültürü ve Eğitim	86
BEŞİNCİ BÖLÜM	93
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	93
5.1. Tartışma	93
5.2. Sonuç.....	106
5.3. Öneriler	107
KAYNAKÇA	110
EK.....	126

ŞEKİLLER LİSTESİSayfa No

Şekil 1. Türkiye Gelir Eşitsizliğinin Yıllara Göre Dağılımı	24
Şekil 2. Yoksulluğun Çocukların ve Gençlerin Akıl, Ruh ve Davranış Sağlığı Üzerindeki Etkilerine İlişkin Kavramsal Çerçeve.....	37
Şekil 3. Öğrencilerin Anne-Baba Eğitim Düzeyine Göre Merkezi Sınav Puanı Ortalaması	40
Şekil 4. Tüketim Harcaması Türlerinin Gelire Göre Göre Dağılımı	43

TABLolar LİSTESİSayfa No

Tablo 1. Dört Kişilik Ailenin Gıda Harcamaları Açlık ve Yoksulluk Sınırı (2020-2021)	25
Tablo 2. Temel İşgücü Göstergeleri.....	30
Tablo 3. Hane Refah Düzeyine Göre Çocukların Beslenme Durumu	34
Tablo 4. Katılımcılarla İlgili Demografik Bilgiler	56

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problemi, amacı, önemi, sayıtları ve sınırlılıklarına değinilmiş, ayrıca araştırmayla ilgili terimlerin tanımlarına yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

Geçmişten günümüze süregelen ve gelişmiş ya da az gelişmiş olması fark etmeksizin bütün ülkelerdeki bireylerin yaşam kalitesini düşüren, disiplinler arası bir problem olan yoksulluk bir mağduriyet durumudur. Bu mağduriyetlerden en çok etkilenenler toplum tarafından çok da görünür olmayan kadınlar ve onların çocuklarıdır. Yoksullukla ilgili ilk araştırmaların 19. yüzyıl sonlarında yapıldığı görüşü hâkimdir. Booth esas nedenin düşük ve düzensiz kazanç olduğu düşüncesinden hareketle, kazançların geçim ihtiyacını karşılayacak düzeyin altında olması durumunu açıklayan yoksulluk sınırı kavramını ortaya atmış, Rowntree geçinmek için gerekli temel yiyecekler ve onlara ulaşmaya yetecek gelirin yanında giyim ve barınma ihtiyaçlarını içeren kesin bir tablo sunmaya çalışmıştır (Marshall, 1999). Yoksulluk, toplumsal yaşamda egemen mutlu bir yaşamı açıklayan tüm imkânlardan yoksunluğun, hayatın sunmak zorunda olduklarına ulaşamamanın getirdiği sıkıntıların beraberinde getirdiği öz saygının yitirilmesi (Bauman, 1999), derinleşen toplumsal eşitsizlik, maddi sefalet, açlık, hastalık, soğuktan donma gibi tehlikelerin yanında özgüvenlerine yönelen duygusal şiddetle karşı karşıya bulunma (Erdoğan, 2019), yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli temel ihtiyaçları karşılamada düştükleri acizlik halidir (Taş ve Özcan, 2012).

Yoksulluk literatürü, kavramı kimi zaman mutlak ve görelî yoksullukla (Giddens, 2012), kimi zaman eğitim sayesinde kazanılabilecek üretken kimlikle gelirin arttırılacağına vurgulandığı kapasite yaklaşımıyla (Sen, 2004) açıklanmıştır. Lewis (1966) ise yoksulluğu, bir şeyin eksikliğinden kaynaklanan mahrumiyet ve düzensizlikten ziyade aile yapısı, kişilerarası ilişkiler, harcama alışkanlıkları, değer sistemleri ve zamanı kullanma tarzlarında önemli benzerlikler bulunan, daimî şekilde tekrarlayan, kendine has özellikleri olan bir alt kültürle, yoksulluk kültürüyle açıklamıştır. Türkdoğan, (1977: 17) maddî imkânsızlıkla köylerini terk edip kent saçaklarında toplanarak, güçlü bir kültür ve tarih bilincine sahip olmamalarının sonucu egemen kültürden giderek uzaklaşıp ne köylü ne de kentli olabilmiş, konutları ve yaşam biçimleri aynı kültür adacıklarındaki dışlanmış gruplarının yaşam tarzını benimseyenlerin kültürünü, yoksulluk kültürü kavramına atfetmiştir. Acemoğlu ve Robinson (2012: 49-70), farklı bir bakış açısıyla zenginlik ve yoksulluğun kökenleriyle ilgili üretilen coğrafya, kültür ve cehalet hipotezlerinin değil, kurumsal hipotezin geçerliliğini savunmuş, Freidmann, (2001: 136) ise akademik çalışmalarda ele alınan yapısal yoksulluk, dışlanma, marjinalleşme, istismar kavramları ve bunlarla bağdaştırılan teorilerin yoksulların, kendilerini aşan güçlerin kurbanı olduklarını gösterdiğine salık vermiştir.

Yoksulların, gelecek yaşam endişeleri için harcadıkları enerji üretkenliklerini düşürmekte, acil ihtiyaçlarını karşılayacak maddî imkânlarının olmamasına bağlı stres ve endişe doğru karar almalarını, yeni bilgi ve beceri edinmelerini engellemektedir (Stiglitz, 2015). Gereksinimlerini karşılayamayan ebeveynler çocuklarının sevilme, ilgi ve değer görme ihtiyaçlarını algılayamamakta, kendilerini değersiz, işe yaramaz, kusurlu hissetme eğiliminin karakterle bütünleşip alışkanlığa dönüştüğü çocuklar yetiştirmektedirler (Cüceloğlu, 1997). Yapılan çalışmalarda yoksul bir ailede doğmanın çocukların gelecek yaşam çizgilerini doğrudan etkilediği ve varlıklı ailelerde doğan çocukların mukayese edildiğinde yapabilirliklerini geliştirme hususunda eşit fırsatlara sahip olmadıkları gözlemlenmiş (Müderrişoğlu vd., 2013), ailelerin ekonomik sermayesinin güçlülüğü ve kültürel sermayelerinin büyüklüğü oranında eğitime yatırım yaptıkları açıklanmıştır (Bourdieu, 1995). Öğrencilerin başarısızlığında yoksulluk, topluluk tutumları, okul öncesi sözlü ve sözsüz becerilerdeki yetersizlikler, içinde buldukları topluluğun eğitim düzeyi gibi

çok sayıda dezavantajlı sosyoekonomik faktörün önemli rolü bulunduğu ortaya çıkarılmıştır (Coleman, 1966). Ayrıca bazı araştırmalarda sosyoekonomik düzeyi düşük ebeveynlerin çocuklarını yetiştirme, eğitime, sosyalleştirmedeki çabalarının (sevgi, ilgi, sabır), maddi imkânsızlıkların neden olduğu çaresizlik ve sıkıntıların etkisiyle aşırı sert, tutarsız bir yaklaşımla ters yönde bir seyir izlediğine dikkat çekilmiştir (Şengönül, 2013).

Bugünkü Türkiye'nin yoksul özneleri, gayretine denk olmayan maddi karşılıkla geçinmeye çalışan veya geçinmek için çabalayacağı istihdamdan mahrum kaldığı için resmî kurumlar, sivil toplum kuruluşları, komşular, akrabalar tarafından yapılan yardımlarla ayakta durmaya çalışan, elindekine şükreden, yarınını kader ve kismete bağlamış bir görüntüyü resmetmektedir. Yoksulluk yazını ise, toplumsal sorumluluk hisseden aydınların yoksulluğa dair tanımlar ve ölçümler yaptığı, mücadele stratejileri geliştirdiği; yoksulluğun nedenlerinin, etkilerinin ulusal veya uluslararası düzeyde tartışıldığı oldukça geniş bir platformdur. Bu geniş platformda yoksulluğa dair genellemelerin ve sonuçların üretildiği, ölçümlerle doğrulandığı, farklılaştırıldığı, ilişkilendirildiği nicel araştırmalarla veya yoksulluğun nedenlerinin, etkilerinin sorgulandığı nitel araştırmalarla çalışılıp üretilmiş sayısız konferans bildirisi, tez çalışması, kitap, rapor ve makale bulunmaktadır.

Literatürde bir ebeveyn olarak yoksul annelerin çocukları için hedeflediği ve dilediği hayata ve eğitim olanaklarına ulaşabilmesine dair çabalarının, düşüncelerinin, ümitlerinin, beklentilerinin yansıtıldığı öznel çalışmalara pek sık rastlanmamıştır. Niteliksel çalışmalarda, kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimlerindeki farklılıkların onların betimlemeleri ve bakış açısıyla yansıtıldığını, yeniden anlamlandırıldığını söyleyen (Şener, 2012) aynı zamanda yoksulluğun, bu çalışmalarla aile yaşamında ete kemiğe bürünerek netleştiğini de vurgulamaktadır. Doğan'ın (2016: 247) "yoksulluğun insanlar ve toplum için ne denli önemli olduğunun test edildiği, gerçek bir sosyoloji laboratuvarı" dediği ailelerde, annelerin yoksulluk kültürünü nasıl deneyimlediklerine, çocuklarını hangi şartlarda doğurup büyüttüklerine ve bu şartların çocukların eğitim alanlarına nasıl yansıdığına, akademik başarıyı niçin yakalayamadıkları yahut nasıl yakaladıklarına dair anlatıları ışığında yapılacak daha fazla özgün çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Çocuğunun hayatını karnında, ruhunda, yüreğinde taşıyan; yuvasının mimarı, geçim sıkıntısının hamalları ve bedel ödeyicileri annelerin anlatılarından yola çıkarak gerçekleştirilen ve yoksulluk kültürünün çocukların gelişimi, akademik yaşamları üzerindeki yansımalarını içeren bu araştırmanın; okullardaki psikososyal destek, rehberlik ve danışma hizmetleri gibi ekiplerin yanı sıra sınıf içi eğitim etkinliklerinde öğretmenler ve okul yönetimi için, dezavantajlı çocukları kapsayıcı, güçlendirici faaliyetler geliştirmede üretmede farklı bakış açıları sunulacağı ümit edilmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Zonguldak ili Çaycuma ilçesinde yaşayan yoksul annelerin yaşantıları, deneyimleri ve aile öykülerine dönük anlatılarından hareketle yine onların bakış açısıyla, yoksulluk kültürünün öğrencilerin akademik yaşantıları ve gelişim alanları üzerindeki etkilerini betimleyebilmektir. Çalışmanın temel amacı doğrultusunda şekillenmiş alt amaçlar şunlardır:

- 1) Yoksulluk hikâyelerinde yoksulluğun haneler, çocukların gelişimi, akademik yaşamı üzerinde bıraktığı izlerde yoksulluk nasıl anlamlandırılmakta, kimlere, nelere, nasıl ve neden değinilmektedir?
- 2) Yoksulluğa rağmen haneler nasıl ayakta tutulmakta, çocukların iyi oluşlarının güçlenmesi, akademik başarılarının arttırması için neler yapılmakta veya neden yapılamamakta, kimlerden neler beklenmektedirler?
- 3) Çocukların eğitimi, geleceğiyle ilgili arzu ve hayaller hangi olgular üzerinde nasıl kurgulanmaktadır?
- 4) Yoksulluk kültürünün çocukların bilişsel, duyuşsal, fiziksel iyi oluşları ve akademik başarıları üzerindeki etkileri nasıl deneyimlenmektedir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma Doğan'ın (2016) "yoksulluğun, insanlar ve toplum için ne denli önemli bir sorun olduğunun test edildiği gerçek bir sosyoloji laboratuvarı" olarak nitelendirdiği ailelerdeki annelerin deneyimleri üzerinden; yoksulluk kültürünün çocukların gelişimleriyle, eğitim yaşamlarındaki tesirlerinin yansıtılmasında onların

hikâyelerindeki nedenlere, nasıllara odaklanacağı için önemlidir. Ayrıca yoksulluğun getirdiği çaresizliği deneyimleyen annelerin çocuklarının yaşamlarını, geleceklerini etkilemede eğitimin önemine dair inançlarının gücünü, bu gücü etkileyen sebepleri nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koyacaktır. Okullardaki yoksul öğrenciler için “dinleyen ve konuşan bir bakışla, bakan ve dinleyen duyularla... gizleri keşfetmek, başka türlü düşünmek, bilmek ve davranmak” (Foucault, 2006) niyetli bir okul iklimi ve kültürünün, dezavantajlı öğrencilerin eğitim yaşantılarını nasıl iyileştirebileceğinin izleri sürülecektir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Sayıtları

Türkiye’deki alan yazın taramalarında yoksullukla ilgili farklı disiplinler tarafından sayısız çalışmaya rastlanmış lakin farklı tartışmaların, değerlendirmelerin yapıldığı yoksulluk kültürü kavramına dair kuramsal açıklama ve tanımlamalarla ilgili yeterli sayıda kaynağa rastlanılamamış, araştırmacının yabancı dil yeterliliği olmadığı için uluslararası literatür taraması yapmakta zorlanılmıştır. Bu sebeple, araştırmadaki yoksulluk kültürü bağlamındaki bilgilerin, Oscar Lewis’in kaynaklarına ait çeviri makale ve farklı yazarlar tarafından Lewis’e yapılan atıflar, uluslararası bazı eserlere ait çeviri kaynaklar, Orhan Türkdoğan ve Osman Doğan’ın çalışmalarıyla sunulması bu araştırmanın sınırlılıklarından biridir.

1.5. Tanımlar

Akademik Başarı: Akademik başarı bir öğrencinin, bulunduğu sınıf seviyesi için belirlenen eğitim öğretim program ve hedeflerine uygun bilgi, beceri ve kazanımlara ulaşma düzeyidir.

Çocuk Gelişimi: Çocuğun yaşamında doğum öncesinden başlayıp yetişkinliğe kadarki süreç içerisinde gerçekleşen fiziksel, zihinsel, ruhsal ve davranışsal değişimler olarak tanımlanabilir. Gelişimde kalıtım, çevre gibi etkenlerin önemli rolü bulunmaktadır dolayısıyla kalıtım ve çevre özelliklerindeki farklılıklar aynı yaştaki çocukların gelişiminde bireysel farklılıklara neden olmaktadır (Baran, 2011).

Sosyoekonomik Düzey: Ekonomik durum ve sosyal yaşamı arasındaki orantısal ilişkinin bir sonucu olarak insanların toplumsal yapı içerisinde alt, orta ve üst seviyede bulunma durumuna karşılık gelen bir kavramdır.

Yoksulluk Kültürü: Literatürde ilk defa Oscar Lewis tarafından kullanılmıştır. (Lewis, 1966) çalışmalarında, batı toplumunda kendine özgü yapısı ve gerçekliği olan bir alt kültürü, nesilden nesle aktarılan benzer hayat tarzının somut olarak tasvir edildiği yoksulluk kültürü etiketiyle kullanmıştır. Lewis'e göre yoksulluk kültürü, bir şeyin eksikliğinden kaynaklanan mahrumiyet ve düzensizlik değil, uygulayıcılarının aile yapısı, kişilerarası ilişkiler, harcama alışkanlıkları, değer sistemleri ve zamanı kullanma tarzlarının mühim benzerlikler gösterdiği bir kültürdür.

1.6. Kısaltmalar

DİSK : Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü

IMF : Uluslararası Para Fonu

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

TDK : Türk Dil Kurumu

TESEV : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı

TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

TÜRK-İŞ : Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

UNICEF : Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın bu bölümünde yoksulluk kavramının farklı yaklaşımlar üzerinden tanımlanması, yoksulluğun nedenleri, Dünya’da ve Türkiye’deki durumu, kadın yoksulluğu, yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkileri ve yoksulluk kültürüne dair yapılmış çalışmalardan derlenen görüşlere yer verilmiştir.

2.1. Farklı Tanım ve Yaklaşımlarla Yoksulluk

Dünya üzerindeki ve 5,9 milyar insan ilgilerini geliştirme, hayatlarını kendi değerlerine göre maddi ve manevi açıdan rahat bir şekilde sürdürme çabası içindedir. Diğer taraftan, toplumsal yapı içerisinde maddi açıdan rahat bir yaşam sürdürebilecek araçlara ulaşmada çaresizliğe düşmüş olan, *maddi sefalet ve manevi acılarının karşısında içi temiz, gözü gönü tok, cana yakın, içten, yardımsever gibi erdemleri kendilerine kalkan yaparak ayakta kalmaya çalışan* (Erdoğan 2019: 75) 1,3 milyar insan bulunmaktadır. Yoksul sözcüğü TDK sözlüğünde parasız, yoksuz, varlıksız, varyetsiz, fakir, fukara, geçinmekte çok sıkıntı çeken kimse, toplum veya ülke; yoksulluk ise yoksuzluk, varyetsizlik, sefillik, sefalet, fakirlik, yoksul olma durumuna karşılık gelmektedir (sozluk.gov.tr). Yoksulluğa dair yapılan literatür incelemeleri, kavramın özellikle dünya savaşlarının sonuncusunu müteakiben yoğun bir biçimde araştırıldığını, tartışıldığını pek çok yayının, konferansın, seminerin, ulusal veya uluslararası basının, politikaların, kalkınma programlarının yazılı eserlerin baş aktör temalarından olduğunu göstermektedir.

Yapılan çalışmalarda, öznel ve nesnel ölçütlerle betimlenen farklı yoksulluk tanımları, açıklamaları ve ölçüm metotları geliştirilip kullanıldığı gözlenmiş, ilk

yoksulluk araştırmalarının Charles Booth ve Seebohm Rowntree tarafından yapıldığı ve yoksulluğun geimle tanımlandığı çalışmalarda yoksulluğun temel nedeni düşük ve dzensiz kazanç olarak görölmüştür. Booth, 1889 yılından 1903 yılına kadar gerçekleştirdiği çalışmasında, hanelerin geçim ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyen düzeyin altını ifade eden yoksulluk sınırı kavramını ortaya atmış (Marshall, 1999:826) ve Rowntree tarafından yapılan araştırmalarda, geçinmek için gerekli temel yiyecekler belirlenmeye çalışılmış, bunlara ulaşmak için lüzumlu gelirin yanında, giyim ve barınma ihtiyaçları da dikkate alınarak kesin bir tablo sunmaya çalışılmıştır.

Çok hızlı değişen toplumsal yaşamın ve tüketim çılgınlığının yaşandığı günümüz şartlarına bakıldığında, yirminci yüzyılın başlarında yapılan ve bireyin yalnızca hayatta kalabileceği geçimlik düzeyde ekonomik gelire odaklı bu tanımın, yoksulluğu açıklamada ne kadar yeterli olduğuna dair pek çok görüş ortaya atılmıştır. Nitekim sosyoloji, psikoloji, iktisat, felsefe alanlarında yapılan pek çok çalışmada, yoksulluğun insanca yaşamanın değeri bağlamında ele alındığı, yapısal ve bireysel çerçevede açıklandığı görölmüştür.

Yoksulluk, mevcut toplumda mutlu bir yaşamı ifade eden imkanların yokluğu, yaşamın sunduklarına ulaşamama ve mevcut hayat standartlarına erişememenin verdiği sıkıntıyla insanın benlik saygısını yitirmesi (Bauman, 1999: 126), yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayamamanın getirdiği acizlik hali (Taş ve Özcan, 2012: 3), derinleşen toplumsal eşitsizlik, maddi sefalet, açlık, hastalık, soğuktan donma gibi tehlikelerin yanında bireylerin özsaygılarına ve özgüvenlerine yönelen duygusal şiddetle karşı karşıya bulunma durumudur (Erdoğan, 2019: 66). Farklı boyutlarda farklı yoksulluk tanımlarının bulunduğunu söyleyen Aktan ve Vural (2002) ise yoksulluğu; maddi mahrumiyet, fiziki zafiyet, dışlanma, sosyal katılım ve zaman yetersizliği, kirli ve dzensiz çevrede yaşama zorunluluğu gibi olgularla anlamlandırmışlardır. İnsan Hakları ve Birleşik Sosyal Haklar Komitesi (2006) sağlıklı bir yaşamın sürdürölmesi için gerekli beslenme, gıda, konut, güvenli içme suyu, sağlıklı bir evre ve çalışma koşullarına erişim sağlayan kaynaklardan ve tercihlerden yoksunluğu, farklı boyutlardaki haklara da erişiminin kısıtlı olmasını ya da hiç olmamasını yoksulluk olarak tanımlamıştır. Literatürde yoksulluğun ne

olduğuna dair açıklamalarda, mutlak yoksulluk ve görel yoksulluk olmak üzere iki farklı yaklaşım tercih edilmektedir (Giddens, 2012: 386). Daha sonra bu yaklaşımlara temel özgürlükler ve insan hakları anlayışının iktisadi analizlere yansımalarının mühim olduğu inancını taşıyan Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı dahil olmuştur. 1990'lı yıllardan günümüze değin her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporlarının, teorik altyapısını oluşturan kapasite yaklaşımında insani gelişme kavramı, farklı yoksulluklarla birlikte değerlendirilmektedir (Metin, 2014).

2.1.1. Mutlak Yoksulluk Yaklaşımı

Mutlak yoksulluk ilk defa 1993 yılında Dünya Bankası tarafından, uluslararası alım gücüne göre, günlük bir dolarlık gelirin altında yaşamak zorunda olan bireylerin içinde bulunduğu şartları tanımlayan bir kavram olarak ortaya çıkmış ve zaman içinde ülkeler arası yoksulluk ölçümlerinde kullanılmıştır (Boratav, 2004: 145). Başka bir tanımda mutlak yoksulluk, hane halkı ya da bireylerin yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları asgari düzeydeki temel gıda maddelerinden oluşan sepetin maliyetinin altında geliri olan açlık sınırının altındakilerin durumunu ifade etmektedir (Gürses, 2007; Yardım, 2009). Kavrama mutlaklık ifadesini kazandıran hanehalkı ya da fertlerin, biyolojik olarak varlıkların devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları asgari gelir ve harcama düzeyinin belirlenmesinde, asgari besin bileşenlerini veya kaloriyi esas almasıdır (Aktan ve Vural, 2002).

Mutlak yoksulluk bu çerçevede, günlük kalori ihtiyacını karşılayacak olanaklara ulaşamama, açlık sınırına gelme durumunu yansıtan dolayısıyla gelirleri beslenme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyin altındaki bireylerin, insan onuruna yakışmayan sefalet hallerine karşılık gelen bir kavram olarak nitelendirilebilir. Köse ve Bahçe'nin ifadeleriyle (2012: 395), "mutlak yoksulluk olarak tanımlanan açlık sınırına Dünya Bankası tarafından biçilen makul fiyat", 2020 yılı için küresel düzeyde günlük 1,90 Dolar olarak açıklanmıştır (euronews.com, 2020). Bununla birlikte genel bir yoksulluk standardının belirlenmesini olanaksız gören, yoksulluğu belli toplumlardaki hayat şartlarıyla ve kültürle ilişkilendiren, evrensel bir yoksulluk standardı anlayışını kabul etmeyerek yoksulluğun görel bir kavram olduğunu savunan yaklaşımlar vardır (Giddens, 2012: 386). Yoksulluğun mutlak değil görel olduğunu savunan Şenses'e (2019: 87) göre,

mutlak yoksulluk çizgisi yaklaşımındaki gözlemlerin çoğu, kısa bir zaman aralığına dayandırılmakta, yoksullar arasındaki farklılıkları, yoksul olma nedenlerini, süreç ve derecelerini dikkate almamaktadır.

2.1.2. Göreli Yoksulluk Yaklaşımı

Bedenini kullanarak çalışanlarla, bürolarda oturarak çalışanların besin ihtiyaçları arasındaki farklılıklar ve temel ihtiyaçların maliyetinin yereldeki hayat pahalılığına göre değişkenlik göstermesi gibi etkenlerin göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çeken Giddens; kazançları kendilerini sağlıklı bir bedene kavuşturacak temel ihtiyaçlara bile yetmeyenlerin gelir seviyelerinin yoksulluk sınırının üzerinde değerlendirildiği tek bir yoksulluk ölçütünün kullanımının sorunlu olduğunu söylemiştir (Giddens, 2012: 386).

Ekonomik söylemde az gelişmişliğin bir bileşeni olarak nesnel bir gerçekliği temsil eden yoksullar için, yaşadıkları toplumsal yapıyla kurdukları ilişkinin dengesinin, günde bir dolarlık gelirden daha ehemmiyetli olduğuna dikkat çeken Rahnama (2009), yoksulların toplumsal çevreleriyle kurdukları telafisi mümkün olmayan dengesizliklerin, onların binlerce yıldır korumuş oldukları direnme yetilerini büyük ölçüde zayıflattığını savunmaktadır. Göreli kavramıyla insanın toplumsal bir varlık olması düşüncesi esas alınmakta, çeşitli grupların elindeki mutlak gelir düzeyinden çok toplum genelinin gelir ve refah dağılımındaki eşitsizliklere dikkat çekilmektedir (Aktan ve Vural, 2002).

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı¹ tarafından 2009 yılında gerçekleştirilen Kentleşme Şûrasının, Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu oturumunda yoksulluk geniş anlamda, gıda, giyim, barınma gibi olanakları yaşamını sürdürmek için yettiği halde, toplum genelinin refah düzeyine ve yaşam tarzına erişmede yetersiz olması şeklinde betimlenmiştir. Sen (1999) ise refah ve kazanımlar arasında ilişki olduğunu söylemekte, bu ilişkiyi insanın en parlak dönemi olan genç yaşında ölmeden ve yaşadığı sürece sefalet ve özgürlük yoksunluğuna düşmeden iyi bir hayat sürdürebilme kapasitesiyle açıklamaktadır. Amartya Sen'e göre insanlar

¹ Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın, 2018 yılında "Çevre ve Şehircilik Bakanlığı", 2021'de ise "Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir.

daha fazla serveti, kendisini değer verdiği yaşam tarzına götürecektir geniş özgürlüklere ulaştıracak bir araç olarak gördükleri için istemektedirler. O halde ekonomik imkânlar sadece hayatta kalmak için değil, insani özgürlüklere ulaşmak için anahtar bir role sahiptir ve bu çerçevede yoksulluğun eğitim, sağlık gibi olanaklara erişimin kısıtlı olması veya hiç olmaması kapsamında da değerlendirilmesi gerektiğini savunan görüşlere rastlanmaktadır. Bu görüşlerde insani yoksulluk kavramına ortak bir yönelim söz konusudur.

2.1.3. Kapasite Yaklaşımı ve İnsani Yoksulluk Kavramı

Eğitim bireyin birikimlerini arttırmada çok yönlü bir işleve sahiptir. Amartya Sen, kendisine Nobel Ödülü kazandıran “Özgürlükle Kalkınma” isimli eserde bireylerin gelirlerini arttırmada tercih özgürlüğünün, eğitimi ve sağlıklı olmanın önemi vurgulanmaktadır. Sen, insanların kaderlerini değiştirebilecek olumlu kazanımları ekonomik fırsatlar, siyasi özgürlükler, sağlık, eğitim hizmetlerine erişim gibi toplumsal fırsatların gücüyle birlikte, tercih yapma ve geliştirme imkânları sayesinde elde edebileceklerine karşı güçlü bir inanç duymaktadır. Sen’e (2004: 131) göre daha iyi bir eğitim ve daha sağlıklı bir yaşam sayesinde oldukça üretken olabilen insanın, bu araçlarla birlikte başarılarını arttıracaklarını ve daha üst düzeyde başarıya ulaşmak için gerekli özgürlüklere sahip olacağını ummak olağan bir durumdur.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bireylerin yaşama ve toplumsal katılım hakları üzerinde temellenmiş, vatandaşların yaşama hakkını kullanabilmesi için açıklık, beslenme yetersizliği ve hastalıklardan korunabilmesiyle birlikte toplumsal katılım için de eğitim, seçme- seçilme, seyahat etme ve düşünce özgürlüğü gibi araçlara ulaşabilme imkânının eşitliği vurgusuyla şekillenmiştir. Çılgın bir tüketim olgusunun yaşandığı günümüz toplumları açısından bakıldığında, bireylerin kişisel ve sosyal yaşamında refah düzeyinin belirleyicisi konumuyla ekonomi, hayati bir öneme sahiptir (Nargül, 2019). İnsana dair anlatıları araştıran bir disiplin olan antropoloji kavramıyla iktisat kavramlarının yakınlaşması gerektiğini söyleyen Özbudun (2014), bu yakınlaşmanın aynı zamanda iktisatçılara asıl konularının rakamlar, istatistiki eğriler, arz-talep yasası gibi ayrıntılar değil; istekleri, hayalleri, değerleri, kaygıları, korkuları olan "insanlar" olduğu gerçeğini de anımsatacağını

vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında yoksulluk kavramının gelir dağılımı çerçevesinde anlamlandırılmasının, Amerikalı istatistikçi ekonomist Simon Kuznets'in (1955), gelir eşitsizliği eğilimini inceleme amaçlı geliştirdiği klasik çan eğrisinin en düşük %20'lik kesimde (Akt. Sunar ve Güvendi, 2020) yer alan insanların durumuna karşılık gelen bir söylemden ileri gidemeyeceği öngörülebilir.

UNDP, mutlak ve göreceli yoksulluk tanımlarını içermekle birlikte, daha geniş kapsamlı olan insanî yoksulluk kavramını okur-yazarlık, yetersiz beslenme, kısa yaşam süresi, ana-çocuk sağlığının yetersizliği, önlenemez hastalıklardan korunmak gibi temel insanî yeterliklerden yoksun olmak şeklinde tanımlanmaktadır (T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Kentleşme Şûrası, 2009). Nitekim TESEV (1998) tarafından hazırlanan 1997 Türkiye İnsani Gelişme Raporu'nda, sosyoekonomik ve siyasal alandaki yüksek düzeyde eşitsizliğin insani gelişme hızını düşürdüğünü, toplumun belli kesiminin marjinalleşmesiyle ortaya çıkan sosyoekonomik bölünmüşlüğü, bireylerin toplumsal gelişmelere bütünlük içinde cevap vermesini zayıflattığını vurgulamaktadır.

Bauman'a göre: "Sefalet eşittir açlık denklemi, sefaletin diğer pek çok karmaşık görünümünü gizler: Korkunç yaşam ve barınma koşulları, hastalık, cahillik, saldırganlık, parçalanmış aileler, çözülen toplumsal bağlar, gelecek yokluğu ve üretken olamama. Bunlar yüksek proteinli bisküviler ve süt tozlarıyla giderilemeyen felaketlerdir" (Bauman, 1999: 117). Bir iş yapabilme imkânı elinden alınmış veyahut yapabilecek işlerin gerektirdiği eğitim ve yetenekten yoksun olduğu iddiasıyla işsizleşen insanın, var oluşunu anlamlı kılan üretkenlik, verimlilik, yaratıcılık gibi insani özelliklerini elinden alarak, onu dışlanmışlık gibi insanlık dışı varoluşa sürükleyen işsizlik önemli bir toplumsal sorundur. (Laçiner, 2019: 324). O halde Küçükaslan'ın (2007) engelliler adına dile getirdiği; "kimseye muhtaç olmadan, kimsenin komplekslerini gidereceği "dev aynası" olmadan, kimseye kendisini tatmin etmesi için malzeme olmadan, kimseyle sadaka/zekât temelinde muhatap olmadan yaşayabilmek, saygı görmek, birey olmak, özgür olmak" şeklindeki ifadesinin toplumun bir diğer dezavantajlı grubu olan yoksul bireyleri de içerdiği savunulabilir.

Yoksulluğu deneyimleyen insanların medeni, kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal hakları açısından her gün karşılaştığı ihlallerin, birbirleriyle etkileşiminin ve

birbirini beslemesinin doğurduğu yıkıcı etkilerin bir sonucu olan derin yoksulluk aynı zamanda insan haklarının birbiriyle bağlantısının bariz örneğidir (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2021). Yoksulluk yazınında karşılaşılan bir söylem olan “derin yoksulluk” kavramı yoksulluğu, onu yaşayan kişilerin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel haklarına erişimlerinin ihlal edilmesi bağlamında ele alan hak temelli bir yaklaşımın izinden gitmektedir. Derin yoksulluk günlük, güvencesiz çalışan ya da işsizlik sonucu gıda, barınma, sağlık, eğitim, giysi, psiko-sosyal destek gibi temel haklara erişemeyenlerin, düşük gelir düzeylerinin yanı sıra kronik bir sosyal dışlanma ve eşitsizlik durumuyla karşı karşıya bulunmasıdır (Derin Yoksulluk Ağı, 2020). Derin yoksulluğun ortadan kaldırılmasının ahlaki bir ödev olmasının yanı sıra insan hakları hukuku kapsamında yasal bir zorunluluk olduğu anlayışından hareketle Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından 2012 yılında kabul edilen “Derin Yoksulluk ve İnsan Hakları Kılavuz İlkelerinde” devletlerin vatandaşlarını derin yoksulluğun etkilerinden korumak adına yapması gerekenler şu şekilde özetlenmiştir:

1. Hakların evrenselliği, bölünmezliği, ilişkiselliği ve birbirine bağımlılığı çerçevesinde, derin yoksulluk yaşayanların tüm insan haklarından eşit yararlanmasını,
2. Bu insanların eylemliliği, özerkliği, katılımı, güçlendirilmesi, yeterli yaşam standartlarına ulaşmasını sağlayacak ve yoksul insanların onuruna saygı göstermenin gerekliliği temeli üzerinde politikalar inşa etmelerinin önemini,
3. Kadınları ekonomik fırsatlara erişimini zorlaştıran cinsiyet ayrımcı gelenek ve kültürel argümanları ortadan kaldırmasını,
4. Çocukların hastalıklardan, yetersiz beslenmeden, eğitimsizlikten ve diğer yoksunluklardan uzak ortamlarda gelişmeleri için kaliteli sağlık hizmetleri, yeterli gıda, barınma, güvenli içme suyu, sanitasyon ve temel eğitimden oluşan sosyal hizmet paketleri ile desteklemesini,
5. Yoksulluğu ve toplumsal dışlanmayı azaltıcı ulusal stratejiler geliştirmesini vurgulamaktadır (ihd.org.tr, 2021).

2.2. Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğu bir bütün olarak anlamlandırabilmenin yolu, zenginliğin ve toplumsal eşitsizliğin sosyal yaşamdaki dağılımını incelemektir (Marshall, 1999). Yoksulluk kavramıyla ilgili açıklamaları, yoksulları kendi dezavantajlı durumlarından sorumlu tutan kuramlar ve yoksulluğun toplumsal yapıdaki otoriteler tarafından üretildiğini savunan kuramlar olarak iki başlık altında toplayan Giddens (2012: 397), birbirine rakip olan bu yaklaşımların “kurbanı suçla” ve “sistemi suçla” kuramları olarak tanımlandığını söylemiştir. Nihayet yoksullukla ilgili çalışma ve araştırmalarda yoksulluk kavramını açıklayan bu kuramların aynı zamanda, yoksulluğa neden olan bireysel ve yapısal faktörler başlıklarıyla ele alındığı görülmektedir.

2.2.1. Bireysel Faktörler (Kurbanı Suçla Kuramı)

Refah devleti uygulamaları tarafından yaratılan bağımlılık kültürünün kişilerin kendi geliştirme ve kişisel hırs duygusunu azalttığını söyleyen Murray (1984), bu kültüre adapte olmuş insanların gelecekte daha iyi bir yaşama ulaşmak için çabalamak yerine, sosyal yardım ve sadakalarla yetinmeyi kabullendiklerini öne sürmektedir (Akt. Giddens, 2012: 397). Bu görüşe göre yoksullar devlet yardımlarıyla geçinmeyi, yarınını düşünmeden sadakalarla günü birlik yaşamayı kaliteli bir yaşam için gayret gösterip çalışarak kazanç sağlamaya tercih ettikleri için kendi yoksulluklarının sebebi olmaktadır. Yoksulluk bireylerin yaşam tarzları, bakış açıları ve tutumlarıyla açıklayan ve uzun bir tarihi geçmişi olan bu türlü bakış açılarında, yoksulluğun sorumluluğu yoksullara yüklenmekte ve toplum içerisinde fiziki ve ahlaki açıdan zayıf, başarı güdüsü eksik, yeteneksizlikleri yüzünden başarısızlığa mahkûm, kaybeden insan profili yoksullarla özdeşleştirilmektedir (Giddens, 2012: 397). Yapılan pek çok araştırma, zorlu hayat şartlarıyla mücadele edecek beceri ve azme, kendini kontrol etme kabiliyetine sahip olmama, kararlarıyla imkân ve ihtiyaçları arasındaki dengeyi koruyamama gibi kişisel nedenlerin yanında; insanların kontrolünde olmayan dışsal faktörler sonucu oluşan pek çok etkenin yoksulluğa neden olduğunu ortaya koymaktadır. Yoksulluğun nedenlerindeki

değişimin ayrıntılı bir şekilde ortaya konmasıyla, asıl nedenin aylıklık ve basiretsizliğe karşılık gelen bireysel zayıflıktan değil ekonomik, yapısal faktörlerle toplumsal olumsuzluklardan kaynaklandığı açığa çıkmış olacaktır (Marshall, 1999:827-828).

2.2.2. Yapısal Nedenler (Sistemi Suçla Kuramı)

Yoksulluğun yapısal bir sorun olduğunu savunanlar, yoksullardaki bağımlılık kültürü diye adlandırılan hırs yoksunluğunun aslında içinde buldukları şartlarla sınırlı konumlarının nedeni değil sonucu olduğunu, çözümün onların bireysel bakış açılarını değiştirerek değil, adil gelir dağılımı gerektiren politikalarla sağlanacağını ileri sürmektedirler (Giddens, 2012: 423). İnsanların yoksulluğunun sebebi, varlıklı bir ailede dünyaya gelmeme şanssızlığının, zekâ, yetenek, aktivite gibi hayati becerilerini sergilemedeki yaratılış farklılıklarının yanı sıra, buldukları ortam ve imkanların eşit olmamasıdır (Ağırman, 2004). Yeryüzündeki açlığın ve insanlar arası eşitsizliğin artmasının, önlenememesinin, yapılaşmasının sorumlusu olarak kapitalist sistemi işaret eden Özbudun'a (2021: 32-40) göre kapitalizm tarımsal alanları tahrip ederek insanları topraklarından eden, kent saçaklarına göç etmeye zorlayan, insan hayatından çok, sürekli kazanç sağlamayı hedefleyen bir sistemdir.

Yoksulluk literatüründe sıklıkla küreselleşmenin etkisiyle meydana gelen serbest piyasa ekonomisinin, gelişmiş ülkelerin ekonomisini daha da güçlendirdiği, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde zayıflama ve düşüşe neden olduğu vurgulanmaktadır (Batmaz ve Özcan, 2007; Bektaş, Kudubeş ve Kudubeş, 2017; Gerşil ve Yeşilyurt, 2014; Sunar ve Güvendi, 2020; Şenses, 2019). Joseph E. Stiglitz ise 2001 yılında ekonomi dalında kendisine Nobel Ödülü kazandıran "Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı" isimli eserinde küreselleşmenin, daha iyi sağlık durumları, daha fazla demokrasi, daha çok sosyal adalet uğruna mücadele eden küresel sivil toplum yarattığını savunarak küreselleşmenin yoksulluk üzerindeki etkilerine başka bir pencereden bakmaktadır. Dünya Bankası'nın 1997 ve 2000 yılları arası başkan yardımcı ve baş ekonomisti olan Stiglitz yoksulluğun artmasındaki sorunun küreselleşmeden ziyade küreselleşmenin idare edilme yönteminde yani oyunun kurallarını koyan IMF, Dünya Bankası, DTÖ gibi ekonomi kuruluşlarının gelişmekte olan ülkelerin değil, daha çok gelişmiş sanayi ülkelerinin

bu ülkelerdeki bazı kişi ve kuruluşların çıkarlarına hizmet eden kurallarından kaynaklandığını dile getirmektedir (Stiglitz, 2002: 241). Toplumun hizmetinde olan geçim ekonomisinin, kâr amacı güden üretim odaklı bir ekonomiye tercih edilmesinin neticelerine dikkat çeken Rahnema bu durumu *ekonomik bolluk bin çeşit yolla ayrıcalıklı insanlara akarken, büyümenin dışladığı insanlar da artık yalnızca işlenebilir toprakların yokluğunun, eğitime ve sağlığa kavuşmanın güçlüğüne, ücreti yeterince ödenmeyen istihdam edilişlerinin bolluğunu yaşayacaklardı* cümleleriyle dile getirmektedir (Rahnema, 2009: 214).

Teknoloji paralelinde hızlanan gelişmelerin yoksulların durumunu derinden etkilediğini söyleyen Rahnema (2009) bu etkileri gereksinmeler, ücretli emek ve tüm değerlerin ticari boyutta değerlendirilmesi şeklinde üç boyutta açıklamakta, sistemin fiyatını ödeyebilen insanlara bolluk sunarken bu bolluğun, yoksulları bugüne kadar görülmemiş bir sefaletle mahkûm ederek yaşamlarını güçleştiren yeni kısıtlara sebep olduğunu savunmaktadır. Rahnema için üretim ve tüketim odaklı bu süreç, serbest pazar ölçütünde maksimum üretim gerçekliğinden esinlenmekte ve bu süreçteki tercihler, dolaylı olarak yoksulları kendi başarılarına bağımsız hareket edebilme şansından, üretimden, tüketimden yoksun bırakmakta, işlevselliğini, ilişkisel ve paylaşımcı ruhunu yitirmesine, yalnızlaşmasına, gizlenmesine neden olmaktadır. Egemen güçlere, sınıflara ait kişi ve kurumların birleşik faaliyetlerinden beslenen bu küresel ekonomik sistem, “çelik kapların toprak kaplara karşı yaptığı kirli bir savaşa” dönüşmüştür (Rahnema, 2009: 228). Bir taraftaki refah ve bolluğun yanında, diğer tarafta 821 milyon kişinin gıdaya ulaşmakta güçlük çektiği, 35 milyon kişinin açlıktan öldüğü veya ölmek üzere olduğu (Elver, 2021) üretim odaklı sistem “açlığı yok etmeye katkıda bulunduğunu düşünerek, yetersiz beslenme ve açlığın üretimine katkıda bulunmaktadır” (Rahnema, 2009: 228). Sonuç olarak ekonomi politikaları, programları açlık ve yoksulluk üreten bir yapıya dönüştüğü sürece “sistemi suçla” kuramını haklılığından söz edileceği savunulabilir.

2.2.3. Toplumsal Tabakalaşma, Eşitsizlik ve Dışlanma

Küreselleşme süreci, neo-liberal politikalar ve peş peşe gelen ekonomik krizlerin etkilerinin bir sonucu olarak ülkemizde de gelir dağılımı bozulmuş, toplumsal tabakalar arasındaki uçurum daha da derinleşerek yoksulluğu arttırmıştır

(Sarıkoca ve Daşlı 2016). Ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki hızlı değişimler, “cemiyetin bir bütün olduğu yönündeki kıymet hükümlerinin olmamasından ötürü yoksul alt tabakanın ezilme durumu karşısında Batı ülkelerinde, din adamlarının dahi yoksulluğu Allah’ın münasip gördüğü olağan netice olarak öne sürdüğü bir umursamazlık felsefesi benimsenmesine” (Kurtkan 1980: 87) neden olmuştur. Tabakalaşma kavramının sosyologlar tarafından toplumsal yapı içindeki gruplar ve insanlar arasında ortaya çıkan yapısal eşitsizliği açıklamak için kullanıldığını söyleyen Giddens (2012: 340) kölelik, kast, mülk sahipliği sınıf olmak üzere tarihsel olarak birbiriyle iç içe geçmiş dört tabakalaşma dizgesinden bahsetmektedir. Giddens sınıfları, dikey ve düşey geçişlerin mümkün bulunması, ücret ve çalışma koşullarına dayalı ve ekonomik temelli olması gibi özelliklerinden dolayı tabakalaşmanın erken biçimlerinden ayırmış, bugünkü batı toplumlarının üst, orta ve alt sınıflar şeklinde gruplandırıldığını dile getirmiştir.

Giddens’a göre alt sosyoekonomik sınıflar, maddi eşitsizlikler ve ekonomik ayrımlarla biçimlenen toplumsal sınıfların geniş bir kısmından düşük düzeydeki standartlarda yaşayan, geçici işlerde çalışan veya işsiz, evsiz dezavantajlı bireylerden oluşan topluluklardır. Alt sosyoekonomik sınıflar, refah devletinin sağladığı güvenli ortamın ortadan kalkışıyla birlikte, bilgi toplumunun emek gerektiren işlerin azalmasına neden olmasının bir sonucu olarak, işsiz sınıfsız en yoksul alt kesimi oluşturan, üretim gücü olmadığı için saygı duyulmayan, sefil proleterya ya da marjinaler olarak adlandırılan, işini kaybetme ve sistem dışına atılma riskiyle yaşamak zorunda kalmış geniş bir kitle olarak karşımıza çıkmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2018: 70-72). Başka bir ifadeyle, sermayeyi elinde tutanlar, teknolojik gelişmelerin ilerlemesi ve ekonomik rekabetin artmasıyla birlikte var olan işçilerin yerini daha vasıflı olanlarla yahut makinelerle doldurmakta dolayısıyla daha çok insan sefaletin getirdiği yıkımlara maruz bırakılmaktadır. Gelirin en yoksullardan en zenginlere doğru yeniden bölüşümünün önlenemez bir hızla arttığı bugünkü toplumlarda Bauman’ın (1999: 60) ifadesiyle “en iyi yoksul göze görünmeyen, kendine bakabilen ve hiçbir şey istemeyen yoksuldur” anlayışı hüküm sürmektedir.

Yoksullukla birlikte bazen de onun yerini alan, özellikle 1980’li yıllarda Avrupa’daki toplumsal politika tartışmalarında geniş yer tutmuş toplumsal dışlanma;

sosyal haklara ve bu haklara ulaşmayı zorlaştıran engeller, sosyal ve normatif açıdan toplum genelinden tecrit edilme, çok kültürlü toplumlarda görülen aşırı düzeyde ötekileşme durumunu nitelendirmek için kullanılmıştır (Marshall, 1999: 150). İşsizlik, gelir yetersizliği, eğitimsizlik, yaş, cinsiyet, sosyal güvence eksikliği ve toplumsal dayanışma yoksunluğu gibi ekonomik, bireysel, sosyal ve kurumsal faktörlerin etkisindeki toplumsal dışlanma (Şahin, 2009); iktisadi, siyasi, kültürel ve mekânsal boyutlarda birbirlerini etkileyerek kalıcı hale gelmekte ve kendi kendini besleyen döngüsel bir durum arz etmektedir (Çağlar ve Keyder, 2005).

Toplumsal dışlanmanın nedenlerini eşitsizlik temelinde değerlendiren Sapançalı (2008), insanın toplumla bütünleşmesini ve geleceğe yönelik fırsatlara ulaşmasını sağlayan araçlardan yoksun kalması, toplumsal dayanışmanın zayıflaması veya ortadan kalkması, sosyal bağların kopması, temel yurttaşlık haklarından yoksun bırakılması durumunu toplumsal dışlanma olarak tanımlamıştır. Artan rekabet koşulları, üretimdeki dönüşüm, ekonomi politikaları, sosyal ve siyasal kurumlardaki yeniden yapılanma süreçleri, göç hareketleri, eşitsizlikler, küresel düzeydeki ekonomik değişimlerin, ulusal ve yerel düzeydeki iş gücü piyasaları üzerindeki etkileri çerçevesinde ele alındığında; sosyal dışlanmanın temelde kapitalizmin bugüne taşıdığı olumsuzluklardan kaynaklandığı görülmektedir (Sapançalı, 2008). Bahsi geçen bu durum ve süreçler, eşitsizliğin toplumsal görüntülerinin bir yansıması şeklinde nitelendirilebilir.

Gücünü metalaşmayı desteklemek için kullanan neo-liberal devlet anlayışı yarı zamanlı, güvencesiz, hakkaniyetsiz çalışma koşullarını normalleştirmiş, vasıfsız işçi sınıfının yaşadığı mahallelerde düzensizlik, kayıt dışı ekonominin güvencesiz yaşamını da sıradanlaştırmış, işçilerin yaşadığı kent çeperlerindeki mahalleler, toplumsal kargaşanın yoğunlaştığı sorunlu alanlara dönüşmüştür (Wacquant, 2019:11-19). Asgari düzeydeki mal ve hizmetlerin yokluğuyla sınıdıkları bir yaşamda var olmak için çaresizce çabalayan yoksullar, toplum tarafından görmezden gelinerek ötekileştirilmiş, bu ötekileştirme onlarda gönüllü ya da zorunlu olarak yaşadıkları toplumundan farklı olduğu hissiyatını uyandırmıştır.

Yaşadıkları topluma yabancılaşmış, yoksulluklarıyla baş başa bırakılmış yahut kendileri gibi yoksul olanlarla sınırlı yaşam alanlarına hapse mahkûm bu

insanlar Sunata'nın (2013: 212) deyişiyile, “çevresinden, üretim sürecinden, kendisinden kopmuş, uzaklaşmış, yabancılaşmış ve günlerini geçmiş ve gelecek arasında salınarak geçirmek “zorunda kalmıştır. Jean Jacques Rousseau “İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni” isimli eserinde ilk insandan itibaren doğanın insanlara sunduğu eşitliğe rağmen, insanların ortaya çıkardığı iki tür eşitsizlikten bahsetmiştir. Bunlardan biri yaş, sağlık, vücut gücü, zihin ve ruh niteliklerindeki farklılıklardan ileri gelen doğal ya da fiziksel eşitsizlik diğeri bazı insanların diğerlerine üstünlük sağladığı ve birinin zayıflığından diğerinin keyif almasına neden olan farklı ayrıcalıklara sahip olmasını ihtiva eden ahlaki ya da siyasi eşitsizliktir (Rousseu, 2003: 26). Rousseu'ya göre insanlar arasındaki fark, güç ve zayıflık doğuştan kazanılan niteliklerden ziyade yaşam tarzı, alışkanlıklar, eğitimin yeterliliği ya da yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ile ilgili ekonomik araştırmalar, ekonomi politikalarının kazananları ve kaybedenlerine ait sosyoekonomik eşitsizliğin boyutlarını ortaya koymaktadır. Türkiye’de son kırk yılda büyüyen ekonomik pastadan alınan pay üst gelir grubundakilerde sürekli artarken, yoksullar için çok da fazla değişmemiş, kronik hale gelen bu eşitsiz paylaşımın, toplumsal yaşamdaki eşitsizliklere, dışlanmalara da yansımaları kaçınılmaz olmuştur. *Türkiye kültürel tarihi açısından yoksulluk, bir yaşam standardı veya maddi ekonomik gösterge olmanın ötesinde bir hissetme yapısına da işaret etmiş, garip, gariban, tüyü bitmemiş yetim hakkı gibi sözcükler veya deyişler yoksulluğu bir yandan acı çekme ve yara ile diğer yandan da kimsesizlik, çaresizlik, yuvasızlık, dışlanmışlık ile bitirir* (Erdoğan, 2019: 36).

Halkın artan beklentilerinin farklı yansımaları olan duygusal ve coşkulu kitlesel hareketler, kutsal mazlumlar ve kara çocuklar gibi yoksulluğun etkilerini kolektif bir ruhla hafifleten bu nitelendirmelerin, güç ve mülkiyeti elinde bulunduranlara karşı moral değer bir güç olarak ortaya çıktığı öne sürülebilir. Gariban kavramının olumlu bir anlamla yüklü olması ve din tarafından desteklenmesi, bozuk gelir dağılımını ve sanayinin rekabet gücünü artıran bir unsur olan “ucuz emek” anlayışı, garibanizm ideolojisiyle kamuoyunun gözünde normalleştirilmiştir (Özkök, 2001). Yoksulluktan kurtulma, iş bulup çalışma arzusuyla doğduğu toprakları terk ederek adetleri, yaşam tarzı, lisanını, değer yargıları başka insanların yaşam alanlarına, iç dünyalarına giremeyen kişilere garip,

gariban denilmiş (Laçiner, 2019: 321) ve kimsesiz, çaresiz, yuvasız ve dışlanmış insanları temsil eden bu söylemlerle yoksulluğa, yaşam standardı ya da ekonomik gösterge olmanın ötesinde duygusal bir vurgu yapılmıştır (Erdoğan, 2019).

Yoksulların yeterince seslerini duyurabilecekleri politik bir temsil ve sivil toplum örgütü benzeri örgütlenme imkânlarına sahip olmamaları, yaşadıkları toplum ve devlet tarafından en temel ihtiyaçları ve haklarının temini konusunda göz ardı edilmelerine sebebiyet vermektedir (Bilen ve Çalışır, 2013). Sürekli bir biçimde geçim mücadelesi içinde olmaları yoksullarda, geleceğe dönük statülerini yükseltmeye yönelik beklentileri zayıflatmakta, düşük ücrete mahkûm etmekte hatta işsizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bahsi geçen bütün bu zorlukların bireylerin ruhsal yapısının da güçsüzleşmesine sebep olduğu söylenebilir.

Buckner, Mezzacappa ve Beardslee (2003), Schoon, Parsons ve Sacker, (2004), Werner ve Smith, (1982, 1992, 2001) gibi araştırmacılar tarafından düşük sosyoekonomik düzey, ekonomik zorluklar ve yoksulluğun bireylerin psikolojik sağlamlığı üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır (Gizir, 2007). Günümüz toplumu üyelerini tercihlerine, gayretlerine, yeteneklerine göre değerlendirmekte ve konumlandırmakta, böyle bir toplum bireylerden çalışmaya adanmış bir yaşam tarzı geliştirmesini beklemekte, çalışmaya adanmış bir hayat da seçeneksizlik, tercihin erişilmezliği ve tercihin yasaklanması anlamına gelmektedir (Bauman, 1999: 34). Bauman modern sanayi toplumu gelişme sürecinin, nitelikli sosyal yaşamın güç çatışmasının parasal gelire yönelmesi, bireylerin kendilerini kendini kabul ettirme tutkusunun ekonomik kazançla anlamlanması üzerinde şekillendiğine işaret etmektedir. Bauman (1999: 37) bu durumun, insanın özgürlüğe olan şiddetli isteğini ve güdüsünü sağlam ve kalıcı biçimde tüketim alanına yöneltmesi gibi sonuçların, üretim toplumundan tüketim toplumuna dönüşen modern toplumun geleceğinin belirleyicisi olduğunu söylemektedir. O tüketim toplumun genel yapısıyla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır. *Tercih özgürlüğü ne kadar geniş ve özellikle özgürce yapılan tercihlerin sayısı ne kadar çok olursa, kişinin toplumsal hiyerarşide edindiği yer o kadar yüksektir, umduğu toplumsal saygı ve öz saygı o kadar fazladır ve "iyi yaşam" idealine o kadar çok yaklaşmıştır* (Bauman, 1999: 40). Wresinski (1983) “doğanın,

maddenin ve diğer insanların baskısı altında bastırılmış, bedeninde, düşüncesinde ve yaşamında hiçbir şeye hâkim olamayan insanların, modern dünyanın kendilerine dayattığı gereksinimlerin kurbanı olarak fiziksel, sosyolojik ve psikolojik pek çok faktörün baskısı altında nefes alması” durumuna karşılık gelen yaşam tarzını sefalet olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak özünde sevgi, birliktelik, dostluk kavramlarının bir araya getirdiği insanları temsil eden toplumsal yapıdaki dayanışmanın bozulması, duyarlılığın azalması, kişisel çıkar, kazanma hırısı, bireylerin arası sosyal ilişkilerinde yaşam standartlarının denkliliğini göz önünde bulundurmasına ve kendilerinden daha alt düzeyde yaşama mücadelesi verenleri dışlanmasına neden olmuştur. Velhasıl yoksulluk, bu dışlanmayla birlikte daha da artmış, kronikleşmiş ve sefalete dönüşen bir hal almıştır.

2.3. Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk Gerçeği

Ülkelerin iktisadi durumunu yansıtması ve vatandaşların maddi olanaklarının ortaya konması ve kalkınma planlarının bu çerçevede hazırlanması, çözüm stratejilerinin geliştirilmesi çerçevesinde düşünüldüğünde, insanların geçim şartlarının, kazanç ve refah düzeylerinin ölçülmesini önemli kılmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde yürütülen bütün çalışmalar, insanların daha müreffeh bir yaşam içerisinde hayatlarını idame ettirmeleri çerçevesinde planlanmakta ve yürütülmektedir. Nitekim, 1997 yılından bu yana parasal olmayan yoksunlukların farklı yönlerini bir araya getirerek yapılan İnsani Yoksulluk Endeksi hesaplamalarının yerine, 2010 İnsani Gelişme Raporu’nda ortaya konulan eğitim, sağlık ve yaşam standardı konularında, aynı hanelerdeki çoklu yoksunlukları tanımlayan Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi geliştirilmiştir (undp.org, 2013). UNDP 2021 yılı Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi raporuna göre:

- 1) Dünyada 109 ülke ve 5,9 milyar insan arasında 1,3 milyar insan çok boyutlu yoksulluk içerisinde ve bu rakamın yaklaşık yarısı 18 yaş altında çocuklardan oluşmakta yaklaşık yüzde 85’i Sahraaltı Afrika’da veya Güney Asya’da yüzde 67’den fazlası orta gelirli ülkelerde yaşamaktadır.
- 2) Toplumsal cinsiyete odaklı olarak hane içi çok boyutlu yoksulluk analizine göre, Dünya genelinde çok boyutlu yoksulların yaklaşık üçte ikisi en az altı yıl

öğrenim görmüş bir kadın veya kız çocuğunun bulunmadığı hanelerde yaşamaktadır.

- 3) Çok boyutlu yoksulların altıda biri ise, altı yıl veya daha fazla öğrenime sahip en az bir erkek veya oğlan çocuğu bulunan ancak böyle bir öğrenime sahip hiçbir kadın veya kız çocuğunun bulunmadığı hanelerde yaşamaktadır.
- 4) Bir milyar insan, pişirme amaçlı katı yakıtlara maruz kalmakta, bir milyar insan yetersiz sanitoryona diğer bir milyar insan ise yetersiz konuta sahiptir. 788 milyon insan, en az bir kişinin yetersiz beslenme çektiği hanelerde, 568 milyon kişi ise, gidiş-dönüş 30 dakikalık yürüyüş mesafesinde güvenli içme suyundan yoksundur (undp.org, 2021).

UNDP 2020 yılı İnsani Gelişme Raporu insani gelişmenin temel ihtiyaçların karşılanmasından daha fazlası olduğuna dikkat çekmekte, insani özgürlükleri genişletmeye dayanan ve insanları anlamlı bir yaşam için kendi yollarını çizip izlemelerini sağlayan güçlendirme ilkesinden hareketle insanları (etkilenen) olmaktan çok etkileyen olarak düşünmeye davet eden bir anlayış sunmaktadır (undp.org, 2020).

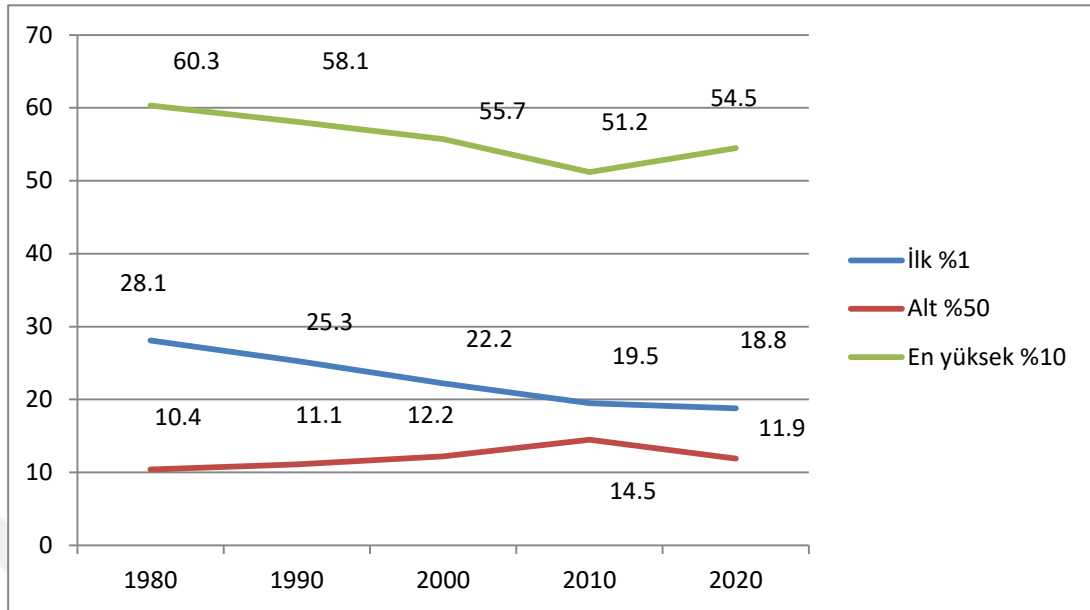
Türkiye’de ulusal düzeyde gerçekleştirilen bütün çalışmalar ilki 1963 yılında hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının “milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek; iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek” ilkesi öncülüğünde yürütülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede hazırlanan On birinci Kalkınma Planı’nda da (2019-2023) “ekonomik refah, mutlu, sağlıklı, güvenli yaşam, temel hak ve özgürlüklerin korunması, fırsat eşitliğine dayalı, kolay erişilebilir ve vatandaş odaklı kamu hizmetleri sunulması” gibi unsurların göz önünde bulundurulduğu bir vizyon geliştirilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Türkiye’de yoksulluk sınırı ve yoksulluğun boyutları ile ilgili ilk resmi çalışmanın ise, TÜİK tarafından 2002 yılında yapıldığı görülmektedir. TÜİK, 2002 yılından itibaren her yıl düzenli olarak yoksullukla ilgili çalışmalarda temel veri kaynağı bireylerin ve bunların oluşturduğu hane halkının tüketimlerini, gelir

düzelelerini, sosyoekonomik kesimler ve nüfus tabakalarına ve bölgelere göre ortaya çıkaran “Hane halkı Bütçe Anketlerini” uygulamakta, bu verileri kullanarak da yoksulluk analizleri yapmaktadır. İlki 2004 yılında “Yoksulluk Çalışması” adıyla yayınlanan araştırma verileri 2005 itibarıyla her yıl “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması” başlığıyla önceki yıllarla karşılaştırmalı olarak kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. 2021 yılında yayımlanan 2020 yılına ait verilerin paylaşıldığı son araştırmada; en yüksek eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine grubun toplam gelirden aldığı payın bir önceki yıla göre 1,2 puan artarak %47,5'e yükseldiği, en düşük gelire sahip grubun aldığı payın ise 0,3 puan azalarak %5,9'a düştüğü saptanmıştır (tuik.gov.tr, 2021). En yüksek ve en düşük yüzde yirmilik dilimin toplam gelirden aldıkları pay arasında yaklaşık sekiz kat fark bulunmakta ve bu aradaki uçurumun ne kadar derin olduğunu gözler önüne sermektedir. Stiglitz'in de (2015: 50) dediği gibi bütün bu olan biten, bir pastanın dilimleri gibi düşünülerek açıklandığında, herkes pastanın %20'lik kısmını almış olsaydı eşit bir paylaşımından söz edilebilirdi.

TÜİK tarafından paylaşılan son araştırmanın verileri pasta grafiğiyle yansıtıldığında, olması gerekenle olan bambaşka sonuçları ortaya koymaktadır. Son %20'lik grup diğer dört grubun toplam payının neredeyse yarısını almakta ve bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında diğer dört grubun pastadan aldığı pay bir sonraki yıl azalırken, bu grubun payının artmasının da oldukça düşündürücü olduğu söylenebilir. Görünen odur ki Stiglitz'in ABD'nin hikâyesi olarak, *zenginler zenginleşmekte, zenginlerin en zenginleri daha da zenginleşmekte, yoksullar sayıca artmakta ve giderek daha da yoksullaşmakta ve orta sınıfın içi boşaltılmakta, orta sınıfın gelirleri ya azalmakta ya da aynı seviyede kalmakta ve zenginlerle aradaki uçurum giderek artmaktadır* (Stiglitz, 2015: 51) şeklinde betimlediği durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye'de alt gelir grubunun milli servetten aldığı pay kırk yıl gibi uzun bir dönemde düz bir çizgide ilerlerken, %10 ve %1'lik grubun gelirleri dikey seyirde ilerlemeye devam etmiştir. Paris merkezli Inequality Laboratuvarı tarafından paylaşılan Dünya Eşitsizlik Raporu'nun 2022 sonuçları da benzer veriler sunarak Türkiye'deki gelir eşitsizliğinin boyutlarını resmetmektedir.

Şekil 1. Türkiye Gelir Eşitsizliğinin Yıllara Göre Dağılımı

(Kaynak: wid.world, 2022)

Rapora göre Türkiye'deki en yoksulların yıllık geliri 20.260 TL, en zenginlerin yıllık geliri 463.020 TL'dir, dahası en zengin %10'un toplam gelirden aldığı pay %54,5 iken, en yoksul %50'nin aldığı pay %12 olarak hesaplanmıştır (bbc.com, 2021). Gelirler arasındaki bu farklılık hane halkı tarafından kullanılan fert gelirlerine de yansımıştır ve TÜİK tarafından yapılan araştırmanın verileri, gelir eşitsizliği arasındaki uçurumun ne denli derin olduğunu, önceki yıl verileri ile karşılaştırıldığında artarak devam ettiğini ispatlar niteliktedir. Hane halklarının tüketim harcamaları, gelir eşitsizliğinin bireylerin yaşamını ne düzeyde etkilediğini açıklayabilir. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nın 2021 yılı verilerine göre, hanelerin %59,3'ü evden uzakta bir haftalık tatil masraflarını, %37,3'ü iki günde bir et, tavuk ya da balık içeren yemek masrafını, %32,2'si beklenmedik harcamaları, %20,3'ü evin ısınma ihtiyacını karşılayamamakta, %58,0'ı eskimiş mobilyaların yenileyememektedir. Belirtilen dokuz maddenin en az dördünü karşılayamayanların oranı olarak tanımlanan ciddi maddi yoksunluk oranı ise 2019 yılında %26,3 iken 2020 yılı anket sonuçlarında 1,1 puan artarak %27,4 olarak saptanmıştır (tuik.gov.tr). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nda, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50'si dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk oranına göre; okur-yazar olmayan fertlerin %26,7'si, bir okul

bitirmeyenlerin %25,7'si yoksul iken, bu oran lise altı eğitimlilerde %14,0, lise ve dengi okul mezunlarında ise %8,3 olmuştur. Yükseköğretim mezunları ise %3,2 ile en düşük yoksulluk oranının gözlendiği grup olmuştur. DİSK tarafından TÜİK'in bu verilerinden hareketle hazırlanan "Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk" raporunda:

- Türkiye'nin toplumun en zengin yüzde 20'si ile en yoksul yüzde 20'si arasındaki 9,2 kat gelir farkı ile Avrupa ülkeleri arasında birinci sırada bulunduğu (Avrupa Birliği'ne üye ülke ortalaması 5,24 kattır),
- Her beş insandan birinin ve çalışan nüfusta ise her on çalışandan birinin, her on çocuktan üçünün ve kadınların erkeklere göre daha yoksul olmasına
- Yoksulluğun 2019 ve 2020 yılları arasında tüm eğitim gruplarında ciddi bir artış gösterdiğine dikkat çekmektedir (DİSK Genel-İş Araştırma Dairesi, 2022)

TÜRK-İŞ tarafından uzun yıllardır yapılan "Açlık ve Yoksulluk Sınırı" araştırmalarının 2021 yılı Ağustos ayı verileri Türkiye'deki dört kişilik bir ailede açlık sınırının 2.926,72 TL, yoksulluk sınırının 9.533,28 TL olduğunu göstermektedir. TÜRK-İŞ' in 2021 Aralık ayına ait araştırmasında ise dört kişilik bir ailede açlık sınırı 4013 TL, yoksulluk sınırı 13073 TL olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1. Dört Kişilik Ailenin Gıda Harcamaları Açlık ve Yoksulluk Sınırı (2020-2021)

Değişkenler	Aralık 2020	Kasım 2021	Aralık 2021
Yetişkin Erkek Gıda Harcaması	711,22	881,98	1113,26
Yetişkin Kadın Gıda Harcaması	592,22	730,71	910,73
15-19 Yaş Grubu Çocuk Gıda Harcaması	768,21	943,85	1195,46
4-6 Yaş Grubu Çocuk Gıda Harcaması	518,29	635,01	793,58
Açlık Sınırı	2.589,94	3191,55	4013,26
Yoksulluk Sınırı	8436,27	10395,91	13072,51

(Kaynak: TÜRK-İŞ, 2021)

Türkiye'de dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmesi için gerekli aylık gıda harcaması yani açlık sınırı ile gıda harcamasının yanında giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcamalarının toplam tutarı olan yoksulluk sınırı

hızlı bir şekilde yükselmektedir. Tablodaki veriler, gıda harcamasına ayrılan gelir miktarları arasında yetişkin kadınlarla, yetişkin erkekler ve 15-19 yaş grubu çocuklar arasında küçümsenmeyecek farklılıklar bulunduğuna işaret etmektedir. Bu farklılık kadınların, hane içi geçim stratejilerine eklemledikleri azla yetinme anlayışı ve *ben ne olsa yerim, eşim çocuklarım yesin* fedakârlığından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Kadınların hane içi konumları, kararlara katılma ve mülkiyet hakları, gelir ve istihdam vb. alanlarda erkeklerle eşitsiz durumda olmaları gibi sosyal gerçekliklerle birlikte akademik çalışmaların, cinsiyete dayalı araştırma kriterlerindeki yüksek yoksulluk oranlarının da etkisiyle yoksulluk literatürü, kadın yoksulluğu olarak adlandıran yeni bir kavram üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. (Topçuoğlu, Aksan ve Alptekin, 2014: 8).

2.3.1. Kadın Yoksulluğu

Sosyal, ekonomik ve siyasal alandaki hızlı değişimlerle birlikte ortaya çıkan ekonomik krizler sonucu yaşanan işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği gibi sorunların, tüm toplumsal kurumları dolayısıyla aile kurumunun temel işlevlerinden birisi olan ekonomi faktörünü de etkilediği, yoksulluk gerçeğiyle karşı karşıya bıraktığı görülmektedir. Oxfam 2020 Eşitsizlik Raporu, 2019 yılında, sayıları 2.153 kişi olan dünya milyarderlerinin, 4,6 milyar insanın toplam varlığından daha fazla servete sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Raporda bu büyük uçurumun, çoğunluğu erkeklerden oluşan ayrıcalıklı azınlığın servetinin, uzun mesai saatleriyle en temel işlerde çalışanların emeklerine üstün tutulmasını öngören, cinsiyet ayrımcı bir ekonomik sistemden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Dahası cinsiyet ayrımcı ekonomik sistemin tanımlamasında öne çıkan unsurlar, kadınlar ve kız çocuklarının sunduğu, ücretlendirilmeyen bakım, yemek ve temizlik yapmak, su getirmek ve yakacak toplamak gibi toplumların ve ekonominin işlemesi için yerine getirilmesi gereken temel işlerin ağır sorumluluğu ve eşitsiz bölüşümü olarak nitelendirilmektedir (kedv.org.tr).

Yüzyıllardır bütün kadınlar, erkeklerin irade ve kendine hâkim olma gücü ve karakteri yerine bağıllık ve diğerlerinin idaresine teslim olma fikriyle yetiştirilmiş, toplumsal yapının hâkim normları kadınlara, fedakârlığın ve duyguları dışında hiçbir hayatları olmamasının bir görev, duygusallığın ise kadınlığın doğası olduğunu

söylemiştir (Mill, 2016). Ülkemizin içinde bulunduğu coğrafyada kadınlığın: eğitimi, bildiği, gezdiği, eğlendiği kadar değil evinin temizliği, tutumluluğu, doğurup fedakârlıkla büyüttükleri, eşinin şiddeti, kaynananın söylemleri karşısında susup sabretmeleri, yorgunluklarının, tükenmişliklerinin, özetle çilesinin çokluğu kadar makbul olduğu ileri sürülebilir.

Bora (2019) kadınların yoksulluğu yaşama biçimlerini “olmayanın idaresi” temasıyla ele aldığı çalışmasında, yoksul kadınların yoksulluk karşısındaki tepkilerinden biri olan geçinme stratejilerine değinirken, yakınlarından birbirinin durumunu görüp acımadan öteye gidemeyen dayanışma ağlarındaki zayıflamaya dikkat çekmektedir. Ayrıca kimsesizleşme, iyi beslenme değil açlıktan ölmeme, güçsüzlük, baş edememe, tükenme, yapabilir olmaktan geri çekiliş ve sadece çocuklar üzerinden kurulan güzel gelecek hayali tasviriyile kadın yoksulluğunu görünür kılmaktadır. Kadının çilesine geçim sıkıntısı ve yoksulluk da eklendiğinde ailesini ayakta tutmak adına giriştiği mücadelenin ne kadar güç ve çetin geçtiğini tahmin etmek zor olmayacaktır. Sosyal bilimcilerin pek çoğunun, aileyi bütünleştiren, bir arada tutan ilişkiler veya unsurlarla ilgili görüşleri vardır. Bourdieu (1995: 194) aileyi ekonomik, kültürel, sosyal alanlardaki farklı sermaye türlerini biriktiren, koruyan ve yeniden üreten yapı olarak betimlerken Doğan (2016: 247), yoksulluğun insanlar ve toplum için ne denli önemli olduğunun test edildiği, yoksulluk dramının aile öyküleriyle gözler önüne serildiği, gerçek bir sosyoloji laboratuvarı olarak nitelendirmektedir.

Ailenin dirlik ve düzenliğinin, huzur ve mutluluğunun, birlik ve beraberliğinin sağlayıcısı olarak, topluma yararlı evlatlar yetiştirmede anahtar rol oynayan annelerin, yoksul hanelerde bu denli önemli bir rolü sağlıklı bir biçimde yerine getirip aileyi idare etmesi oldukça zordur (Doğan, 2016: 249). Yoksul anneler söz konusu olduğunda, onların hedeflediği ve dilediği yaşam tarzına sahip olabilme imkânları ile hâlihazırda yapmakta oldukları şeyler ve yaşadıkları durum arasındaki keskin çizginin bu zorluğu daha derinleştirdiğini söylemek doğru olacaktır. Bu derinliğin seviyesinin belirlenmesinde öncelikle iyi beslenme, sağlıklı yaşama, sosyal, kültürel aktivitelere katılma, onurlu ve özgüvenli bir şekilde yaşayabiliyor

olması gibi pek çok diğer unsurun göz önünde bulundurulmasının değerli olduğu öngörülebilir.

Cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınlarla erkekleri farklılaştırırken, aynı zamanda toplumsal kaynaklara erişimlerini de etkileyerek eşitsizleştirmekte, bu eşitsizlik cinsiyet ayrımcılığıyla ve engellemelerle beslenmekte; yalnız kadınların değil, bütün toplumun ekonomik, siyasal, kültürel alanlardaki gelişimini olumsuz etkilemektedir (Özaydınlık, 2014). Nitekim 1995 yılında Pekin’de toplanan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda, dünyadaki insanların çoğunluğunun özellikle de kadın ve çocukların hayatını etkileyen, ulusal ve uluslararası alanlardan kaynaklanarak artan yoksulluğun, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği şiddetlendirdiği kabul edilmiştir. Konferansta yoksulluğun kadınla özdeşleştiği, politik, ekonomik ve sosyal dönüşümün kısa dönemdeki sonucu olarak ekonomileri geçiş sürecinde olan ülkelerde son zamanlarda önemli bir sorun haline geldiği ifade edilirken, kadın yoksulluğu ile ilgili geniş bir bakış açısı sunulmuştur. Konferanstaki bakış açıları özetlendiğinde:

- 1) *Dünya ekonomisindeki dönüşümlerin, bütün ülkelerdeki sosyal kalkınma değişkenlerine etkisiyle ekonomik güç paylaşımındaki cinsiyet eşitsizliği aynı zamanda bu eşitsizliğin eğitim ve üretim kaynaklarına kısıtlı erişim, göçlere bağlı aile yapısındaki değişimler kadının yoksulluğunu arttırmıştır.*
- 2) *Artan mahrumiyet koşullarında, hanenin tüketim ve üretimini idare etmeye çalışan kadınların ne denli ağır bir yük altında olduğu gözler önüne serilmiş, kadınların üretim potansiyelinin ortaya çıkarılmasıyla yoksulluk döngüsünün kırılacağı ifade edilerek kadınların kalkınmadaki yararları vurgulanmıştır (İnsan Hakları Derneği, 2015).*

Kadınların, toplumun farklı yapı ve kurumlarında karşı karşıya kaldığı eşitsizliklerin katkısıyla, yoksulluğa sürüklendiği ve toplumsal katılımdan ötekileştirildiği pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlar bölgesel gelir farklılıkları, işgücü, cinsiyet, eğitim, gibi demografik etkenler (Öztürk ve Çetin, 2009) olabileceği gibi kültürel, çevresel, sosyal, mekânsal ve siyasi etkenlerin (Azolay, 2019) nihai bir sonucu olabilmektedir. Türkiye’de kadın yoksulluğu ile ilgili, kadının iş gücü

piyasasındaki durumu veya yoksulluk deneyimlerine yönelik, birinci ağızdan anlatıların değerlendirilmesi gibi niteliksel yöntemlerin kullanıldığı pek çok araştırmanın mevcut olduğu görülmektedir. Şener (2012) niteliksel çalışmalarla, kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimleri, farklılıkları, onların betimlemeleri ve bakış açısıyla yansıtıldığını, yoksulluğun yeniden anlamlandırıldığını, aile yaşamında ete kemiğe bürünerek görünür hale geldiğini dile getirmektedir. Geleneksel yapının kadın için tanımladığı rollerden olan doğum izni, çocuk bakımı gibi sorumlulukların, iş yaşamına düzenli katılımına ve verimli çalışmasına engel olacağı varsayımı, kadının iş gücü piyasasındaki sayısını düşürmekte, onu erkeğe ömür boyu bağlı bırakmakta ve bu ayrımcı tutumla birlikte kadın yoksulluğu daha da artmaktadır (Şener, 2012).

Bora (2019), kadınların yoksulluğu nasıl yaşadığını “olmayanın idaresi” temasından yola çıkarak yürüttüğü araştırmasında, yoksulun yoksulluk karşısındaki tepkilerinden biri olan geçinme stratejilerine değinirken, kendileri gibi yoksul olan akraba ve komşuları arasındaki birbirinin durumunu görüp acımadan öteye gidemeyen dayanışma ağlarındaki zayıflamaya dikkat çekmektedir. Ayrıca kadın yoksulluğunu kimsesizleşme, iyi beslenme değil açlıktan ölmeme, güçsüzlük, baş edememe, tükenme, yapabilir olmaktan geri çekiliş ve sadece çocuklar üzerinden kurulan güzel gelecek hayali şeklinde tasvir ederek, görünür kılmaktadır. Haneye giren gelirin düzensiz ve yetersiz olması kadınların, aile bütçesine katkı sağlamak için ev eksenli çalışma ve kısmi zamanlı çalışma gibi yöntemlerle iş gücüne katılımını zorunlu kılmaktadır. Mesleki becerilerin gerektirdiği eğitim seviyesinin yetersizliği, erkek egemen aile yapısının getirdiği uysallıkla örtüşen sigortasız uzun çalışma saatleri karşısındaki sessiz kabullenişleri, kadın çalışanların enformel sektörde yoğunlaşmasına neden olurken, kayıt dışı sektör geliştikçe kadın yoksulluğu artmakta ve bu artış paralelinde bireyler güvencesiz işleri kabul etmek zorunda kalmaktadır (Şener, 2012).

İşgücü piyasasındaki düşük katılım, eğitimsizlik ve ataerkil toplumda egemen “kadınlık rol modeli” şeklindeki üçlü sacayağına sıkıştırılan kadından beklenen çocuk doğurmak, hanedeki bireylerin bakımıyla veyahut ev işleriyle ilgilenmektir. Bu durumda kadının kadınlık rollerinin gerektirdiği işleri yapmakla meşgul olacağı

için emek piyasasındaki görevlerini düzenli bir şekilde yerine getiremeyeceği düşünülmekte istihdam olanakları kısıtlanmaktadır. . Nitekim TÜİK'in 2022 yılı Mart ayı iş gücü istatistikleri, Türkiye'de kadın istihdamının ne kadar düşük olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 2. Temel İşgücü Göstergeleri

Bin kişi	Toplam	Erkek	Kadın
15 yaş ve üzeri nüfus	64 406	31 865	32 541
İşgücü	33 769	22 536	10 844
İstihdam	29 910	20 236	9 343
İşsiz	3 859	2 300	1 500
İşgücüne dâhil olmayanlar	30 487	9 329	21 697

(Kaynak: TÜİK, 2022)

Türkiye'deki toplam kadın nüfusunun işgücüne katılma oranı %34iken, erkeklerdeki bu oranın %71 olması dikkat çekicidir. İşgücüne dâhil olmayan kadın sayısına bakıldığında ise istihdamda olmayan veya iş aramayan çalışma çağındaki kadın nüfusuyla, iş gücüne dahil olmayan erkek nüfusu arasındaki on iki milyon üzerindeki farklılığın, ataerkil toplumdaki cinsiyet ayrılıklarının neden olduğu faktörlerin etkisiyle kadınların işgücü piyasasında tutunma güç, istek ve umutlarını yitirmelerinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Literatür çalışmaları, yoksulluğun gerek toplumsal sınıf gerekse cinsiyet ayrılıklarında her durumda ve her dönemde eşitsizliğin gölgesinde beslenip geliştiği ve derinleştiğini göstermektedir.

UNESCO Genel Direktörü Audrey Azolay 2019 yılında yayımladığı Uluslararası Yoksulluğun Ortadan Kaldırılması Günü mesajında, gerçekliğin tamamını kapsamadığı için yoksulluğu anlamak ve bu konuda eyleme geçmek için sadece varlık eşitsizliği üzerinde araştırma yürütmenin yeterli olmadığını, kültürel, çevresel, sosyal, mekânsal ve siyasi sebeplerin de yakından incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Mesajda ayrıca UNESCO'nun özellikle kadınlar ve kız çocuklarına odaklanan çalışmalarına yer verilmekte; eğitimin bir kaldıraç olma işlevinden hareketle, bir kız çocuğunun okulda geçirdiği her senenin, gelecekteki gelirini yüzde 10 ila 20 arasında arttıracığı için kuruluşun eğitimi anne yetiştirmek adına okulu bir öncelik haline getirmeyi hedeflediği ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki düşük ekonomik büyüme, eğitim ve sağlık alanında düşük kamu harcamalarına yol

açmış ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yetersiz eğitim ve sağlıksız nüfusun daha düşük üretkenlik seviyesi göstermesi, birçok araştırmacıyı eğitim sistemindeki yapısal düzenlemelerin yoksulluk döngüsünü kırabileceği düşüncesi etrafında birleştirmiştir (Yakışık, 2010).

2.3.2. Çocuk Yoksulluğu

Çocuklara destek olmak, onları zor durumdan kurtarmak ve eşit şekilde yaşamalarını sağlamak amacıyla dünya ülkelerinin büyük bir çoğunluğunda aktif şekilde görev yapan UNICEF, özellikle dezavantajlı durumda olan çocukların eşit yaşaması, gelişimi ve özgürlüğü için çalışmaktadır. Uluslararası pek çok faaliyetin yürütücüsü olan bu kuruluş tarafından 2016 yılında Dünya Çocuklarının Durumu başlıklı bir rapor yayınlanmıştır. Raporla dünyadaki dezavantajlı çocuklara odaklanılmaması halinde, 2030 yılına kadar çoğu önlenemez olan hastalıklar nedeniyle 69 milyon çocuğun hayatını kaybedeceği, 167 milyon çocuğun yoksulluk içinde yaşayacağı ve 750 milyon kadının henüz çocuk yaşta evlenmiş olacağı ifade edilmektedir (unicef.org, 2017). Son yıllarda gelişmiş ülkelerde çocuklara yönelik politika ve hizmetlerde, UNICEF gibi uluslararası kuruluşların gayretleriyle, gelir ya da okul başarısı gibi nesnel olarak ölçülebilir boyutları ve arkadaşlarla geçirilen zaman ya da yaratıcı olma fırsatları gibi öznel boyutları içeren “çocukların iyi olma hali” olarak anılan yaklaşım benimsenmiştir (Abulaban ve Tuna, 2013).

Türkiye’de UNICEF, Kalkınma Bakanlığı, TÜİK ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı uzmanlarından oluşan çalışma grubu tarafından 2018 yılında yapılan “çocukların iyi olma hali” temalı araştırmada çocukların iyi olma hallerini belirleyen faktörler incelenmiştir. Uyan-Semerci (2012) ve ekibi tarafından gerçekleştirilen çalışmada bu faktörler maddi durum, eğitim, sağlık, risk ve güvenlik, ev-çevre, katılım, ilişkiler ve öznel iyi olma şeklinde belirlediği sekiz alan ve bu alanlara ait alt göstergelerle incelenmiştir. Elde edilen bulgular çocuğun sağlık alanında iyi olma halinin belirleyicileri olarak; iyi bir psikolojiye sahip olmak, kendini enerjik/güçlü hissedebilmek, istediği sporu yapabilmek, üç öğün düzenli yemek ve temizlik hususlarının öne çıktığını göstermektedir. Ayrıca çalışma grubundaki çocukların, maddi durum alanında seçtikleri göstergelerin (tatile gidememe, eski kıyafetler, okul dışında bir yerlerde çalışmak, kardeşe bakma

zorunluğu, okul gezilerine katılamama, düzenli harçlık alamama) mutsuz çocukların özelliklerini yansıttığı görülmüştür. Araştırmının diğer sonuçları maddi imkânların yaşam koşulları ile ilgili alanında çalışma odası ve masa, bilgisayar ve internet, kendine ait bir yatak, iyi ısınan ve sağlam bir evde yaşama, oyun alanları, iyi komşular, kalabalık olmayan ev gibi olanakların çocukların mutluluklarının belirleyicileri olduğuna işaret etmektedir.

Çocukların iyi olma hallerinin eğitim alanındaki yansımalarında ise en çok akademik başarı daha sonra ayrımcı olmayan öğretmen davranışları, okula düzenli devam, öğretmenin ilgili ve sabırlı olması, istediği okula gitme gibi unsurların ön planda olduğu görülmektedir. Okulla ilgili olarak büyük ve temiz bir bahçe, spor alanları gibi unsurların da öne çıktığı saptanmıştır. Çalışmanın örneklemindeki çocuklar, iyi olma hallerini etkileyen riskler için çevresinde uyuşturucu kullanılması, aile içi şiddet, sigara kullanımı, ceza ile tehdit edilme, para kazanmak için çalışma zorunluluğu ve evdeki işlerin sorumluluğu gibi göstergeleri seçmişlerdir. Çocukların aile ve çevreleri ile ilgili ilişkilerindeki iyi olma hallerini etkileyen önde gelen unsurlar ailede kavga ve dayanın olmaması, fikirlerinin dikkate alınması, ailenin sıkıntılarını dinlemesi derslerine yardımcı olması gibi göstergeler bu çalışmanın bulguları arasındadır. Diğer taraftan, arkadaşlık ilişkilerinde sevilme, keyifli vakit geçirmek, sırlarını paylaşabilmek, herkesle arkadaş olabilmek ve iyi geçinme gibi hususların mutlu olmalarını etkilediğini söylemişlerdir. Çocukların iyi olma halleriyle ilgili unsurların belirlenmesinde, eğitimciler ve gelişim psikologları, bilişsel test puanları ve davranış sorunlarına; sosyologlar ergenler arasındaki genç yaşta doğum yapma, suça karışma, liseyi bırakma, eğitimde ve ekonomik yaşamlarındaki başarıya; ekonomistler ise iş gücüne katılım, genç yetişkinlerin ücretleri, ailelerin gelirine odaklanmakta, farklı disiplinlerin geliştirdiği farklı teoriler ve sonuçlar ebeveyn gelirinin, çocukların başarı şansı üzerindeki etkisine dair net bir çerçeve çizilmesine engel olmaktadır (Mayer, 1997).

2.3.2.1. Yoksulluğun Çocukların Gelişim Alanları Üzerindeki Etkileri

Çocukların, bütün toplumlarda yoksulluğun olumsuz etkilerine açık bir şekilde maruz kalmada savunmasız ve en kırılgan kesim olduğu bilinmektedir. Büyüme ve gelişimlerinde üst düzeyde gereksinimleri olan çocuklar için yoksulluk,

beslenme ve hastalık durumlarına karşı risk oluşturan yıpratıcı bir durumdur. Yeterli beslenme, sağlık ve bunları teşvik eden hizmetlerden faydalanamayan çocuk, beceriler konusunda akranlarıyla arasındaki uçurumla erken yaşta karşılaşmakta, öğrenmeye hazırlıksız başladığı eğitim yaşantısında başarıyı yakalayamadığı için okulu bırakmayı tercih etmektedir (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2014).

OECD (2018) verilerine göre Türkiye'deki her dört çocuğun biri yoksul hanelerde yaşamaktadır (Çocuk ve Gençlik Özel İhtisas Komisyonu, 2018). Bu çocuklar, UNICEF Genel Direktörü Anthony Lake'in ifadesiyle, dünya üzerindeki adil yaşam tarzının tanınmadığı yüz milyonlar arasındadır dolayısıyla bu durum yalnızca onların geleceğini tehdit etmeyecek, kuşaktan kuşağa geçen dezavantaj döngüleri olarak toplumun geleceğini tehlikeye düşürecektir (unicefturk.org, 2016). Bir çocuk, kültürel mirası taşıyan daha bilgili ve yetenekli akran ve yetişkinlerin bulunduğu toplumsal yapı içindeki dil, fiziksel, mekanik veya sembolik tasarımlamalar gibi kültürel unsurların desteğiyle gelişir ve öğrenir (Nicolopoulou, 2004). Çocukların diğer bireylerle kolay iletişim kurması, kendisini daha iyi tanıması, doğru kararlar verebilmesi, akademik başarıya ulaşması fiziksel, sosyal, bilişsel, benlik ve kariyer gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmesi sayesinde mümkün olmaktadır. Yoksulluk çocukların yaşama, büyüme ve gelişmelerini olumsuz etkilemektedir ve alan yazın araştırmaları, günlük yaşam hikayeleri, medya haberleri, çocukluk döneminde yaşanan yoksulluğun büyük olasılıkla yetişkinlik döneminde yaşanacak yoksulluğun habercisi olduğuna işaret etmektedir.

Gerçek anlamda bir bütün olan fakat fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal gelişim gibi değişik alanlarda incelenen çocuk gelişiminde, herhangi bir alandaki gelişim, diğer alanları da etkilemektedir. Farklı yaşlarda farklı hızlarda gerçekleşen fiziksel gelişimin desteklenmesi önemlidir (Erdoğan, 2011) ve çevresel faktörler çocuk gelişimini, gelişimin hızlı olduğu dönemlerde çok, yavaş olduğu dönemlerde daha az etkilemektedir (Baran, 2011). Bebeklik ve çocukluk döneminde, hayati önemi olan üç önemli unsur; düşük doğum ağırlığı, bebek ve çocuk ölümü oranları ve ilerleyen çocukluk dönemlerindeki kötü ve yetersiz beslenmeye bağlı zayıflık ve vücudun gelişmemiş olmasıdır (Müderrişoğlu vd., 2013). UNICEF tarafından 2019 yılında hazırlanan "Dünya Çocuklarının Durumu: Çocuklar, Gıda ve Beslenme"

başlıklı raporda dünyada her üç çocuktan birinin ya yetersiz beslendiği ya da aşırı kilolu olduğu ifade edilmiştir. Rapor ayrıca, altı ay ile iki yaş arasındaki her üç çocuktan neredeyse ikisinin hızlı gelişim içindeki bedenlerini ve beyinlerini destekleyecek gıdalar alamadığı için, yetersiz beyin gelişimi, akademik başarısızlık, düşük bağışıklık düzeyi, enfeksiyon kaynaklı hastalıklara yakalanma ve birçok durumda da ölüm gibi olumsuz sonuçlara maruz bıraktığının altını çizmektedir. Rapordaki dikkat çekici diğer bir ayrıntı ise pek çok ülkede yetersiz beslenme, gizli açlık ve aşırı kilo gibi üç yetersiz ve düzensiz beslenme biçiminin bir arada bulunduğu vurgusudur (unicefturk.org, 2019).

Yoksul çocukların güvenli suya, sanitoryona ve sağlık hizmetlerine erişimde karşılaştığı zorluklar onların güçlü ve sağlıklı büyüme, okulda başarılı olma iş ve ekonomik fırsatlar elde etme olasılığı düşürmektedir (features.unicef.org, 2019). Çocukların sağlıklı beslenmesi için gerekli besin maddelerini tüketmemesine bağlı olarak çocuklarda ölüm, görme bozukluğu, boy kısalığı, motor ve bilişsel gelişimde gerilik yahut düşük zekâ seviyesi görülebilmekte dolayısıyla engelli, gelişme geriliği olan ve kronik hastalıklara yakalanan çocuklara yoksul ailelerde daha sık rastlanmakta son kerte faaliyetlere, hizmetlere ve fırsatlara erişimin sınırlandırılması çocukluk yaşantısına zarar vermekte, onları daha fazla riskle karşı karşıya bırakmakta ve kaynaklara erişimini azaltarak zorlukları arttırmaktadır (Şener ve Ocakçı, 2014). TÜBİTAK (2019) tarafından yapılan “Türkiye’de 2018 Nüfus ve Sağlık Araştırması” verileri ışığında hazırlanan Tablo 3’te yansıtıldığı gibi, refah düzeyi en düşük olan gruptaki çocuklarda, düşük doğum ağırlığı görülme ve yetersiz beslenme oranı ortalamanın oldukça üzerindedir.

Tablo 3. Hane Refah Düzeyine Göre Çocukların Beslenme Durumu

Hane Refah Düzeyi	Düşük Doğum Ağırlığı	Yetersiz Beslenme (5 yaş altı)	Demir Bakımından Zengin Gıdalarla Beslenme (6-23 aylık)
En Düşük	11,2	2,5	40,1
Düşük	7,6	2,0	56,2
Orta	6,7	1,4	63,3
Yüksek	6,5	0,2	74,8
En Yüksek	5,9	0,8	85,7
Ortalama	7,58	1,38	64,2

(Kaynak: TÜBİTAK, 2019)

Demir vücuda eksik alındığında çocuklarda enfeksiyon hastalıklarına yatkınlık, mental, motor ve davranışsal yetersizliklere, fiziksel büyüme geriliğine neden olmaktadır (Hızel-Bülbul, 2004). Yukarıdaki tabloya bu bilgi ışığında bakıldığında et, tavuk, yumurta gibi demir bakımından zengin gıdalarla beslenmede ortalamanın oldukça aşağısında kalan düşük refah düzeyindeki hanelerde yaşayan çocukların ne tür sağlık ve gelişim sorunlarıyla karşı karşıya olduğu tahmin edilebilir. Cüceloğlu (1997), bir çocuğun on beş yaşına gelinceye kadar ailesine bağımlı olduğu dönemde bazı temel gereksinimlerin karşılanmamasının psikolojide “çocuğun terk edilmesi” olarak adlandırıldığını, terk edilen çocuğun beden ve kişilik gelişiminin aksayacağını ifade etmiş ve bu gereksinimleri şu şekilde açıklamıştır:

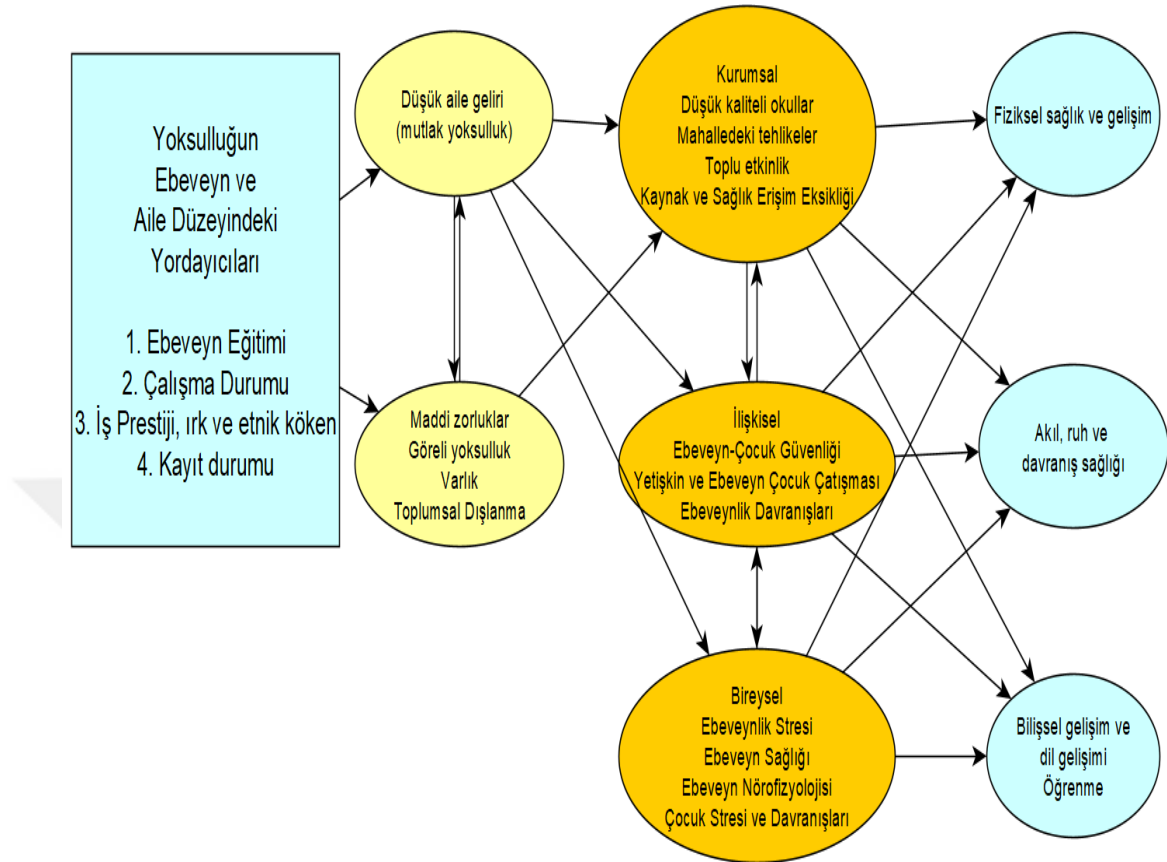
1. Yeme, içme giyinme ihtiyaçlarını karşılama, tehlikelerden koruma ve sağlığıyla ilgilenme (güven).
2. Çocuğa dikkat etme, davranışlarına olumlu geri bildirimler verme, sarılma, elini tutma, yüreklendirme ve cesaretlendirme (dokunulma).
3. Çocuğa yön verme, örnek olma, yapabilirliklerinin sınırını belirtme, tutarlı hareket etme (yapı ve düzen).
4. Çocuklarının duygularını gerçekçi tanımlama, yansıtma, zaman verme, dış dünya ile ilişkilerinde köprü görevi görme (sosyalleşme).
5. Uyarılma: Acı, mutluluk, neşe, heyecan gibi duygularını uyarda çocuğun dünyasına dahil olma.
6. Kendini Değerli Görme: Çocuğu ciddiye alarak ona önemli, değerli ve farklı olduğu duygusunu verme.

Yaşamın ilk yılında ebeveynlerin, bebeğin temel gereksinimlerini karşılayıp karşılayamamaları, anne ile bebek arasında oluşan olumlu ilişki, bebekteki temel güven duygusunun çekirdeğini oluşturmakta, bu dönemi sağlıklı geçiren bireyde umut ve uyum duygusunu geliştirmektedir (Çitçioğlu, Eren ve Polat, 2016). Dezavantajlı bir ailenin çocuğu, ihtiyaçlarının çok azı karşılandığı için çevrenin onun eylemlerine cevap vermeyeceğini varsaymakta bu durum onun kendisine ve

çevresine karşı güvenini olumsuz etkilenmektedir (Coleman, 1966). Çocuk ailede önemli gördüğü bireyin davranışlarından etkilenir ve onun davranışlarını taklit edip öğrenir. Övgü sözleri duyar veya değer gördüğünü algılayarsa, yapabilirliğiyle ilgili benlik gelişimini pekiştirirken bunun tam aksi bir durumla karşılaştığında bu önemli kişiden takdir görmeyip, olumsuz bir geri dönüt aldığı anda, kendisiyle ilgili negatif bir yargıya varır, haliyle olumsuz bir benlik tasarımı geliştirir (Arseven, 2015). Arseven'e (2015) göre alt sosyoekonomik düzeydeki öğrencilerin, üst sosyoekonomik gruptaki öğrencilere göre, akademik yetenek düzeyleri hakkında gerçekçi ve yetersiz öngörülerinin olmasının nedeni, ailelerin çocukların yeteneklerinin düzeyini tanımada ve geliştirmede iyi bir rehber olmayışlarıdır. İçindeki çocuğu sağlıklı gelişen bireyler, yaşamın anlamını, mutluluklarını, kendi değerlerini, başkalarının kendilerine verdikleri değerde ararlar, kendi duygu ve düşüncelerine güven duymadıkları için, sürekli başkalarının güdümüyle hareket eden dıştan denetimli kişiler olarak yetişirler (Cüceloğlu, 1997: 37).

Dünya üzerindeki pek çok çalışmada yoksul bir ailede doğmanın çocukların gelecek yaşam çizgilerini doğrudan etkilediği, yapabilirliklerini geliştirme konusunda varlıklı ailelerde doğan çocuklarla mukayese edildiğinde ise, onlarla eşit fırsatlara sahip olmadıkları gözlemlenmiştir (Müderrişoğlu vd., 2013). Çocuklar, güvenli bir aile ortamında değerli olma, sorumluluk alma, mücadele etme, kendini gerçekleştirme, başarıma becerilerini geliştirmek için yeteri kadar desteklendiğinde sağlıklı bireyler olarak gelişmekte, aksi takdirde bu becerilerden yoksun bir çocuğun kişiliğinde çarpıklıklar olur ve bu çarpıklıklar onun davranışlarına yansır (Cüceloğlu, 1997: 116-117). Bütün toplumlarda çocukların kaliteli ve sağlıklı bir yaşam sürebilmesini öngören çalışmalara yer verilmesine rağmen, türlü nedenlerle çocuklarının yetenek ve kapasitelerini geliştirecek olanaklara sahip olmayan ebeveynler bulunmaktadır. Literatür araştırmaları sosyoekonomik düzeyi düşük anne babaların çocuklarını yetiştirme, eğitme, sosyalleştirme işlevlerini yerine getirmede yetersiz kaldıklarına; daha az çaba, sabır, sevgi gösterdiklerine, maddi imkânların yetersizliğine bağlı çaresizlik ve sıkıntıların etkisiyle aşırı sert, tutarsız bir yaklaşım sergilediklerine işaret etmektedir (Şengönül, 2013).

Şekil 2. Yoksulluğun Çocukların ve Gençlerin Akıl, Ruh ve Davranış Sağlığı Üzerindeki Etkilerine İlişkin Kavramsal Çerçeve

(Kaynak: Yoshikawa, Aber ve Beardslee, 2012:276)

Yoshikawa vd. (2012: 276) bunu Şekil 2 de gösterilen model üzerinde açıklayarak yoksulluğun boyutlarının kurumsal, ilişkisel, bireysel mekanizmalar aracılığıyla çocuk kazanımları üzerindeki etkisini resmetmişlerdir. Gershoff vd. tarafından 2007 yılında gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçları, ailenin gelirindeki artışın ebeveynin çocuğa yatırımını ve kaynaklarını arttırdığını, böylece çocukların bilişsel ve akademik becerilerinin geliştiğini, daha yüksek aile gelirinin maddi zorluğu ve stresi azalttığını bunun da olumlu ebeveynliği arttırarak, çocukların problem davranışlarını düşürdüğünü göstermiştir (Akt. Yoshikawa vd., 2012).

2.3.2.2. Yoksulluğun Çocuğun Akademik Yaşamı Üzerindeki Etkileri

Dezavantajlı öğrencilerin içinde bulunduğu olumsuz şartların eğitim yaşantıları üzerindeki etkilerini ortaya koyan ilk ve en kapsamlı çalışma, sosyolog

James Samuel Coleman yönetimindeki ekip tarafından 1964 yılında Amerika'daki, 3.000'i aşan okulda aşağı yukarı 650.000 öğrenci ve öğretmenle görüşülerek hazırlanan "Eğitimde Fırsat Eşitliği" raporudur. Coleman ve ekibi tarafından yapılan bu geniş çaplı araştırmadaki dikkat çekici bulgular şu şekilde sıralanabilir:

1) Bir öğrencinin okul başarısında kendi aile yapısının yanında, okuldaki diğer öğrencilerin aile yapısı da etkilidir ve ebeveynler ve eğitimciler okul arkadaşlarının, başarıya meydan okuma ve başarısızlığa yöneltme hususunda okul dışı öğrenme fırsatları oluşturduğunu düşünmektedir.

2) Ebeveynlerin eğitim seviyesi, evin yapısal bütünlüğü, evdeki öğrenci sayısı kardeşler, eşyalar, okuma materyalleri, ebeveynlerin eğitime ilgisi, çocuklarının geleceklerine dair umutları, okul etkinliklerine katılımları, çocuklarına kitap okuyup okumadıkları gibi etkenler de buna dâhildir.

3) Okulun ve ailenin sunduğu imkanların yanında öğrencinin ileri eğitime yönelik istekleri, arzu edilen mesleklere karşı duydukları motivasyon gibi bireysel tutum ve düşünceler okuldaki başarının belirleyicileridir. Dezavantajlı öğrencilerin eğitim özelemleri ve eğitim geçmişleri arttıkça başarısı artmakta, geçmiş deneyimlerinde çevresini etkileyebilecek başarılarla rastlamayan birçok dezavantajlı çocuksa büyük başarılarla ulaşmasını engelleyen sıkı çalışma erdemini görememekte dolayısıyla kendisi de başarıya yönelik çabalardan yoksun, tepkisiz çevreye uygun yaşamaktadır.

4) Çocuğun kendisinin, geçmişinden ve genel sosyal bağlamından bağımsız olarak başarısı üzerinde çok az etkisi bulunmakta, çocuklar yaşam alanlarındakiler ve akran çevreleri tarafından dayatılan eşitsizlikleri gelecek yaşamlarına taşımaktadırlar.

Coleman (1966) çağdaş toplumda bireylerin üretkenlik, siyasi katılım, bilinçli tüketimine katkı sunan temel ihtiyaçlardan biri olan entelektüel becerilerin okul başarısına bağlı olduğunu, okulların öğrenci başarısında aile özgeçmişlerini dikkate alma konusunda benzer tavırlar sergilediğini, öğretmenlerin sosyal statüsü yüksek ailelerin çocuklarını tercih ettiklerini savunmuştur. Coleman'a göre okullar,

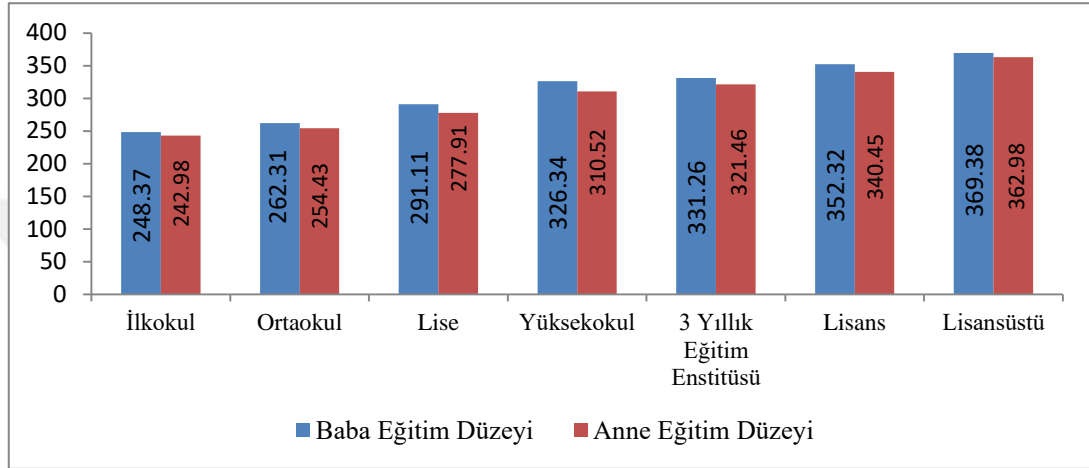
dezavantajlı öğrencilere modern toplumun gerektirdiği ekonomik kaynaklara ulaşma ve tam katılım sağlama becerilerinin geliştirilmesinde çok az fırsatlar sunmaktadır.

Sosyoekonomik eşitsizliklerin eğitimdeki yansımaları, sosyal araştırmaların ve siyasi otoritenin üzerinde hassasiyetle durduğu ve durması gereken bir alandır şöyle ki; ekonomik sermayenin önemli bir bileşeni olan beşerî sermayenin kalitesinde eğitimin çok önemli bir işlevi bulunmaktadır (Çelik ve Kalaycıoğlu, 2010). Bir ülkenin eğitim sisteminin başarısı bireyleri toplumsallaştırma, bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıklar kazandırma ve mesleğe yöneltme konusundaki başarısıyla orantılıdır (Çalışkan, 2007). Ayrıca eğitim, ülkelerin gelir dağılımı dengesinin sağlanmasına ve yoksullukla mücadelede bireysel anlamda gelir artışına katkıda bulunurken, ulusal ekonomisinin büyüme hızını da etkilemektedir (Alpaydın, 2008). Buraya kadar değinilen alan yazındaki çalışmalar ve TÜİK tarafından yapılan gelir ve yaşam koşulları araştırması sonuçları yoksulluk ve eğitim arasındaki ilişkinin boyutunu ortaya koymaktadır. Günün büyük bir kısmını çalışarak geçiren yoksullar, bir tarafta gıda yetersizliğine bağlı sağlık sorunlarıyla hayatta kalmaya çalışırken diğer tarafta çocuklarının eğitim almasını sağlayacak imkânlarla ulaşamamakta, dolayısıyla çocuklarını da yoksul bir hayata mahkûm etmek gibi bir kısır döngüde yaşamaktadırlar (Stiglitz, 2015:104).

Ailenin gelir durumuyla çocukların fiziksel ve psikolojik olarak sağlıklı yetişmesi arasında bir ilişki olduğunu söyleyen Mayer (1997), yüksek ebeveyn gelirin çocukların eğitimleri, sağlıkları, bakımları, kaliteli yaşam alanları oluşturmak, zaman ayırmak gibi mal ve hizmetlere kolay ulaşmasını sağladığı ve eğitime yapılan yatırımı arttırdığına, düşük gelirin ise kazançları çocuklarına yatırım yapmaya yetmeyen ebeveynlerin iyi aile olma yeteneklerini de azalttığına dikkat çekerken yoksulluğa bağlı stresin destekleyici, tutarlı, ilgili ebeveynliğin kalitesini düşürdüğünü, çocukların sosyal ve duygusal gelişimini etkileyen eğitici, sosyal imkânlarını kısıtladığını ifade etmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, sınavla öğrenci alan fen liseleri, sosyal bilimler liseleri, özel program ve proje uygulayan eğitim kurumları/proje okulları ile mesleki ve teknik Anadolu liselerinin Anadolu teknik programlarına öğrenci seçmek amacıyla uygulanan Ortaöğretim kurumlarına ilişkin Merkezi Sınavın sonuçlarının analiz edildiği bir rapor hazırlanmıştır. Eğitim

Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi'nde (2021) Türkiye'deki liselere geçiş sistemi kapsamında yapılan merkezi sınava giren aynı yaş düzeyindeki öğrenci evreninden elde edilen sonuçların sosyoekonomik değişkenlere göre nasıl değiştiği Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Öğrencilerin Anne-Baba Eğitim Düzeyine Göre Merkezi Sınav Puanı Ortalaması

Kaynak: (Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi, 2021:25)

Öğrencinin üstün zihinsel yeteneklerinden ziyade, çalışmak için ona sunulan özel fırsatları değerlendirmek için gösterdiği çabaların ödüllendirildiği, kendini bu şekilde kanıtladığının ispatı şeklinde değerlendirilebilecek bu sınavda, anne ve baba eğitim düzeyinin öğrencinin aldığı puana etkisi Şekil 2'de net bir şekilde görülmektedir. Öte yandan anne babaların eğitim düzeyi ile ilişkilendirilerek açıklanan başarının, ebeveynlerin sosyoekonomik statü ve gelir durumuna ait verilerle ilişkilendirilmeksizin eğitim durumlarına referans verilmesi gibi bir durumda, başarının adil dağılımını etkileyen diğer faktörlerin ve gerçeklerin göz ardı edilmesine sebep olacağı söylenebilir. Raporda en düşük ve en yüksek eğitim düzeyleri arasında hesaplanan başarı farklarının önceki yıllarla yakın olduğunun da altı çizilmektedir. O halde, Türk eğitim sisteminde kendilerine sunulan fırsatlarla donatılan ve güçlenen öğrencilerin nitelikli liselere, diğerlerinin ise sınavsız öğrenci alan liselere yerleştiği bir eğitim politikasının, *daha yoksun sınıflara doğru gidildikçe eksiksiz bir eleme mekanizmasını nesnel anlamda tatbik etmekte* (Bourdieu ve Passeron, 2014:16) ısrarcı olduğu yönünde bir çıkarıma ulaşılabilir. Ayrıca,

akademik başarısı çok düşük olduğu için sınava katılmayan çok sayıda öğrencinin bulunduğu unutulmamalıdır.

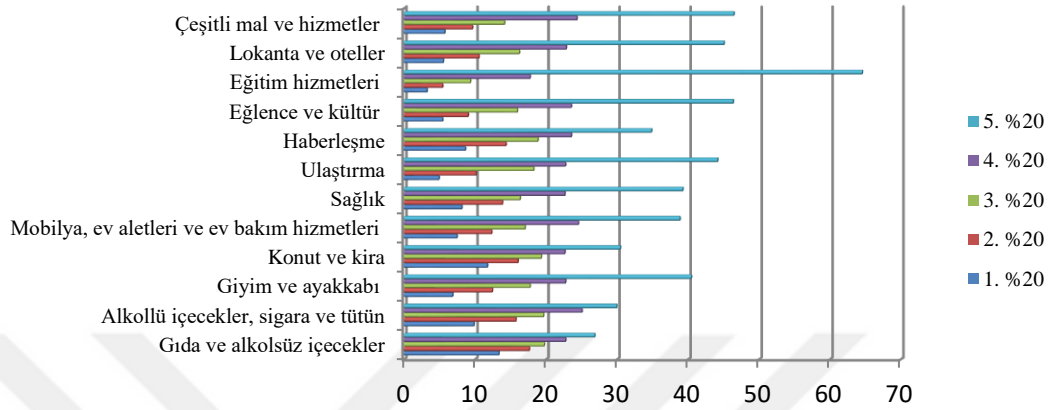
Bourdieu (1995) grupların toplum içerisinde ekonomik sermaye ve kültürel sermayeye göre yapılan istatistiksel dağılım içindeki konumlarına göre dağıldığını, insanların içinde yaşadıkları kültürün zihinlerinde yer etmiş bilgi birikimlerine, diğer bir deyişle farklılaşmış aynı zamanda farklılaştırıcı habituslarına göre aralarındaki uzaklık arttıkça ortak şeylerinin azaldığını, yakınlaştıkça da arttığını açıklamaktadır. Bourdieu bir işçinin yediği şey özellikle de yeme biçimi, yaptığı spor ve yapma biçimi, siyasi görüşü ve bunu ifade etme tarzı ile patronunun farklı olduğunu söylemekte, bu farklılıkların aynı zamanda sınıflandırıcı şemalara işaret ettiğini ileri sürmektedir. Bourdieu'ya göre toplumsal uzamda sahip olunan statü bireyin bakış açısını, elverişliliklerini, sahip olabileceklerini, tavırlarını, diğer bir deyişle toplumsal yaşam içerisindeki sınıfını belirlemekte ve kültürel pratikleri, tüketimleri, siyasal kanaatleri açısından benzer gruplar kendi aralarında sınıflanmaktadır. Bourdieu ayrıca ailelerin ekonomik sermayesinin güçlülüğü ve kültürel sermayelerinin büyüklüğü oranında eğitime yatırım yaptıklarını, okulların ise çocukların ailelerden miras alınan kültürel sermayeye sahip olanları, bu sermayeden yoksun olanlardan ayırarak, eşit olmayan kültürel sermayeyle donanmış öğrenciler arasındaki farkı koruduğuna dikkat çekmektedir. Hâlihazırda her yıl milyonlarca öğrencinin, sınavla öğrenci alan okullara yerleşmek için yarıştığı bir süreç, sosyoekonomik düzeyi yüksek öğrencilerin yüksek başarı gösterdiği döngüyü devam ettirmekte ve öğrencileri gelecekteki yaşamlarında, kendi sosyoekonomik düzeylerini sabit tutan veya iyileştiren bir ekonomik sisteme dâhil etmektedir (Kesbiç, 2021). Anlaşıldığı üzere eğitim alanındaki eşitsizlikler, toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmekte, toplumsal eşitsizlikler de öğrencilerin eğitim yaşantılarına yansımaktadır.

Çocukların desteklenmesi fiziksel, bilişsel ve duyuşsal gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlamasını sağlamakta ve böylece ergenlik de dâhil bütün yaşantısını etkileyen akademik başarıya ulaşılmaktadır (Aslanargun, Bozkurt ve Sarıoğlu, 2016). Sarier (2016) tarafından yapılan meta-analiz çalışmasında Türkiye'deki öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörlerin öğrenciden, okuldan ve aileden kaynaklı olduğu gözlenmiş, öğrenciden kaynaklı etkenlerin öz yeterlik algısı, öğrenci

motivasyonu, benlik saygısı ve ders çalışma alışkanlığı; okulla ilgili olan faktörlerin derse yönelik tutum, okul kültürü, öğretmen davranışları ve okul müdürünün liderliği; aileden kaynaklı unsurların ise ailenin tutum ve davranışları, sosyoekonomik düzeyi, anne babanın eğitim düzeyi ailenin eğitime katılımı ve annenin eğitim düzeyi olduğu saptanmıştır. Öğrencinin çevresi, okulu ve kişisel gelişiminde ailenin en temel bileşen olduğu düşünüldüğünde, bahsi geçen etkenlerin merkezine de ailenin konumlandırılmasının doğru olduğu söylenebilir. Gelir düzeyi yüksek aileler çocuklarına zengin öğrenme çevreleri, nitelikli eğitim veren okullara ya da kolejlere gönderme, farklı kaynaklardan bilgi edinme imkânları sunarken bilim, teknik ve kültürün değişik dallarında yapılan sohbetlerden, yapı, yeterli sayıda kitabın ve düzenli kitap okuma alışkanlığından mahrum olan yoksul hanelerdeki öğrenciler ise, erken çocukluk döneminde başlayan öğrenme isteği ve disiplini gibi akademik becerilere kavuşma imkânlarından yoksun olmak durumunda kalmaktadırlar (Atmaca, 2019: 238). Öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler arasında önemli bir yere sahip olan ailede, ebeveynlerin yetenek ve tutumları, çocuklarıyla geçirdikleri kaliteli zaman, onlarla gerçekleştirdikleri pedagojik etkinlikler öğrencilerin akademik yaşantısının niteliğini güçlendirmesi bakımından oldukça değerlidir (Atmaca, 2019: 241). Gelir düzeyi yüksek hanelerdeki ebeveynler, çocuklarının gelişimi, eğitimi, duygusal ve sosyal gereksinimlerini sağlamak için daha fazla emek ve çaba harcarken, sosyoekonomik düzeyi düşük ailelerdeki çocuklar bahsi geçen bu olanaklara çok az ya da hiç erişememektedir (Şengönül, 2013). Hane halkı tüketim harcamaları içinde eğitime yapılan harcamalarda, ebeveynlerin kişisel ve kültürel algılarına yönelik değer farklılıklarına bağlı isteklilikleri, eğitime verdikleri önem (Yolcu, 2011), öğrencilerin cinsiyeti, sınıf seviyesi, annenin eğitim düzeyi ve yaşı, ailenin gelir düzeyi, hanedeki çocuk sayısı (Çalmaşur ve Algur, 2020) gibi pek çok faktörün tesiri vardır. Ailelerin kamusal bir hizmet olması beklenen eğitime harcama yapması, eğitimin herkese eşit sunulan bir hizmet olma niteliğini düşürmekte, fiyatı ödenerek sunulan bir eğitim hizmeti düşük gelirli aileler açısından toplumsal hareketlilik fırsatı olmaktan çıkmakta, haliyle eğitim sayesinde azalması ya da ortadan kalkması arzulanan gelir eşitsizliği daha da derinleştirmektedir (Yolcu, 2011). Nitekim TÜİK 2019 hane halkı

Tüketim Harcaması verilerinde alt ve üst gelir grubu hane halkının eğitim hizmetlerine ayırdığı paylar arasındaki 61,3'lük fark bunu göstermektedir

Şekil 4. Tüketim Harcaması Türlerinin Gelire Göre Göre Dağılımı

(Kaynak: TÜİK, 2019)

İlk yüzde 20'lik grup içerisinde yer alan yoksul hanelerin önceliğinin zaruri ve kısa dönemli ihtiyaçlarını karşılamasının makul bir tercih olduğu düşünüldüğünde, uzun dönemli bir ihtiyaç olan eğitime verilen değer düşük olmasının olağan bir durum olduğu söylenebilir. Grafikte üst gelir gruplarındaki haneler tarafından, eğitime yapılan gerekli finansal destek ve yatırımın, alt gelir gruplarına oranla yirmi kat daha fazla harcamanın olduğu görülmektedir. Üst gelir grubundaki hanelerin harcama türleri içerisinde en yüksek payı eğitim harcamalarının oluşturması özel okullar, özel ders ve kurslara ödenen yüksek ücretler bağlamında değerlendirilebilir. Dikkat çekici diğer bir gösterge de en düşük gelir grubunda yer alan hanelerin, toplam tüketimdeki alkollü içecekler tütün ve sigara harcamalarının oranı 9,8 iken, eğitim harcamalarının 3,2 olmasıdır.

Becker ve Thomes (1986), Bradley ve Corwyn (2002), Corcoran ve Adams (1997), Duncan ve Magnuson (2003), Haveman ve Wolfe (1994), Linver, Brooks-Gunn ve Kohen (2002) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, gelir düzeyi düşük ailelerin acil ihtiyaçlarına para harcamak zorunda olduğu, gelir düzeyi yüksek ailelerinse çocuklarının gelişimine ve eğitimine yatırım yapmaya değer verdiği sonucuna ulaşılmıştır (Akt. Şengönül, 2013). Buradan hareketle yoksul hanelerde alkollü içecek ve sigara gibi bağımlılık yapan maddelere, çocukların eğitim

harcamalarından daha çok değer verildiği, yoksul ebeveynlerin içinde buldukları zorlu yaşam koşullarının getirdiği stresi azaltmak için başvurdukları kusurlu bir ihtiyaç analizi yaptıkları yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Ailelerin eğitim harcamalarını etkileyen diğer bir unsur okula giden çocuğun cinsiyetidir. Tarımsal üretimin yoğun olduğu bölgelerde kendi ürettiklerini tüketen hanelerdeki cinsiyet ayrımcı geleneksel iş bölümü, kız çocuklarının özellikle ortaöğretim kademesindeki okullaşma oranını etkilemektedir (Bakış vd., 2009). Okulun masraflı görülmesi, evdeki çalışma koşullarındaki olumsuzluklar (küçük ev kalabalık aile), okul araç-gereçlerinin yetersizliği, çocukların çalıştırılması (özellikle de kızların ev işlerinde, bakım hizmetlerinde) gibi yoksulluk kaynaklı nedenler, bu ailelerdeki çocukların eğitime ulaşmasını engellemektedir (Adaman ve Keyder, 2005). Sosyoekonomik düzeyi düşük ebeveynler, eğitim seviyelerinin ve becerilerinin düşük olduğu yönündeki algıları nedeniyle çocuklarının okul çalışmalarına destek vermekte isteksiz olmalarının yanı sıra bu desteği vermesi gereken kişinin öğretmen olduğunu düşünmekte, çocuklarının eğitiminde mesleki uzmanlığa bağımlı kalmaktadırlar (Lareau, 1987).

1739 Milli Eğitim Temel Kanunu'nda (1973), Türk Milli Eğitimi'nin genel ilkelerinden biri olan eğitimde fırsat ve imkân eşitliği şu şekilde ifade edilmektedir: *Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanır. Maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır.* Türkiye'deki gelir eşitsizliği, özel okulların varlığı, bölgesel farklılıklar, kız-erkek çocuk ayrımı, yoksulluk gibi göstergeler çerçevesinde düşünüldüğünde, eğitimde fırsat eşitliği olgusundan söz etmek pek mümkün görünmemektedir (Aygül, 2018). Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında fırsat eşitsizliğinde birinci sırada yer alması önemli bir sorundur ve bu sorun zorunlu öğretim süresinin azlığı, okuma, yazma, edebiyat ve matematik derslerine ayrılan sürenin yetersizliği, sınıf mevcutlarının fazlalığı, düşük öğretmen maaşları gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır (TEDMEM, 2021). Araştırma sürecinde yapılan literatür incelemeleri Türkiye'deki fırsat eşitsizliğinin bu denli yüksek olmasına neden olarak görünen bu unsurlara, öğrencilerin akademik başarısını etkileyen okul ve aile kaynaklı ekonomik, psikolojik, sosyolojik pek çok faktörün ilave edilmesi

gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak, düşük gelirli hanelerde eğitime harcanan payın bu denli düşük olmasının ebeveynlerin, zorlu yaşam ve çalışma koşulları ve düşük eğitim düzeyleriyle ilişkili olduğu, dolayısıyla bu durumun çocuklarının eğitim hayatlarının, fiziksel, bilişsel, davranışsal ve duygusal gelişimlerinin olumsuz etkilendiği söylenebilir. Velilerin çocuğa karşı ilgisizliği, eğitimden beklentisinin olmaması ve çocuklarının okulda geçirdikleri zamanı gereksiz bulması öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz etkilemektedir (Kahraman ve Yelgün, 2015).

2.3.2.3. Yoksulluğun Eğitime ve Eğitim Yönetimine Yansımaları

Eğitim kurumlarında, öğrencilerin eğitim yaşantılarının iyileştirilmesi ve fırsat eşitsizliğinin önüne geçilmesi misyonunun gerçekleştirilmesi rolünü üstlenecek olanlar okul yöneticileridir. Etkili bir okul yöneticisinden beklenen okulundaki öğrencileri tanınması, onlarla ilgilenmesi, problemlerini görebilmesi, okul içi ve okul dışı paydaşlarla işbirliği içinde çözüm üretebilmesidir. Etkili bir okul müdürü gezinerek yönetim anlayışı içinde olmalı, zamanının çoğunu okuldaki eğitim ortamlarıyla ilgili gözlem yaparak, öğretme ve öğrenme süreçlerine katılarak, okul amaçlarının sınıf içi uygulamalara yansıtıp yansımadığını denetleyerek, geçirmelidir (Şişman, 2018). Karşılıklı bağımlılık, aidiyet ve birliktelik duygularının bir yansıması olan ve Türk kültüründe önemli bir değer olan “imece kültürü“ ile yetişmiş bir toplumda lider olabilmek “karşısındakileri, hesaba katmayı, onlara aldırılmayı ve karşısındakinin kovanını doldurabilmeyi“ gerektirir (Baltaş, 2020: 245). Öğretmenlerin işbirliği içinde olmadığı bir okul kültüründe öğrencilerin birbirleriyle ve öğretmenleriyle işbirliği içerisinde olması beklenemez (Demirtaş, 2010). Okul yöneticileri çalıştıkları kurumlarda etkili bir okul kültürü oluşturulmasında ve öğrenci başarısının artmasında kendi etkilerinin farkında olmalı; destekleyici, kültürel, dönüştürücü, öğrenen, öğretimsel ve etik liderlik davranışları sergilemelidir (Sarier, 2016). Öğrencilerin okula devam durumu, okulu terk eden ya da başka bir okula kayıt yaptıran öğrenci sayısı gibi sayısal verilere ait istatistikler tutmalı, bunları analiz ederek anlamlandırmalı, okulun geleceğine dönük politikalar belirlemede kullanmayı bilmelidir (Şişman, 2018). Başarısızlığın asıl kaynağının öğrencinin kendisi ve ailesi olduğu şeklinde yaygın bir fikre sahip olan eğitimcilerin, okulların asıl işi olan öğrenmenin nasıl gerçekleştirileceğine yoğunlaşmaları gerektiğini ifade

eden Schlechty (2020: 53), okulları öğrenmenin merkezine götüren konuları şu şekilde sıralamaktadır. “Öğrencilerin katılımını sağlayacak ödev, etkinlik ve çalışmalar icat etmek, onların iyi eğitilmiş biri olarak değerlendirilmesi için uzmanlaşmaları gereken süreç ve içeriklerle etkileşim kurmalarını sağlamak...” Okul liderlerinin en zor ve asıl görevi değişim öncüsü örgütlerin anahtar öğelerini tanıyıp okullarında, okul bölgelerindeki kendilerinin yaptıkları ya da yapamadıkları ile geleceği belirlenecek topluluklar için bu öğeleri gerçekleştirebilmektir (Schlechty, 2020: 56).

Okulların yaşam kalitesinin risk altındaki öğrencilerin okul bağlılığını güçlendirdiğini söyleyen Karabağ Köse (2019), dezavantajlı öğrencilerin okul bağlılığının avantajlı öğrencilere göre daha yüksek olduğunu ifade etmiş, bunun nedenini öğrencilerin aile yaşamlarında ya da okul dışı çevrelerinde bulamadıkları güvenli ortam ve sağlıklı sosyalleşme imkânlarını okulda bulmalarıyla açıklamıştır. Çalışmasında öğretmenlerin dezavantajlı öğrenciler üzerindeki çok yönlü desteklerinin okul yaşam kalitesinin artmasında önemli bir etken olduğunu vurgulayan Karabağ Köse (2019), dezavantajlı öğrencilerdeki güçlü okul bağlılığını, onları topluma kazandırmak için stratejik bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Böylece yoksul çocukları, dezavantajlı konumlarının bulunduğu çizginin dışına çıkıp yoksulluğun kurbanı olmaktan kurtaran yetenek, çaba, tutum ve disiplin anlayışlarını besleyen unsurlardan yola çıkılarak, madalyona diğer taraftan bakmanın faydalı yönleri ortaya konabilir. Hâlihazırda, yaşamındaki bütün risk faktörlerine ve dezavantajlı durumlara rağmen, Türkiye’deki eğitim sisteminin kendisine sunduğu avantajları kullanarak içinde bulunduğu dezavantajlı durumları fırsata çevirmeyi başarmış öğrencilerin bulunduğu bir gerçektir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür incelemelerinde, sosyoekonomik düzeyi düşük hanelerde zorlu yaşam şartları içerisinde yaşayan öğrencilerin akademik başarısızlıkları ile ilgili çalışmalara sıkça rastlanırken, dezavantajlı yaşam şartlarının üstesinden gelerek, yüksek akademik performans gösteren, (bu durum literatürde akademik yılmazlık yada akademik dayanıklılık olarak nitelendirilmektedir) öğrencileri, başarıya götüren faktörlerle ilgili az sayıda araştırmanın olduğu görülmektedir.

Martin (2002) akademik aksilikler, stres, çalışma baskısı gibi zorlu ve riskli durumlarla başa çıkma yeteneğini, motivasyon kavramının da anlaşılmasına katkısı olan başarı, öz değer, öz yeterlilik, beklenti, yükleme, kontrol ve motivasyon yönelimi teorilerini entegre ederek akademik yılmazlık olarak kavramsallaştırmıştır. Yoksul çocukların diğerlerine göre okullarda daha çok sorunla yüzleştiği, okul terki, düşük akademik performans, standart testlerde zekâ testlerinde daha düşük puan alma, lise eğitimine az katılım gösterme gibi durumlarla karşılaştığı bilinmektedir (Gizir ve Aydın, 2009). Gizir ve Aydın, tüm olumsuzlukların üstesinden gelebilen, oldukça başarılı, topluma uyumlu, üretken hayatları olan çocukların da var olduğuna dikkat çekerek risk altındaki öğrencileri akademik başarıya ulaştıran ve sürekli geliştiren akademik yılmazlığa, hangi koruyucu faktörlerin katkı sağladığını araştırmışlar, bunları içsel ve dışsal faktörler olarak iki başlık altında toplamışlardır. Dışsal koruyucu faktörler ailedeki yüksek beklentiler, okul katılımı, akran ilişkileri ve akran beklentileri; içsel koruyucu faktörler empati, iletişim ve işbirliği, öz yeterlilik, hedef odaklı olma, kendini fark etme, akademik isteklilik, öz denetimdir. Gizir ve Aydın (2009) tarafından yapılan bu araştırmada yüksek aile beklentilerinin akademik yılmazlığa katkı sağlayan en önemli dışsal koruyucu faktör olduğu bulunmuştur. Akademik başarı üzerinde aile faktörüyle birlikte okul ortamının, öğretmenlerin ve çocuğun arkadaş çevresinin de belirleyici bir unsur olduğunu söyleyen Gizir ve Aydın (2009); ilgili, destekleyici, yönlendirici ve rol model öğretmen davranışlarıyla pozitif ilişkiler sunan bir okul katılımının yanı sıra, çocuğun kabul edilme ihtiyaçlarının karşılandığı destekleyici akran grupları ve akran ilişkilerinin akademik yılmazlığı güçlendiren önemli dışsal koruyucular olduğunu bulgulamışlardır. Benzer şekilde Yavuz ve Kutlu (2016), ekonomik bakımdan dezavantajlı lise son sınıf öğrencileriyle yaptıkları bir çalışmada öğrencilerin bilişsel esnekliği, aileleri, akranları ve öğretmenlerinden algıladıkları sosyal destek, cinsiyet gibi faktörlerin akademik yılmazlıkları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Akademik başarının artmasında öğretmenlerin rol model davranışları, öğrencilere yaklaşımları, destekleri, ders anlatma metotları ve rehberlik faaliyetlerinin önemli etkisi bulunmaktadır (Akbaşlı, Kösece ve Balta Uçan, 2018).

Sosyal ve kültürel faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütüldüğü, güvenli bir çevredeki başarılı okullarda, akademik başarısı yüksek olan öğrencilerin okul terki

riski azalmaktadır (Zorbaz ve Özer, 2020). Okul yöneticileri öğrencilerin sosyalleşmeleri, kendilerini tanımaları, ifade etmelerine yardımcı olan, toplum içindeki rollerine uygun davranmalarına ve sorumluluk bilinci geliştirmelerine yardımcı olan sosyal etkinliklerin; öğrenci odaklı, öğrenci-veli işbirliği içinde verimli bir şekilde planlanması ve uygulanması sürecinde öğrencilere, öğretmenlere rehberlik etmeli, destek olmalıdır (Döş ve Kır, 2013).

2.3.2.4. Yoksulluk Kültürü

Literatürde kültürün pek çok tanımın bulunduğu ve hemen hemen hepsinin ortak bir gerçeğe vurgu yaptığını söyleyen Kurtkan (1980: 83) kültürü “insanın, önceki nesillerden devraldığı, kendisinin de katıp geliştirdiği ve gelecek nesillere devrettiği maddi manevi unsurlarla meydana getirilmiş sosyal bir miras” olarak tanımlarken manevi unsurların bir milletin kültürünün özü, maddi unsurların ise onun kalıbı olduğunu vurgulamaktadır. Kültür, “anlam, değer ve öznellikler oluşturan bir dizi maddi pratiklerdir” (Jordan ve Weedon, 1995; Akt. Özbudun, 2014: 334). Maddi pratiklerin toplumsallığı, örgütlenmeleri, hayatı, dünyayı anlamlandırma ve düzenleme üsluplarının genel çerçevesini çizdiğini söyleyen Özbudun, aynı zamanda bunların geçim faaliyetleri, üretim ve bölüşüm ilişkilerindeki ilerlemelere bağlı olarak değişime uğradıklarını bu değişimlerin insanların kaynaklara erişimini farklılaştırdığını da belirtmektedir. Bu yüzden çıkarları farklı ve zıt gruplar oluştuğunu, eşitsiz güç ilişkileri içindeki bu grupların farklı toplumsal konum ya da sınıflar olarak şekillendiğini vurgulamaktadır. Yoksullukla ilgili bu kısma kadar sunulan alan yazın bilgiler ışığında alt ve üst tabakalar arasındaki büyüyen uçurumun milli kültürün kalıbına zarar vererek aşındırdığı ve sosyal yapıda çözümlere neden olduğu söylenebilir. Uçurumun gittikçe derinleştiği toplumlarda ise farklı kitlelerin milli kültürün gerektirdiği karakter özelliklerini göstermesinin güçleştiği söylenebilir. Haliyle insan toplulukları mekânsal yapıların, yaşam biçimlerinin ve ekonomik durumların şekillendirdiği, aynı zamanda birbirinden görünür biçimde ayrıştığı alanlarda yaşam tarzlarını da farklılaştırıp özgünleştirmektedirler.

Lewis, (1966) çalışmalarında, batı toplumunda kendine özgü yapısı ve gerçekliği olan bir alt kültürü, nesilden nesle aktarılan benzer hayat tarzının somut olarak tasvir edildiği yoksulluk kültürü etiketiyle kullanmıştır. Lewis’e göre

yoksulluk kültürü, bir şeyin eksikliğinden kaynaklanan mahrumiyet ve düzensizlik değil, uygulayıcılarının aile yapısı, kişilerarası ilişkiler, harcama alışkanlıkları, değer sistemleri ve zamanı kullanma tarzlarının mühim benzerlikler gösterdiği bir kültürdür aynı zamanda insanların yaşam problemlerini çözebilecekleri bir plan sunan uyum sağlayıcı bir işlevi bulunmaktadır. Lewis'e göre yoksulluk kültürünün kendine has belirgin özellikleri şunlardır:

1. Ailelerde çocukluk, insan hayatının uzun ve korunmuş bir dönemi olarak kabul edilip kutsanmadığı için cinsel ilişki tecrübesi erken kazanılır ve rızaya dayalı kurulamayan aile yaşantısı anne merkezlidir.
2. Bu kültürde yetişen bireylerde kadercilik, kayıtsızlık, çaresizlik, aşağılık ve bağımlılık gibi duygular çok güçlüdür.
3. Erkeğin üstünlüğü yaygın bir kabul görür ve erkekler arasında maçoçluk oldukça güçlü bir duygudur.
4. Çok az tarih bilinci ve bakış açısına sahip bu insanların, bildiklerinin yalnızca kendi hayat tarzları ve mahalleleriyle sınırlı olması taşralı ve yerellik özellikleriyle açıklanabilir.
5. Yaşadıkları problemlerin, farklı yerlerde onlarla aynı problemleri yaşayanlarıkiyle benzerliğini kavrayabilecek bilgi, öngörü ve ideolojik fikirleri yoktur.

Türkiye'de yoksulluğun tarihsel bir süreç içerisinde devamlılık arz ettiğini dile getiren Doğan, (2016: 244), Türkiye Cumhuriyeti'nin, cumhuriyet öncesi tarihten devraldığı bir yoksulluk olgusu ve kültürünün mevcut olduğundan söz etmektedir. Yoksulluğun kültürel boyutunun ailelerdeki yoksulluğun önemli bir alanı olduğunu ifade eden Doğan (2016: 240), Türkiye'de bu alanın tarih ve geleneğin beslediği kadercilik ekseninde ortaya çıkıp geliştiğini, yoksulluğu azla yetinme, derin bir kaderci anlayışla karşılayan insanların zamanla bu durumu yaşam biçimine dönüştürdüğünü ve yoksulları yoksulluğa iten nedenlerin, yoksulluğun bu mantık ve şartlar içerisinde olağanlaştırılmasının da nedeni olduğunu savunmaktadır. Nitekim Türkdoğan, (2015: 100-101) bu konuda Osmanlı hatta Selçuklu devlet yönetimini

eleştirerek, yönetimi kendi halklarından esirgeyerek devşirmelere bırakmalarının devşirmelerin çoğalmasına, kurumlaşmalarına yeni bir aristokrasi tabakasına dönüşmelerine katkıda bulunduğunu; kendi halkını da toprağa bağlı sessiz bir kitle haline getirdiğini ve bu durumun akılcı olmadığını söylemektedir.

Türkdoğan (2015) vergi ödeyen, imparatorluk içindeki ülkelere asker gönderen halkın yaşadığı Anadolu topraklarının, her türlü kentleşme sürecinden uzaklaştırılarak kendi kaderine terk etmek suretiyle yüzyıllarca unutilan bu insanların, ülkemizin büyük kentlerindeki varoşlarda yığıldığını, yaşam savaşı verdiğini söyleyerek “Öteki Türkiye” şeklinde tanımlanabilecek bu durumu, toplum yapımızın bir ürünü şeklinde anlamlandırarak, tarihsel sürecin getirdiği nihai sonu şu şekilde özetlemektedir:

İşte “Öteki Türkiye”, öz vatanında itilen-kakılan bu yanlış politikaların bir ürünü olarak, 1950’lerden itibaren Türkiye’nin “siyah insanları” olarak büyük kentlerimizin kenar semtlerinde yerlerini alacaklardır. İstanbul gecekondu göz önüne alındığında bir yanda Boğaz’da yaşayan paşazadeler, öte yanda gecekondu kuşakları... (Türkdoğan, 2015:146)

Sonuç olarak Osmanlı Devleti’nin çöküş dönemindeki uzun savaşlar sonucu yaşadığı toprak kayıpları, bu topraklarda yaşayan insan hareketliliğinin başlıca nedeni olmuş, bireysel tarımın değer kaybının eşlik ettiği iç göçlerle kırsal sakinler kentlere yığılmış, yoksulluğu üreten, geliştiren demografik bir dalga ortaya çıkmıştır (Doğan, 2016). Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de alt kültür mekânları olarak da adlandırılacak gecekondu mahalleleri, çöküntü mahalleleri, gettolar, işçi mahalleleri, göçmen mahalleleri, seçkin/zengin mahalleler, etnik kimlik veya dinsel kimlikleriyle anılan yerleşimler, teknoloji üssü olan yerleşimler, kurgu ve güvenli mahalleler vb. gibi yerleşim örneklerine sıklıkla rastlandığı bilinmektedir (Alver, Koyuncu, Aydemir ve Çağlak, 2016).

Çalışma sürecinde yapılan alan yazın incelemelerinde, Türkiye’de yoksulluk kültürü ve kent yaşamının yoksulluk olgusuna bakış açısını yansıtan, ilk araştırmanın da Türkdoğan tarafından yapıldığı görülmüştür. Türkdoğan araştırmasını, 1973 yılında Doğu Anadolu’nun en büyük gecekondu alanlarının bulunduğu Erzurum gecekondu mahallelerinde gerçekleştirmiştir. Türkdoğan’a (1977:17) göre yoksulluk kültürünü en fazla benimseyenler çok hızlı gelişmelerin olduğu toplumlardaki aşağı

tabaka halkıdır. Türkdoğan (1977) çeşitli nedenlerle köylerini terk eden insanların yoksul çevrelerde, kentlerin izbe yerlerinde toplandıklarını, bir süre sonra köylülük özelliklerini yitirdikleri böyle bir geçiş dönemindeyken, aynı zamanda evrensel kültürü temsil eden kentli kültürünün de dışına itildiklerini öne sürmüştür. Hatta bu insanların köklü bir kültür ve tarih bilincine sahip olmamalarından ötürü kent kültürünün omuzunda bir kambur gibi durdukları, egemen kültürden giderek uzaklaştıklarını iddia etmiştir. Bununla birlikte biraz daha ileri giderek, çevresinde meydana getirdiği benzer yapılar ve yaşam biçimiyle, ortak kültürden farklı bir insan tipini meydana getirerek oluşan bu kültür adacığını büyük kültürle bütünleştirmenin önemli bir sorun olduğunu söylemiştir.

Orhan Türkdoğan 1978 yılında yine Erzurum'da yaptığı *Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler (Toplumumuzun Dramı)* başlıklı zenginlik ve yoksulluk kültürü odaklı çalışmasının, Türk toplumunun iki aşırı ucu arasındaki farklılıkları temsil etmesi bakımından değerli olduğu söylenebilir. Türkdoğan bir önceki çalışmasına ait bulgularla bahsi geçen çalışmada elde ettiği bulguları birleştirerek, yoksulların 1973'ten 1978'e kadar yaşanan hayat pahalılığı, ekonomik istikrarsızlıktaki artışla birlikte iç göçlerin de artmasının neden olduğu istihdam yetersizliği ve işsizlik gibi etkenler sonucu, *daha çok yoksulluk girdabına terk edilmiş gibi göründüklerini* ifade etmektedir (Türkdoğan, 1982: 85).

Türkdoğan, sahada gözlemlediği sınıflarında çuvalarla zengin muhitlerdeki çöpleri, kömür kalıntılarını karıştıran okul öncesi çocukları, yoksulların cephe gerisindeki takviye birlikleri olarak betimlemekte ve bu çocukların, Lewis'in (1966) yoksulluğun devam etme sebebi dediği yoksulluk kültürünün içerisinde şekillendiğini belirtmektedir. Yoksulluk kültürünü yoksulluktan farklı olarak, kent yaşamıyla bütünleşemeyenlerin kendine has bakış açısı ve değer sistemiyle milli kültürden sapması olarak betimleyen Türkdoğan'a göre gecekondu halkının aşırı yoksullukları, aykırı davranışları ve kadercı tutumlarındaki benzerlikler, yoksulluk kültürünün egemen kültür içinde sosyal bir kist olarak nasıl geliştiğini açıklamaktadır.

Yoksulların zihinlerinin sürekli iş arama, açlığını giderme, didinme gibi uğraşlarla ile meşgul olması onları yoksulluktan kurtaracak çözümler üretmekten

alıkoymakta, yakın çevrelerindeki benzer yaşantıların, alışkanlıkların da tesiriyle deneyimledikleri kadere rıza ve tevekküle teslimiyetten aldıkları güçle manevi dünyaya, maddi dünyadan daha fazla değer atfetmektedirler (Türkdoğan, 1982: 128-129). Dolayısıyla bu insanlar, Freire'nin de (1991: 37) vurguladığı gibi hem kendilerini hem görüntülerini içselleştirerek ezmekte, bu durumlarıyla ilgili farkındalık geliştirememiş olmalarından mütevellit, içinde buldukları vaziyete karşı gösterdikleri kadere razı olma tavrıyla değişim ve sorgulama güdülerini de yenilgiye uğratmaktadır. Kentin diğer sakinleri tarafından görünmeyen, yoksulun kendisine sürekli bakmak zorunda olduğu yaşam aynasında netleşen yoksulluk nedeniyle daha iyi yaşam şartları sunacağını düşündükleri kentlere göç edip kendilerine yer edinmek isteyen bu insanlar: “kent uygarlığı denilen kocaman sihirli panayırda düş kırıklığına uğramışlar, erişemeyecekleri zenginliklerin gözlerini kamaştırdığı bu yerlerde karnını doyuramamış, daha da yoksullaşmışlardır” (Galeano, 2016: 315).

Kent merkezinin dışındaki uzak yerleşim alanlarında konumlanmış, fiziksel uzaklığı haritalarda görülebilen gecekonduardaki yoksul hanelerin sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki kentle aralarındaki mesafe, toplumun zihin haritasındaki varoş sözcüğüyle açıklanmakta, haliyle buralardaki yoksulluk görmezden gelinmektedir (Ocak, 2019: 137). Gelir düzeyleri ve aldıkları terbiyenin benzerliği yoksullarda birbirine yakın olma şuurunu geliştirmiş, bu yakınlıkla yaşadıkları çevrede kendi sosyal sınıflarını oluşturmuşlardır (Kurtkan, 1980: 65).

Alanyazın araştırmalarında yoksulluk kültürü yaklaşımını eleştiren çalışmalarla da karşılaşmıştır. Nitekim (Özdoğan, 2010) eleştirel bir bakış açısıyla yaptığı bir çalışmada yoksulların yoksulluklarından dolayı suçlanmasına varacak yargulamalarda bulunulmasına kaynaklık eden Lewis'in yoksulluk kültürü söyleminin popülerleştirilip genelleştirilmesinin yoksullara yapılacak sosyal yardım transferlerinin sınırlanmasına neden olduğunu düşünmüş ve bu yaklaşımdaki yoksulluk kültürünün işaret ettiği unsurların yoksulluğu ne kadar açıklayabildiğini literatürdeki benzer çalışmalardan yaptığı alıntılarla tartışmaktadır. Özdoğan bu çalışmasında Lewis'in sınırlı sayıda aile üzerinde yaptığı çalışmaların yoksulluk kültürü kavramsallaştırmasını öznelleştirdiğini, dolayısıyla üzerinde yeterli bilimsel

sorgulama yapılmayan bu yaklaşımın, yoksulların toplumun geniş bir kısmını oluşturan insanlardan ayrı bir kültürde olduğunun varsayılmayacağını; yoksulluk kültürünün yoksullara atfettiği pek çok olumsuz nitelendirmenin, yoksulları yoksulluklarından dolayı suçlayan toplumsal bir algı oluşturduğunu ve onların sosyal yapıdan dışlanmasına neden olduğunu savunmaktadır.

Yoksulların zenginlerden ayrı bir kültürde yaşamadığını hatırlatan (Seabrook, 1988) yoksulların parası olanların yararı için tasarlanmış bir dünyada, ekonomik gerileme ve küçülmeye artan ve ekonomik büyümeyle de şiddetlenen yoksulluklarına rağmen zenginlerle birlikte yaşamak zorunda olduğunu söylemektedir (Akt. Bauman, 1999). Araştırmacıların yoksulluğu üreten ve yeniden üreten mekanizmaların anlaşılması için disiplinler arası yeni yaklaşımlar ve yeni sorular bulmaya çalışarak öngörülebilir olanlardan kurtulması gerektiğini söyleyen Small, Harding ve Lamont (2010) ise yoksulluğun anlaşılır olması için, öğrencilerin ev ödevlerine daha az zaman ayırması, yoksul kadınlarda evlilik dışı çocuk doğurma oranlarının fazla olması gibi pek çok unsurun ardında yatan nedenlerin sorgulanması gerektiğini söyleyerek, yoksulluğu kültür gibi etkili ve güçlü şemsiye bir kavramla açıklamanın bunları maskeleyeceğini savunmuşlardır. Toplumumuzdaki bu “sosyal kamburluklardan” kurtulmak için öncelik, ilkokuldan üniversiteye kadar bütün eğitim kurumlarında, her türlü bilimsel yöntem ve kitle iletişim araçlarını kullanarak toplumun bütün kesimlerini, tarihi-millî kültür kodlarına azami ölçüde yakınlaştıracak millî eğitim politikaları geliştirmek olmalıdır (Türkdoğan, 1982: 134).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve verilerin analizinde kullanılan teknikle ilgili bilgiler bulunmaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma yoksulluk kültürünün çocukların gelişim alanları ve akademik başarısına etkisine dair gerçeklikleri, yoksul annelerin deneyim ve duygularına göre tanımlamayı, yorumlamayı ve onların baktığı yerden görerek anlamlandırmayı amaçladığı için, nitel araştırma geleneği içerisinde yer alan fenomenoloji-olgubilim modeliyle yürütülmüştür. Günlük hayatta sıkça duyulan, şahit olunan yoksulluk kültürü olgusunun çocuklar üzerindeki yansımalarının, anneler tarafından hangi sözcüklerle betimlendiğini, nasıl tecrübe edildiğiyle ilgili ortak yönleri anlayabilmek, açıklayabilmek için fenomenoloji modelinin uygun olacağı düşünülmüştür. Araştırmanın problemi, yoksulluk kültürünün öğrencilerin gelişim alanları ve akademik yaşamları üzerindeki etkilerini evde, yakın çevresinde, okulda, hayatının her alanında hissedilen bir anne olmanın deneyimlerinin betimlenmesini gerektirdiği için fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Çalışmada, fenomenolojik felsefe ekolünün temsilcisi kabul edilen Edmund Husserl'in "fenomenoloji kuramsallaştırmadan görerek, aydınlatarak, anlam belirleyerek ve anlam ayrımı yaparak yol alır, karşılaştırır, bağlar, ilişkiye sokar, parçalarına böler, öğelerine ayırır" (Husserl, 2003:82-83) tavsiyesi göz önüne alınmıştır. Ayrıca Husserl'in fenomeni tanımlama ve anlamını ortaya çıkarma anlayışının yanı sıra, katılımcı ifadelerinin yorumlanmasında Heidegger'in deneyimi yaşayan bireylerin tarihi,

kültürü ve sosyal çevresi de bu yorumlamaya destek niteliğinde kullanılması anlayışına (Kıral, 2021) uygun hareket edilmiştir. Fenomonolojik çalışmaların yürütücüleri, birkaç kişinin bir fenomenle ilgili ortak deneyimlerinin tanımlanmasına odaklanırlar (Creswel, 2013: 77). Fenomenoloji kişilerin günlük deneyimlerinin şekillendirdiği algı ve anlamları sorgulayan, deneyimlerin gücüne atfettiği değerden güç alarak, var olan durumu geliştirici politika ve pratikler üretilmesine fayda sağlayan, psikoloji, sağlık, sosyal çalışmalar ve eğitim alanlarında sıkça kullanılan bir nitel araştırma desenidir (Ersoy, 2019).

3.2. Çalışma Grubu

Homojen (benzeşik) örnekleme yöntemiyle seçilen çalışma grubu, 2022 yılı için belirlenen aylık net 4.253 TL'lik asgari ücretin altında gelikle yaşayan haneler arasından Zonguldak ili Çaycuma ilçesi genelindeki okul yöneticilerinin bilgilerine başvurularak seçilen annelerden oluşmaktadır. Creswell (2013:150) fenomenolojik araştırmalarda katılımcıların belirlenmesinde bireylerin araştırılan fenomenle ilgili yaşamış deneyimlerinin olmasını ve deneyimlerini açık bir dille ifade edebilmelerinin önemli olduğunu, aksi halde bireylerin birbirinden farklı karakteristik özelliklerinin araştırmacının ortak deneyim ve temalara ulaşmasını zorlaştıracağını söylemiştir. Fenomenolojik araştırma geleneğinde, bir grubun fenomene ilişkin ortak deneyimlerine ulaşılma istendiğinde benzeşik (homojen) örneklemeden yararlanılabilir (Ersoy, 2019) ve sayıları 2 ile 25 arasında olabilen homojen katılımcılarla yürütülen bir çalışma, katılımcıların fenomenle ilgili yaşadıkları deneyimlere ait genel algılarının daha iyi resmedilip anlaşılmasını sağlamaktadır (Kıral, 2021). Benzer alt sosyoekonomik düzeyde ve benzer deneyimler yaşamış annelerle çalışmayı gerektiren bu araştırmadaki katılımcı sayısının on kişiyle sınırlandırılmasının nedeni, veri toplama aşamasındaki onuncu görüşmenin sonunda geniş bir veri setine ulaşılması ve katılımcıların görüşme sorularına birbirine yakın cevaplar verdiğinin gözlemlenmesidir.

Yoksulluk kültürünün öğrencilerin gelişim alanları ve akademik yaşamları üzerindeki etkileri fenomeninin araştırıldığı bu çalışmanın katılımcıları yoksulluk ve yoksulluk kültürünü deneyimlemiş annelerdir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Katılımcılarla İlgili Demografik Bilgiler

Rumuz	Yaşı	Çocuk Sayısı	Eğitim durumu	Eşinin eğitim durumu	Aylık gelir (TL)	Ev sahibi / kiracı	Isınma	Çocukların Kendi Odası
Elif	37	3	İlkokul terk	-	300	Kira	Sobalı	Yok
Şehriban	28	5	İlkokul terk	Ortaokul	-	Kira	Sobalı	Yok
Fadime	36	4	İlkokul	İlkokul	-	Ev sah.	Sobalı	Yok
Hayriye	48	3	İlkokul	İlkokul	-	Ev sah.	Sobalı	Yok
Ayşe	29	2	Ortaokul	Ortaokul	1800	Ev sah.	Sobalı	Yok
Gül	29	4	İlkokul terk	İlkokul	-	Kira	Sobalı	Yok
Nurgül	35	5	Okuryazar değil	Okuryazar değil	-	Akraba yanında	Sobalı	Yok
Nuran	39	1	İlkokul	İlkokul	4000	Ev sahibi	Sobalı	Yok
Meral	38	3	İlkokul	İlkokul	-	Kira	Sobalı	Yok
Remziye	41	2	İlkokul	Ortaokul	-	Ev sahibi	Kalorifer	Var

Katılımcıların yaşları 28 ile 48, çocuk sayısı ise 1 ile 5 arasında değişmektedir. Katılımcılardan biri hiç okula gitmediğini, okuyup yazamadığını ifade etmiş, üçü ilkokul ikinci veya üçüncü sınıftayken okulu bırakmış olup, beş tanesi ilkokul mezunu bir tanesi ise ortaokul mezunudur. Eşlerinin eğitim durumlarına bakıldığında eşlerden biri hiç okula gitmemiş ve okuma yazmayı öğrenememiştir. Beş tanesi ilkokul, üç tanesi ortaokul mezunu ve Elif kod adlı katılımcı (K1) daha önce iki evlilik yapmış hâlihazırda bekâr bir anne olarak yaşamakta olduğu için bu soruyu cevaplandırmamıştır. Katılımcıların yedi tanesi aylık sabit bir gelirleri olmadığını söylemiş, diğerlerinin gelir durumları ise 300 TL ile 4000 TL arasında değişmektedir.

Dokuz katılımcı sobalı evde bir katılımcı kaloriferli evde yaşamaktadır. Katılımcılardan beş tanesi aile büyükleri tarafından yaptırılan evlerde, dört tanesi kirada biri ise uygun kiralık bir ev bulana kadar akrabalarının yanında yaşamaktadır. Yalnız bir katılımcı çocuklarının kendisine ait bir odası olduğunu diğerleri ise olmadığını beyan etmişlerdir. Katılımcı annelerden ikisi Güneydoğu'dan göç etmiş, ailesiyle birlikte derme çatma eski yapıların bulunduğu kenar mahallede yaşamakta, diğer bir anne Roman vatandaşıdır. Diğer katılımcılar ilçedeki belde ve köylerde yaşamaktadır. Evlerinin kendilerine ait olduğunu beyan edenlerin hepsi aile büyüklerine ait konutlardaki kendilerine ayrılmış alanlarda ikamet etmekte, eşleri ya

da kendilerinin üstünde kayıtlı hiçbir taşınmazları bulunmamakta, hepsi sabit olmayan ya da asgari ücretin altındaki gelire geçimlerini sürdürmektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacına ulaştırmak için Erdoğan'ın (2019: 45) “onları konuşurmak, zihinsel haritalarını çıkarmak iddiasındayken susturup, bu mekanizmaların üretildiği mekanizmalara dâhil olmamak, zihniyetlerini yeniden kurmak, temsil etmek yerine onlarla konuşmanın mümkün olabileceği bir yöntemsel çerçeve nasıl olabilir?” sorusuna cevap olabilecek en doğru yöntemin ne olabileceği üzerinde düşünülmüştür. Yoksulluk kültürünün öğrenciler üzerindeki etkilerini annelerin söylemleri ışığında farklı açılardan ortaya koyabilmek niyetiyle, fenomenolojik çalışmalarda genel olarak tercih edilen yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanılması tercih edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formundaki sorular araştırma fenomenini, yani yoksulluk kültürünün öğrencilerin akademik yaşantıları ve gelişimleri üzerindeki etkisini, geliştiği ortam ve koşullar açısından açıklayabilecek açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Soruların oluşturulması ve görüşme formunun hazırlanması sürecinde uzman desteğine başvurulmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmayla ilgili verilerin toplanmasında katılımcılarla ilgili demografik genel bilgileri de içeren yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. 2022 yılı Mart ayında başlatılan görüşmelerde, katılımcıların uygun olduğu gün ve zaman dilimleri göz önünde bulundurularak önceden randevu alınmıştır. Görüşme formundaki açık uçlu sorular eşliğinde yürütülen mülakatlar, 55 dakika ile 90 dakika arasında zaman dilimi içerisinde bir defada gerçekleştirilmiştir. İlk görüşmecinin ses kayıt cihazı kullanmak için izin istendiğinde “eşim bana çok kızar duyarsa hocam, ben söyleyeyim siz yazın Allah aşkına” şeklindeki ifadesi, araştırmacıya diğer katılımcıların da benzer tepkide bulunacağını düşündürmüştür. Bu nedenle annelerin görüşme esnasında araştırmacı dışında başkalarının konuşmalarını dinleyeceği endişesini taşıyarak röportaj veriyormuş gibi hissettirip, görüşme formundaki sorulara verilen cevaplarda daha içten, daha ayrıntılı ve derin deneyimler yakalamak adına diğer görüşmelere ses kayıt cihazıyla gidilmemiştir. Ayrıca onları

konuşmaktan ziyade onlarla konuşmanın anlatıların samimiyetini ve doğallığını güçlendireceği, ses kayıt cihazının katılımcılarda uyandırabileceği endişelerin görüşmelerin tabiiyetini bozabileceği düşünülmüştür. Ayrıca daha önce de değinildiği gibi onları konuşmaktan ziyade onlarla konuşmanın anlatıların samimiyetini ve doğallığını güçlendireceği, ses kayıt cihazının katılımcılarda uyandırabileceği endişelerin görüşmelerin tabiiyetini bozabileceği düşünülmüştür. Bütün anlatılar hızlı bir şekilde yazıya dökülmüş, gözlemlerin ve sözel olmayan tepkilerin unutulmaması adına araştırmacı tarafından görüşme biter bitmez bilgisayar ortamında Word dosyasına aktarılmıştır.

3.5. Araştırmacının Rolü

Verileri toplayan, analiz eden, yorumlayan tek aracın kendisinin olması müsebbibiyle araştırmacının kişilik özellikleri ve önceki deneyimleri, nitel araştırma sürecindeki verilerin kalitesini büyük ölçüde etkilemektedir (Saban, 2018). Katılımcılar için bir yabancı olan araştırmacının onların ortamlarına kısa süreliğine dahil olmasının amacı, yaşamlarında karşılaştıkları sorunları irdelemesi ve “Neden ben, benim söylediklerimi ne yapacak?” gibi soruların cevapları açıklanarak katılımcılar için bir güven ortamı tesis edilmiştir. Connelly ve Clandinin (1990) araştırmacıların çalışmada birden fazla rolü bulunduğunu söyleyerek çok sesli bir yaklaşım izlenmesinin doğru olacağını söylemişlerdir (Akt. Albayrak, 2020). Bu tavsiyeden hareketle görüşmelerde yoksul bir çocuk olarak büyüüp çizginin dışına çıkabilmeyi başarmış bir kadın, bir anne, aynı zamanda araştırmacının kendisi, katılımcısı, yorumlayıcısı olmaya ve mülakatlar için samimi bir ortam oluşturulmasına özen gösterilmiştir. Görüşmelerde katılımcılara ifadelerinin kendi resmi kimlikleriyle sunulmayacağı, kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı vurgulanmış, araştırmacıya karşı güven oluşturmaları sağlanmıştır.

Katılımcılara araştırmanın herhangi bir aşamasında isterlerse görüşmeyi sonlandırabilecekleri, cevaplamak istemedikleri sorular olması halinde ilgili soruları cevaplamadan diğerine geçebilecekleri bilgisi sunulmuştur. Görüşme süreçleri kendilerine dair söylem, deneyim, acı ve umutların bir eğitimci, aynı zamanda bir anne olan araştırmacı tarafından dinlenmesine atfettikleri değerden kaynaklı olduğu düşünülen samimi, duyarlı ve işbirlikçi bir ortamda gerçekleşmiştir. Katılımcı

anneler kendilerine yöneltilen sorulara oldukça içten cevaplar vermişler, görüşme sonunda dertlerini döktüklerini, rahatladıklarını dile getirmişlerdir. Araştırmacı çalışmanın raporlaştırma sürecinde Creswell tarafından aktarılan ifadeler şu ifadeler göz önünde bulundurulmuştur: “Deneyimin doğru, net ve açık seçik betimlenmesini içeren bir araştırma raporu yazınız. Raporu okuyacak kişiler, *birisi için bunu tecrübe etmenin nasıl bir şey olduğunu anlıyorum* duygusuna kapılmalıdırlar” (Polkinghorne, 1989:46; Akt. Creswell, 2013: 227).

3.6. Geçerlik ve Güvenirlilik

Yoksulluk kültürünün çocukların gelişim alanlarına ve akademik başarılarına etkisinin yoksul annelerin deneyimleri üzerinden incelenmesine yönelik ortam ve koşulları yansıtabilmesi, katılımcıların hikâyelerindeki ekonomik, sosyal ve kültürel şartları sezmesine katkı sağlayıcı bir nitelik taşımasına özen gösterilerek hazırlanmış, bilimsel araştırma yöntemleri konusunda uzman bir akademisyenle görüşülerek netleştirilmiştir. Görüşme formundaki soruların anlaşılabilirliği ve açıklığı, araştırmacının yakın çevresinde bulunan ve okuma yazma bilmeyen üç öğrenci velisiyle yapılan pilot görüşmelerle test edilmiştir. Araştırmayı yazma süreci ile araştırmayı yaşama süreci birbirleriyle örtüşen, birbirini izleyen etkinliklerdir (Connelly ve Clandinin, 1990).

Görüşme esnasında araştırmacı ve katılımcı arasında gelişen sosyal etkileşim ve empati vasıtasıyla iki yakın arkadaş muhabbeti ortamında gerçekleştiği için çoğu zaman araştırmacı tarafından sorulan tek bir soruya verilen cevaptaki anlatıların, görüşme formundaki diğer soruların cevaplarını da içerdiği görülmüştür. Araştırmanın geçerliliğini güçlendirmek için anlatı gibi katılımcılarla çalışmanın yaygın olduğu işbirlikçi çalışmalarda tutulan kayıtların araştırmaya güvenilir veriler sunup sunmadığının test edilmesinin gerekliliği (Connelly ve Clandinin, 1990) göz önünde bulundurulmuş, görüşme süresince tutulan notlar görüşmenin sonunda katılımcılara okutulmuş veya okunmuş, değiştirilmesini yahut eklenmesini tavsiye ettikleri bir şeyler olup olmadığı sorulmuştur. Araştırmanın inandırıcılığını ve güvenirliliğini artırmak için de katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

3.7. Verilerin Analizi

Yoksulluğu, yoksulluk kültürünü deneyimlemiş katılımcı annelerle yapılan görüşmeler sonucu elde edilen “geçmiş zamana yüklenen önemi, şimdiki zamana ait değeri ve gelecek zamana dair niyetleri taşıyan anlatsal açıklamalar” (Connelly ve Clandinin, 1990), katılımcıların olguya yükledikleri anlamlar, yorumlayıcı fenomenoloji yaklaşımıyla analiz edilmiştir. Yorumlayıcı fenomenolojik analiz araştırmacılarının fenomenolojik metotların beş temel özelliğini dikkate aldığını söyleyen Gill (2014) bunları;

- a) fenomenoloji felsefesinin ortak temeli,
- b) bireysel deneyimlerin anlamını keşfetmeye yönelik üst düzey bir ilgi,
- c) deneyim sahibi bireyin bakış açısından fenomeni kavramaya çalışma,
- d) homojen örneklem seçimi ve tematik analizlerin kullanımı şeklinde sıralamaktadır (Akt. Keskin vd., 2021).

Verilerin analizine geçilmeden önce katılımcılarla yapılan görüşmelere ait bütün kayıtlar bilgisayarda Word dosyasına aktarılmış ve tamamı birkaç kez okunmuştur. Görüşme formundaki sorular Word dosyasına yazılmış ve altlarına tüm katılımcıların yanıtları yazılmıştır. Benzer özellikteki yanıtlar metin vurgu rengiyle işaretlenmiş, araştırma problemine cevap olabilecek temel bilgilere ait kodlar oluşturulmuştur. Katılımcıların aynı sorudaki yanıtlarına göre oluşturulan kodlar birkaç kez okunarak birbiriyle ilişkili kavramlar gruplandırılmış, verileri çok yönlü bir bakış açısıyla yansıtan, tanımlanmasını, sınıflandırmasını ve yorumlanmasını kolaylaştıran temalara ulaşılmıştır. Mevcut verilerin temalarla uyumu tekrar gözden geçirilmiştir. Katılımcıların deneyimleri içinde buldukları durum bağlamında değerlendirilmiş (Keskin vd. 2021) ve yorumlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın verilerinden yani katılımcıların anlatılarından elde edilen “Kadın Yoksulluğu ve Gündelik Hayata Yansımaları, Kadınların Yoksullukla Mücadelede Kullandıkları Çözüm Yolları, Annelerin Deneyimlerine Göre Yoksulluk ve Eğitim, İçselleştirilmiş Yoksulluk Kültürü ve Eğitim” temaları oluşturulmuştur. Son yıllarda özellikle kadınlar ve hane içi ilişkiler bileşeniyle incelenen yoksulluk olgusunun, katılımcı kadınların gündelik hayatına, çocuklarının eğitim yaşantılarına nasıl yansıdığı, pedagojik pratikleri ve okul temelli etkinlikleri nasıl etkilediği anlatılarda yakalanan kodlarla birlikte tema başlıkları altında yorumlanmıştır.

4.1. Kadın Yoksulluğu ve Gündelik Hayata Yansımaları

Kanıksamak: Araştırmaya katılan kadınların tamamı Türkiye ölçeğinde hesaplanmış yoksulluk hatta açlık sınırının altında bir gelirle yaşamalarına rağmen sübjektif yoksulluk tanımına uygun şekilde kendilerini yoksul görmemekte ya da görmek istememektedir. Örneğin katılımcılardan Elif Hanım² (K-1) “*Maddi sıkıntım var. Düzenli bir gelirim yok. Berbat bir hayatım var. Bazen yardım isteyince elin ayağın tutmuyor mu diyorlar. O yüzden yoksulum deyip de kendimi küçültemem*” diyerek tüm yoksulluğuna rağmen sosyal çevresine karşı bir duruş sergileyerek öznel yoksulluk tanımına uygun şekilde kendini betimlemektedir.

Kanaatkârlık: Yoksulluk derinlemesine yaşansa da beraberinde bir kanaatkârlık da oluşturabilmektedir. Geleneksel yapının ya da dini yaşantıların

² Katılımcı isimleri gerçek değildir, araştırmacı tarafından rumuz verilmiştir.

beslediği kanaatkârlık, katılımcıların kendini tanımlama şeklini de etkilemektedir. Örneğin, katılımcılardan Hayriye Hanım'ın (K-4) “*Ucu ucuna denk getirerek yaşıyoruz. Maddi açıdan durumumuz yeterli gibi duruyor. Manevi açıdan da huzurluyuz o yüzden yoksuluz diyemem hocam. Durumu bizden daha kötü olanlar, evi olmayıp kirada oturanlar var çünkü*” ifadeleri bu yönde ele alınabilir. Sosyal çevre ile yapılan karşılaştırmalar sonucu sahip olunan yaşantı biçiminin kanaatkârlığı ürettiği ve kendilerinden daha yoksun durumda olanlara göre durumlarını “iyi” olarak tanımladıkları görülmektedir. Bu durum yine sübjektif yoksulluk tanımına yani yoksulluk sınırının altında yaşayan kişinin kendini yoksul hissedip hissetmemesine daha yakın durmaktadır.

Garibanlık: Yoksulluk ve engellilik gibi diğer dezavantajlı durumları bir arada iken kadınların tabiri caizse çilesi, hissettikleri sıkıntı daha ezici olmaktadır. Katılımcılardan Ayşe Hanım'ın (K-5) aşağıdaki anlatısı kıt-kanaat geçinmenin ve giderlerini karşılayacak kazançtan yoksun bir yaşamda temel ihtiyaçlara erişememenin kişinin öznel iyi oluş haline nasıl tesir ettiğinin, ürettiği çaresizliğin gerçek hayattaki yansımalarıdır:

Maddi sıkıntımız var. Çocuklarımın odası, kendine ait yatağı dolabı yok, sıkılıyor çocuklar. Kızım genç kız oluyor artık. Kendi odası yatağı dolabı olsun, kendi başına yalnız kalsın istiyor. Elimden bir şey gelmiyor ki alırsız yaparsız diye gönlünü almaktan, oyalamaktan başka. Çamaşır makinem yok. Şu zamanda elimde yıkıyorum çamaşırları. Eşim yüzde doksan görme engelli olduğu için çalışmıyor. Her konuda ben yardım ediyorum. Bir de onun sorumluluğu var üzerimde. İşim hiç bitmiyor hocam benim. İneğim var ona bakıyorum. Temizlik, soba yakma, ormandan odun toplama, odun kesme, ev temizliği, yemek, bulaşık, tarla derken. Yoksulluk garip bir duygu hocam. Garibiz, garibanız, herkese muhtacız. Kazancımız yetmiyor, yetiremiyoruz. Eşimin aldığı 1800 liranın 100 lirasıyla tarım sigortası ödüyorum. Kalanıyla tütümü mü doldurayım, yiyeceğimi mi alayım, elektriğimi mi ödeyeyim içinden çıkamıyorum ki. Yoksul olmasaydık her şey daha güzel olurdu. Yatacak yatağımız olurdu en azından yerde yatıyoruz biz hocam. Çocuklarımın yüzüne baktığım zaman içim acıyor benim hocam. Bundan daha kötü bir duygu olamaz yani gariplikten, çaresizlikten. Çocuklar evde okuldan gelen tableti paylaşamıyorlardı. İkisinin dersleri çakışıyordu bazen. Üstlerine giyecek doğru düzgün kıyafetleri yok. Kız arkadaşları değişik değişik giyerken imreniyor. Çocuk bu işte istiyor.

Çaresizlik: Hayatın herkes için aynı şartlar oluşturulmaması, imkân ve fırsatların eşit dağılmaması yoksulların kalbinde ümitsiz yaralar açmaktadır.

Araştırmaya katılan kadınların kendilerini içlerinde buldukları yoksulluk girdabından kurtarmanın zor olduğunu telakki etmiş ve bunu içselleştirmiş olmalarının yanı sıra, çocuklarının da bu girdapta sıkışıp kalmasının verdiği sıkıntı kalplerindeki yarayı daha da derinleştirmektedir. Farklı anlatımla yoksulluğu deneyimleyen kadınlar bunun olumsuz etkilerinin kendilerinden çok, çocuklarının hayatları üzerindeki yansımalarından endişe duymaktadırlar. Katılımcılardan Gül Hanım'ın (K-6) "*Sıkıntılı hissediyorum. Her istediğimi alamıyorum. Çocuklarımın her istediğini alamıyorum her insan gibi alamıyorum.*" sözleri bu yönde ele alınabilir. Gücünü yetirememenin, çare bulamamanın ve çocukların ihtiyaçlarını karşılayamamanın vermiş olduğu derin üzüntü kadınları yıpratmaktadır.

Aşağılık, Değersizlik ve Dışlanma: Yoksulluğu dışlanma, çaresizlik, ötekileştirilme ve kabul görmeme ile eş değer gören Meral Hanım (K-9) ise içinde bulunmuş olduğu durumdan hayli mağdurdur. Hayat şartlarının zorluğunun yanı sıra sosyal çevrenin baskısı, kullandıkları sözler ve sergiledikleri davranışların da yoksulluk kadar sıkıntı verdiği ve yaralayıcı olduğu aşağıdaki sözlerden anlaşılmaktadır:

Maddi açıdan kendimi çok yoksul çaresiz görüyorum. Yoksulluk çaresizliktir, başkasına muhtaç olmaktır. Hayatın içinde kayboluyorum, çabaladıkça çıkamıyorum, çıkmaza düşüyorum. Elime bi 100 lira geçse mutlu oluyorum, çocuklarımın iki günlük ihtiyaçlarını karşıladım diye, ya da kendimi kandırıyorum, öyle avutuyorum, düşmüşüz biz artık. Kendimi aşağılanıyor gibi hissediyorum. Kimseye güvenim yok. Herkes istediğini yapıyor, ben niye yapamıyorum diyorum. Yolda yürürken sanki herkes bana bakıyor, beni küçümsüyor diye başım yerde geziyorum. En kötüsü de dışardan eleştiri almak. Evine gelirler. İçlerinde bir sürü laf biriktirip dönerler. Neymiş halısı kirliymiş. Halımı yıkatacak para buldum da yıkatmadım mı? Apartmanda halıyı nasıl yıkayayım ben. Paran yok, akrabalar geliyor, halısı pis diye sağda solda laf ediyor. Bu aşağılamaları, eleştirmeleri duydukça yıpranıyorsun. Bu kadar zor şartların üstesinden geldiğin için aşağılanıyorsun bide. Kötü yoldan para kazanıyor diye bile yakıştırmalar yapıp iftiralar atıyorlar. Eşimin psikolojik rahatsızlıkları var. Aslında sorumsuz değil. Ama bunlar benim ailem ben bunlara bakmak zorundayım diyebilecek yeteneği yok. Ama sorumsuz da diyemem. Eline para geçtiği an bizim için harcar. Bazen mutlu, bazen dalıp gidiyor. Kendine güveni yok aslında. Kendini kullanıyor, bi elektrik işi alıyor mesela. Emeğinin karşılığını istemeyi bilmiyor. Eline ne verirlerse kabul ediyor. Yok bu kadarı kurtarmaz diyemiyor. Üzülüyorum, bazen nefessiz kalıyorum Yine de şükrediyorum çocuklarım sağlıklı olduğu için.

Yukarıdaki sözler yoksulluğun kadınlar açısından salt bir ekonomik sorun olmanın ötesinden toplumsal ve kültürel bir sorun olduğunu da göstermektedir. Kendini toplumun diğer üyelerinden statü olarak düşük görmek, dışlandığı vehmine kapılmak ya da hakikaten dışlanmak, aile bireylerini müreffeh bir hayat içinde yaşatamamanın vermiş olduğu psikolojik huzursuzluk yoksulluğun ürettiği sancılar içerisinde sıralanabilir. Meral Hanım'ın (K-9) yukarıdaki sözleri yoksul kadınların yaşantılarını yoksulluğun yanı sıra, başkalarının da kendileri hakkındaki küçük düşürücü ifadeleri ya da tavırlarının da zorlaştırdığını göstermektedir. Diğer bir deyişle yoksul kadınları yoksul olmayan sosyal çevresinin dışlayıcı pratikleri derinden yaralamaktadır.

Yoksulluğun ağır yükünü taşıyan hanelerde, bu yükü taşımakta zorlanan, ezilen yara alan en kırılgan olanlar şüphesiz ki yoksul görüşmeci kadınların çocuklarıdır. İçinde buldukları yoksulluktan ve yoksunluktan dolayı yaşlılarına karşı duyulan mahcubiyet ve çaresizlik, umutsuzlukla birleşince içinden çıkılmaz bir duygu durumuna da dönüşmektedir. Görüşmeci kadınların pek çoğu kendi yoksulluğunu bir şekilde kanıksamış olsa da bu durumu çocuklarının da deneyimliyor olmasından son derece mustarip görünmektedirler.

Temel İhtiyaçlara Ulaşamama ve Aile İçi Huzursuzluk: Çocukları için iyi bir gelecek tasavvuru zihinlerinden geçse de yoksulluğun hayatlarındaki yoksulluk gerçeğine direnememenin verdiği derin endişe ve gerçekleşmesi zor hayallerin acısına dair kurdukları cümlelerle farkında olmadan kendi şiirlerinin şairi olmaktadır. Örneğin, görüşmecilerden Meral Hanım'ın (K-9) “*Çocuklarım arkadaşları geldiğinde rahatlıkla içeri alabilecekleri, vakit geçirebilecekleri, güzel bir odası yok. Bu nefessizliği anlatmak çok zor hocam.*” İfadeleri bütünüyle bir çaresizliğe dair bir şiirin mısraları olabilir. Benzer şekilde Ayşe Hanım'ın (K-5), “*Çocuklarımın yüzüne baktığım zaman içim acıyor benim hocam. Bundan daha kötü bir duygu olamaz yani gariplikten, çaresizlikten*” ifadeleri de yoksulluğu kadınların kendilerinden çok, çocukları için daha yaralayıcı gördüklerini dile getirmektedir. Yoksulluk kadınlar için aile içindeki huzurun da bozulmasının en önemli faktörlerinden birisi olarak görülmektedir. Yetersiz ve dengesiz beslenmenin yanı sıra sürekli bir borçluluk hali içinde bulunmak psikolojik ve fizyolojik etkiler

oluşturmaktadır. Görüşmeci bazı kadınlara göre yoksulluk ve ona bağlı durumlar şiddetin farklı formlarını da üretmektedir. Araştırmaya katılan kadınlardan Nuran Hanım'ın (K-8) aşağıda alıntılanan sözleri yoksullukla beraber yetersiz ve dengesiz beslenmenin yanı sıra şiddete maruz kalmanın ürettiği çaresizliği somut bir şekilde ifade etmektedir:

Maddi açıdan çok sıkıntım var. Borçla geçinip gidiyoruz. Eşim maaşını alınca ödüyoruz aydan aya hocam. Marketten borçla alamıyorum, maaşını alınca alışveriş yapabiliyorum ancak. Marketten alınanlar bitince de lokantaya borçlanıyoruz. Lokantaya borç fazla olmasın diye ekmek arası tavuk dönerden öteye gidemiyoruz. Ekmek yemekten oğlan da ben de kilo aldık işte böyle. Akşamları da çay içiyoruz, zeytin ekmekle. Ocağım bozuk, tamir ettiremediğim için yemek yapamıyorum. Sobanın üzerinde de sadece çayı demliyorum. Bazen malzeme olursa yemek de pişiriyorum, sobanın üzerinde. Yoksulum tabii ki, para yetmiyor, borçlanıp duruyoruz. İstedığımızı alamıyoruz. Eşim sana o kadar para veriyorum, düzgün bir yemek koymuyorsun önüme deyip sinirleniyor, geçinmeyi bilmiyorsun dediği anda başlıyor bizde kavga. Parası bitince çok sinirli oluyor. Annesi hayattayken daha da çok dövüyordu beni. Herkes kaynayan kışkırtıyor derdi de inanmazdım. O ölünce beni eskisi kadar dövüyor meğer annesine güveniyormuş. Döverse de karakola gidip şikâyet ediyorum. Çocuğu da dövüyor dedim. Sosyal yardımlaşmadan geldiler. Çocuğumu elimden alırlar diye artık şikâyet etmiyorum. Bana çocuğa vurunca ben de ona vuruyorum. Kovuyorum evden. Parayı yetiremiyorum ki. Ev sobalı, odun, kömür bitiyor. Her şey ihtiyaç, sırasında içecek suya verecek paramız kalmıyor. Çocuk hasta oluyor, hiperaktif olduğu için ilacını yazdırmaya gitmem gerekiyor, yol parası, ilaç parası, doktor parası bitmiyor. Çok kıyafeti yok. Kış günü kirleniyor, çabuk da kurumuyor.

Deneyimlenen yoksulluk, kadınlar açısından son derece karamsar bir tablo olarak tasvir edilmektedir. Kadın yoksulluğu beraberinde kronik hastalıklar, engellilik ya da şiddete maruz kalma gibi farklı dezavantajlar ile bir araya geldiğinde hissedilen sıkıntının derecesi artmaktadır. Diğer bir görüşmeci Remziye Hanım da (K-10) yoksulluk kaynaklı şiddet mağdurlarından bir kadın. Aşağıdaki ifadeler Remziye Hanım'ın yoksulluk deneyiminin gündelik hayat pratiklerine nasıl yansıdığını açık şekilde göstermektedir:

Sigortalı bir işi, düzenli bir geliri olmadığı için zoruma gidiyor, tartışıyoruz bazen. Geçenlerde yine parasızlık yüzünden tartıştık. Normalde bana kolay kolay el kaldırmayan adam tartışırken elime vurdu, morardı elim. Parasızlık çok zor. Ben gidip fabrikada çalışsam köyümüz çok uzak olduğu için fabrika servisleri gelmiyor buraya o

yüzden çalışmıyorum da. Yoksulluk çok çok kötü bir şey. İsteddiğini giyemezsin, yiyemezsin. Yediğin zaman da doya doya değil, tadını alacak kadar yersin. Yoksulluğu Allah kimsenin başına vermesin. Yoksulluk çocuklarınla çarşıya çıktığında ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra paran kalmadığında, çocuklarım acıktık dediğinde parmağındaki evlilik yüzüğünü satıp çocuklarına yemek yedirmektir. Çamaşır makinem, bulaşık makinem var ama ikisi de bozuk. Onu tamir ettirsem para verip bu sefer çocukların acil bir ihtiyaçları çıkar, paramız olmaz diye. Kayınvalidemin makinesinde yıkıyorum çamaşırlarımı bulaşıkları da elimde yıkıyorum.

Yoksulluktan dolayı ev içinde şiddete maruz kalan diğer bir katılımcı ise Gül Hanım'dır (K-6). Ev içinde yaşanan şiddet sarmalı ya da farklı sorunlar zamanla çocuk yetiştirme pratiklerine ve çocukların gelişim alanlarına da etki edebilmektedir. Aşağıdaki ifadeler yoksulluk kaynaklı hane halkı sorunlarının hem ev içinde hem de sosyal çevrede oluşturduğu etkileri somut şekilde dile getirmektedir.

Eşim işi olmadığında, işe çıkıp para getiremediğinde bana kızır beni döver. Yemek tuzlu ya da soğuk diye dayak yenir mi, yedik. Kaynanamlar da kışkırtıyor onu. Bu aralar onlarla küs o yüzden beni dövmüyor mesela öyle hissediyorum bu yüzden. Hamileyken bile şiddet gördüm eşimden. İki kere anamın evine gittim. Büyükler araya girdi geri gittim. Ben çok ağladım ama eşim beni dövse de komşulara polisi aramadım çünkü çok seviyorum ben eşimi. Dernekten yardım aldığımı söylemiyorum. Çünkü eşim çok gururlu istemiyor yardım almamı. Ben aslında direkt yardım istemiyorum. Komşular halimizi görüp aracı oluyor.

4.2. Kadınların Yoksullukla Mücadelede Kullandıkları Çözüm Yolları

Araştırmaya katılan kadınların gündelik hayatları içerisinde yoksulluk çok büyük bir etki oluşturmaktadır. Ancak yoksulluğu ya daha az görünür hale getirmek ya da hissedilme düzeyini azaltmak için kadınların bazı çözüm yolları üretmeye çabaladıkları görülmektedir. Özellikle çocukların bu konuda daha az etkilenmesi konusunda ortaya konulan mücadele oldukça önemlidir.

Dayanışma Ağları ve Sosyal Yardımlar: Yoksulluk beraberinde bir dayanışma ağı da oluşturmaktadır. Öncelikle yakın çevreden başlamak üzere kadınların kendilerine destek olacak kişilerle kurdukları dayanışma ilişkisi yoksulluğun etkilerini kısmen de olsa hafifletmektedir. Çocukların karşılanamayan masrafları ve beklentilerinin yoksul kadınlarda oluşturduğu psikolojik yük ise

oldukça sıkıntı verici boyutta olabilmektedir. Örneğin Elif Hanım'ın (1) aşağıdaki ifadeleri bu anlamda değerlendirilebilir:

Annemden istiyorum. Büyük kızıma da annem bakıyor. Onun yükünü aldı benden. Bol bol alışveriş yapıp borçlanmam. Gücümün yettiğini alırım. Gücüm yettiği kadarının hayalini kurarım. Sosyal yardım aldığımda çocuklar hasta olur, okulda bir ihtiyaçları çıkar diye hep bir kenara 100 lira koyarım. Olur, olmaz heveslerim yoktur zaten. Alışveriş yapmayı sevmem, unuttum zaten kendim için alışveriş yapmayı, kıyafet almayı. Bir şekilde yaşıyoruz işte hocam. Yemek yapmıyorum. Yağ, şeker, salça her şey çok para tutuyor. Bazen yağı küçük şişeye alıyorum. Simit poğaçaya alıyorum kahvaltı yapıyoruz. Komşular çocuklara acıyor herhalde, yemek getiriyorlar sık sık. Çalışamıyorum küçük çocuğumu bırakacak kimsem yok.

İdare Etme: Yoksulluk kadınların hayatlarında “idareli” olmayı birinci planda tutsa da bu durumun sürdürülebilir olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Kendinden ve ihtiyaçlarından kısarak çocuklarını öncelemek en önemli üretilen strateji olarak görülmektedir. Temel ihtiyaçları bile kısıntı ile karşılamak oldukça zor bir hayat mücadelesi içinde olduklarını göstermektedir. Yetersiz gelirin ve karşılanamayan giderlerin bir borç döngüsü oluşturduğu da muhakkaktır. Kadınların kendi imkânları ölçüsünde gelir oluşturucu pratikler içerisinde olması elbette önemlidir. İmkânlar el verdiği ölçüde hane halkı gelirine sunulan destek yoksulluğun etkilerini azaltmaktadır. Örneğin, katılımcı kadınlardan Ayşe Hanım'ın (5) aşağıdaki ifadelerinden yoksulluğun dayanışma ve yardımlaşma ile azaltılmaya çalışıldığı görülse de çocukların karşılanamayan ihtiyaçlarının hem kadınlarda hem de çocuklarda burukluk oluşturduğu da muhakkaktır:

N'apalım büyükbaş hayvan bakıyorum, sütünü peynir, yoğurt yapıyorum, kahvaltılık ihtiyacımızı karşılıyorum. Sosyal yardımlaşmaya başvurduk ama eşimin tarım sigortası çıktığı için siz sigortalısınız dediler yardım alamadık. Arada kayınpederim yardım ediyor bazen yağımızı şekerimizi yiyeceğimizi alıyor, geçinip gidiyoruz işte ne bileyim ki ben hocam. Çocuklar bir şey istediğinde yok dediğimizde artık seslerini çıkarmıyorlar. Varlığı, yokluğu bilen çocuklar oldular, anlıyorlar. Devletimiz sağ olsun servise para vermiyoruz. Elleri harçlık veremiyoruz ama okuldan öğlen yemek veriyorlar, sorun etmiyorlar.

Sabırlı Olmak: Ayşe Hanım'ın kendi çocukları için “*Varlığı, yokluğu bilen çocuklar oldular, anlıyorlar*” ifadesi yoksulluğun terbiyesinden geçirilmiş bir çocukluğu resmetse ve kendisi için “rahatlatıcı” bir sonuç gibi görünse de çocukların

bu süreçte yaşadıkları psikolojik sorunlar ve travmalar uzun sürede etkilerini gösterebilmektedir. Ayrıca çocukların da mevcut durumu normalleştirmeleri de ayrı bir sorun olarak ele alınabilir. Dayanışma ve yardımlaşmanın yanı sıra ilgili kamu kurumlarına müracaat edilerek alınan desteklerin de en azından belirli bir etki oluşturduğu görülmektedir. Yoksulluğa karşı sabırlı olmak da üretilen diğer bir “baş etme” biçimidir. Var olan durumu içine atarak, sabrederek geçmesini beklemek ya da çocuklarına hissettirmemek için örtbas etmek yoksul kadınların mecburen tercih ettiği çözüm yolları içinde görülmektedir. Garantisi ya da sürekliliği olmayan işlerde işgücü olarak çalışarak, gündelik kazançlarla günü kurtarmaya çaba göstermek de farklı bir yoldur. Meral Hanım’ın (K-9) aşağıda alıntılanan ifadeleri bu bağlamda ele alınabilir:

Sabret, çocukların var diyorsun. Çocuklarım başkalarından aşağı olmasın, küçük düşmesin diye elimden geleni yapmaya çalışıyorum. Çabalıyorum, el işi yapıyorum, çocuk bakıyorum, fabrikalardan günlük iş alıyorum. Moralim bozursa çocuklarıma hissettirmemek, onlardan saklamak için kendimi mutfağa kapatır, ağlarım, bazen de şarkı söylerim. Ortanca oğlum hissediyor ama. Anne babam işe gitti mi sen neden çok çalışıyorsun diye sorar sık sık. Odun kes, kömür getir, ev temizle, yemek yap, gece ikilere kadar çalışıp fabrikadan aldığım işi bitiriyor, ertesi gün teslim ediyorum. Elime geçen parayla evin, çocuklarımla ihtiyaçlarını karşılıyorum.

Günü İdare Etme: Şehriban Hanım’ın (2) aşağıda alıntılanan sözleri de borç sarmalının yanı sıra gündelik kazançlarla günü “idare etmenin” yollarının tercih edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte sosyal çevrenin gözetiminden ve denetiminden dolayı farklı bir zorluğun da yoksul kadınların hayatlarının bir parçası olduğu yine aşağıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır:

Borç alıyoruz arkadaşlardan aile büyüklerinden eşim havalar güneşli olduğunda babasının minibüsüyle kap-kacak satmaya gidiyor o getiriyor üç beş lira ne kazanırsa artık. Çocukların okul ihtiyaçları için öğretmenler yardım yapıyor. Önceden kaymakamlıktan yardım alıyordum. Şimdi alamıyorum. Adana’dan akrabalar arabalarıyla ziyarete geliyorlar, bunlar zenginler arabaları var diye şikâyet etmişler görümler. Kömür yardımını bile kesti kaymakamlık. Muhtara gittim. Tekrar başvurdum gelecek inşallah. Odunu sağdan soldan çalı çırpı idare ediyoruz ama kömürsüz ısıtmıyor soba.

Fadime Hanım’ın (K-3) aşağıdaki sözleri de yine yoksul kadınların gündelik ve geçici çözümlerle günü idare etmek üzere kurulu bir anlayışın yoksulların

dünyasında hâkim olduğunu göstermektedir. Yoksulluğun hastalıkla ya da farklı zorluklarla birleşmesi ise farklı çıkış yolları arayışlarını gerektirmektedir. Burada yine yakın çevre dayanışmasının en çok tercih edildiği görülmektedir. Mevcut imkânlar ölçüsünde yapılabilecek işlerle idare edilmesi söz konusudur.

Kayınpederimin aldığı 500 TL³ yaşlılık maaşı var sadece. Allah'a dua ediyor, yardım istiyoruz sadece. Sosyal yardımlaşmadan yardım istedim ev kayınpederimin üstüne olduğu için yardım etmediler. Kanser hastasıyım, çok ağrım oluyor, muayene paramı, ilaç paramı abimin oğlu eczanede çalışıyor, o karşılıyor. Kıydan köşeden, eltimden, abimden derken geçinip gidiyoruz. Eşim yazın inşaatlarda kışın ağaç kesiminde çalışıyor o getirdikçe ihtiyaçlarımızı gideriyoruz. Bazen abim yardım ediyor. Kayınpederimin üç tane ineği var onlara bakıyorum, sütünü sağıyor, bazen peynir, yoğurt yapıyorum, çocuklara içiriyorum, kalanı sütçüye veriyorum, idare edip gidiyoruz işte.

Üretilen farklı stratejilerden birisi de yine dayanışma içerisinde olmakla beraber sosyal çevrenin baskısından kaçınmak adına içinde bulunduğu durumu farklı yansıtma (çarpıtma) olarak dile getirilebilir. Nurgül Hanım (7) çevre baskısı ve yoksulluk arasında kalan kadın olarak hem çevreyle hem de yoksullukla mücadeleyi, üretilen çeşitli çarpıtmalarla idare etmeyi doğru bir çıkış yolu olarak tercih etmektedir. Bununla birlikte çeşitli sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumlarının desteklerini takip ederek de yani kamusal dayanışma ağlarını kullanarak da yoksulluğun etkilerini azaltmaya çalışmak bir çıkış yolu olarak görülmektedir:

Eşimin halasının evinde yaşıyorum. Kira ödemiyoruz o yüzden. Halanın bekâr oğlu var. Köydekiler laf etmesin diye benim imam nikâhlı eşim dedi benim için. Onun annesinin maaşı var, malı mülkü var diye sosyal yardım alamıyorum (Eşim de o yüzden arada bir uğruyor yanıma). Eşimle çocuklarımla ayrı eve çıkacaktım. Ben ayrı eve çıkarsam nasıl geçineceğim sen söyle hocam. Kirası var elektriği var, suyu var, yemesi içmesi hepsi para. Arada diyanet vakfından para alıyordum eskiden şimdi o da kesildi. Çocuklarımla hastalıkları var. Onların raporlarıyla CİMER'e dilekçe yazdım. Bir buçuk sene oradan bin lira aldım aylık.

Sosyal çevre ile mümkün mertebe az temas yaşanan yoksulluğun başkaları tarafından "görünür ve bilinir" olmasını da engellemektedir. Bu da yoksul kadınlar tarafından üretilen geçici bir çözüm yolu olarak nitelenebilir. Her ne kadar bu durumdan yani sosyal çevreden ve başka insanlarla iç içe olamamaktan çok hoşnut

³ Not: Beyan edilen tutar görüşmenin gerçekleştiği Şubat 2022 itibariyledir.

olmasalar da ellerinden başka bir şey gelmemesi katılımcı kadınları buna zorlamaktadır. Nuran Hanım (K-8) aşağıdaki sözlerinde Türk geleneği içerisinde yer alan misafir ağırlamayı bile öteleyerek ya da kendisi başkasına misafirlğe gitmeyerek mevcut yoksulluğunu “saklama” çabası içerisinde yer almaktadır. Bu durum yani misafir ağırlamak hem kendisi için hem de hane halkı için fazladan bir masraf oluşturacağından dolayı pek tercih edilen bir durum olmamaktadır:

Evimde misafir oturtacak eşyam yok. O yüzden misafir de ağırlayamıyorum. Gelse ne yedirip içireceğim zaten. Kuru çay da verilmez ki. Misafir çağırıyorum, ben de kimseye gitmiyorum. Çocukla yalnız yaşıyıp duruyoruz. Eşim çoğunlukla eve gelmez. O çocuktan beter. Sürekli kendi başına gezer, yer, içer, kendi gönlünü eğlendirir. Bana verdiği iki bin lirayla babalık görevini yapmış oluyor kendince. Su alacak paramız olmayınca çocuğun ceplerinden çıkanlarla, cüzdanımda son kalanları denkleştirip alabilirsek alıyoruz. Kaynanam hayattayken elektrik, su paramızı ödüyordu. O ölünce o da bize kaldı. Çalışmak isterdim ama çocuk okula gidiyor, ilgilenecek, okula getirip götürcek, evde bakacak kimsem yok.

Yoksulluk kadınların çaresizliğini daha da derinleştirmekte ve söz konusu çocukları olunca durum daha da ağır bir hal almaktadır. Üretilen çıkış yolları her ne kadar kendilerince çok da isteyerek ya da benimsenerek ortaya çıkmasa da çaresizlikten dolayı farklı bir düşünememektedirler. Başkaları tarafından ayıplanmayı ya da kınanmayı göze alsalar da çaresizlikten dolayı hele ki çocuklarının durumundan hareketle çeşitli yolları denedikleri görülmektedir. Örneğin Nurgül Hanım'ın (7) aşağıdaki sözleri vicdan azabı ile hakikat arasında sıkışmış bir yoksul kadının ifadelerini yansıtmaktadır:

Geçenlerde çocukların raporlarının süresi geçince onu da kestiler. Yol parasını denkleştirip hastaneye gidip yeniletemedim, bi de korona belası var kolay kolay rapor alamıyorsun ki hastanelere gidip. Arada hurda topluyorum. Dağlardan kestane, ıhlamur, sülük (salyangoz) toplayıp satıyor, çocuğumun ilaç parasını, okula gidenin harçlığını karşılıyorum işte. Çocuk hasta olunca çıkamıyorum hurda toplamaya ama o zaman da yanlarında kaldığım akrabalarından istiyorum, çocuğun bezi bitiyor, bir iki komşulardan istiyorum. İstiyorum hocam. İstemek suç mu günah mı bilmiyorum ki. Bazen veriyorlar bazen vermiyorlar. Ben de sabaha kadar çocuğun başında bekliyorum üstünü değiştirmek için, altını ıslatınca üşümesin diye. Para bulamayınca borç yazdırıyorum. Çocuk hastalanıyor yol parası yok on sekiz yaşına kadar sağlık giderlerini devlet karşılıyor diye ambulans çağırıyorum ben de napayım? Eczaneye, kırtasiyeye, markete her yere borcum var. Borcum olan yere bir daha gidemiyorum başka bir yere gidiyorum oraya borçlanıyorum. Ödeyemiyorum, bir sürü kul hakkı var üzerimde, nasıl ödeyeceğim ben

bunları? Öbür dünyada nasıl yatacağım? Organlarımı isteseler vereceğim hocam ama namusumu vermem asla.

Nurgül Hanım'ın (K-7) ifadelerine benzer şekilde Remziye Hanım'ın (10) sözleri de başkaları tarafından kolay kolay yapılmayacak ancak zor ve çaresizlik içerisinde tercih edilecek durumları yansıtmaktadır. Örneğin “Çöplerden hurda toplayıp hurdacıya satıyorum” ifadesi bu bağlamda ele alınabilir. Bununla birlikte yaşanan yerlerdeki doğal kaynaklardan yararlanarak gelir elde etme çabası da değerli görülmektedir. Aynı katılımcının “Dağlara gidiyor, salep topluyorum yazın. Geçen yaz 26 kilo salep sattım oradan aldığım parayı bir kenara ayırdım azar azar harcıyoruz” ifadeleri Nurgül Hanım'ın (K-7) “Dağlardan kestane, ıhlamur, sülük (salyangoz) toplayıp satıyor, çocuğumun ilaç parasını, okula gidenin harçlığını karşılıyorum işte” sözleri ile benzerlik göstermektedir. Sözlerin benzerliği üretilen çıkış yollarının da benzer olduğunu göstermektedir. Toplumsal dayanışma ve dini pratiklerin de yoksullukla mücadelede Remziye Hanım'ın anlatısında önemli bir yere sahip olduğu “Ablam yardım ediyor, kızlarıma kıyafet alıyor, gönderiyor. Bazen okul harçlığı gönderiyor. Ramazanlarda okuyorlar diye kızlarıma zekâtlarını verenler oluyor. Böyle böyle üstesinden geliyorum işte.” ifadelerinden anlaşılmaktadır. Çaresizliği ya da umutsuzluğu içinde umuda sarılarak “Allah'tan yardım istiyoruz bir kapı açsın diye” hafifletmeye çalışan Nurgül Hanım (K-7) bu stratejiyle yazgısıyla başa çıkabilmeyi denemekte, kendisini hapsediği zorlu hayat şartlarının karanlığından kurtarıp kolaylıklara eriştirecek bir ışık beklemektedir.

4.3. Annelerin Deneyimlerine Göre Yoksulluk ve Eğitim

Yoksulluğun pek çok yansıması, görünümü ve etkisi sayılabilir. Bunlar arasında şüphe yok ki eğitime olan etkileri ve eğitimdeki görünümleri daha büyük ve kalıcı sorunlar ortaya çıkartabilmektedir. Ailenin yoksulluğundan kaynaklı bir eğitim hayatının çocuklar için verimli olmaması eşitsizliğin yoksulluk temelli yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Eğitim hem ailenin sosyal ve kültürel sermayesinden hem de ekonomik sermayesinden etkilenen bir yapıya sahiptir. Günümüzde başarılı kabul edilen ya da istendik akademik gelişimi gösteren çocukların bu durumlarının gerisinde ailenin sahip olduğu çeşitli sermaye türlerinin etkisi yadsınmaz.

Ailenin eğitime verdiği önem, çocuklarının başarısı için yaptıkları mücadeleler ve ürettikleri stratejiler içinde buldukları şartların niteliği ile oldukça yakından ilgilidir. Yoksulluk kadınların hayatlarında olduğu kadar çocukların hayatlarında da derin ve kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Gelişim ve öğrenmenin en hızlı olduğu dönemlerde fizyolojik ve biyolojik ihtiyaçları yeteri kadar karşılanamayan çocukların gelişim gerilikleri söz konusu olabilmektedir. Gelişim geriliğine bağlı olarak da öğrenme geriliği ya da öğrenme yoksulluğu söz konusu olabilmektedir. Akranlarına kıyasla çeşitli kaynaklardan ve imkânlardan yoksun olan çocukların okul yaşamlarındaki rekabetten geri kalmalarının ve akademik-sosyal gelişimden yeteri kadar yararlanamamasının en önemli sebeplerinden birisi yoksulluğun ortaya çıkardığı etkilerdir.

Ebeveynlerin Eğitim Düzeyinin Düşük Olması ve Öğrencilerin Okula Gitmedeki İsteksizliği: Yoksulluk kimileri için bazen sınıf atlamak ya da içinde bulunduğu durumdan bir an önce kurtulup daha iyi bir hayata kavuşmak için motivasyon sağlasa da kimileri için tam tersine olabilmektedir. Çocukların eğitim hayatlarında ailenin desteğini yeteri kadar görememesi, gittikleri okulların niteliğinin düşük olması, öğretmenlerin yeteri kadar ilgilenememesi, okul dışı öğrenme alanlarına erişememe gibi durumlarla birleşince ortaya çocukların akademik yaşantıları açısından pek de parlak olmayan bir manzara çıkmaktadır. Örneğin, katılımcılardan Nurgül Hanım'ın (K-7) aşağıda alıntılanan ifadeleri bu yönde değerlendirilebilir:

Babasının yanında kalan oğlanlar okumadılar. Onlardan çok haberim olmadı. Görüşürmedi babaları. Kızım desen önce liseye gidiyordu yatılı. Orayı istemedi bıraktı açıktan okuyacağım dedi. Ben de bana gönül koymasın diye tamam dedim. Hayır desem kafası bozulur, gider karakola şikâyet eder, yuvaya gider zaten. Kabul etmekten başka çarem yok. Yuvaya gitmesin de. Açıktan okuyor da ümidim yok okumaz ders çalışmıyor. Sizin okulda okuyan oğlum birinci sınıfta hiç okula gitmedi. Korona başladı zaten ikinci döneminde. O okuldayken hiç arayan soran olmadı okuldan, niye gelmiyor diye. Rapor çıkarttım. Hafif zihinsel engelliydi. Uzaktan eğitim için internet bağlattım, borcunu ödeyemedim kapandı. Sizin okula başladı da (*özel eğitim ikinci sınıfta geldi*) okumayı öğrendi şükür. Okumuşluğum yok derslerine yardım edemiyorum, eşimin de yok okuması ilkokulu bitirmiş ama bilmiyor okuma yazmayı. Ablası yardım ediyor işten gelince. Okul ihtiyaçlarını ucuz yerden borca alıyorum. Kimisi eksik, kimisi tam, idare ediyorum. Öğretmeninden Allah razı olsun.

Nurgül Hanım'ın yukarıdaki ifadeleri hayatlarında farklı dezavantajlı durumların da olduğunu ve bunun yoksullukla birleşince çocukların eğitim hayatlarını son derece kötü etkilediğini göstermektedir. *“Okumuşluğum yok derslerine yardım edemiyorum, eşimin de yok okuması ilkokulu bitirmiş ama bilmiyor okuma yazmayı.”* Sözleri çocuklarının eğitim hayatında sunamadıkları desteği açık şekilde dile getirmektedir. Ailenin kültürel sermayesi, entelektüel birikimi ve akademik yaşantılara dair deneyimleri çocuklarının okul başarısını doğrudan etkilediğinden dolayı bunlardan yoksun olmak çocuklar için bir dezavantaja dönüşmüş görünmektedir. Aynı katılımcının *“Kızım desen önce liseye gidiyordu yatılı. Orayı istemedi bıraktı açıktan okuyacağım dedi. Ben de bana gönül koymasın diye tamam dedim. Hayır desem kafası bozulur, gider karakola şikâyet eder, yuvaya gider zaten. Kabul etmekten başka çarem yok. Yuvaya gitmesin de.”* sözleri de eğitim açısından oldukça manidardır. Nurgül Hanım'ın kızının eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etme konusundaki isteksizliği burada çok büyük ölçüde içinde buldukları yoksulluk ve yoksunluktan kaynaklı görünmektedir.

Şehriban Hanım'ın (K-2) yaşantısı ve anlatısı yoksulluk ve eğitim arasındaki derin bağı ve ilişkiyi, çocuklara yansımaları en net şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca kendi kültürel ve akademik sermayesinin düşüklüğünün de yoksullukla bir arada olmasının etkilerini katılımcının aşağıdaki sözlerinden anlamak mümkündür:

Derslerine yardım etmek isterdim. İlkokulu bitirebilseydim en basitinden küçük kız birinci sınıfta, ona yardım ederdim derslerinde. Ablasının da dersi oluyor her zaman yardım edemiyor ki. Tablet almak isterdim, bilgisayar almak isterdim. Büyük bir evim olsun çocuklar kendi odalarında sessiz yerde çalışsınlar isterdim. Kışın sobanın yandığı yere doluyoruz hepimiz. Televizyon var, ev kalabalık. Gürültüde çalışmıyor çocuklarım.

Ebeveynin sahip olduğu kültürel ve akademik sermaye çocukların eğitim-öğretim süreçlerindeki başarılarını ya da başarısızlıklarını belirleyen temel bir faktördür. Kültürel sermayenin yüksekliği okul hayatında üretilen stratejileri, başarıyı artırmak için kullanılacak yöntemleri belirlemekte ve etkilemektedir. Bu durum, Bourdieu sosyolojisindeki “oyunu okumak” kavramsallaştırmasıyla denklik arz etmektedir. Farklı anlatımla ne olup bittiğinin farkında ve bilincinde olmak, hangi durumda neleri yapması gerektiğini bilmek demektir. Yoksulluk ve kültürel-

akademik sermayeden yoksunluğun birleşiminde bazı kadınlar ve çocukları için birçok olumsuzlukları ortaya koymaktadır. Örneğin yine Şehriban Hanım'ın (K-2) “*Çalışın, okuyun, öğrendiklerinizi bana tekrarlayın diyorum sadece. Ben okuyamadım derslerine yardım edemiyorum. Küçükler ablalarına soruyor.*” sözlerinden bu durum net şekilde anlaşılabilir. Buna benzer ifadeleri Ayşe Hanım'ın (5) “*Ödevlerine yardımcı oluyorum. Okuldan geldiklerinde bugün ne yaptınız diye soruyorum. Başka bir şey yapamıyorum. Evin temizliği, yemeği, hayvanlar, bağ bahçe derken vakit kalmıyor*” sözlerinde de görmek mümkündür.

Meral Hanım'ın (K-9) çok boyutlu dezavantajlı hayatı çocuklarını akranlarına göre akademik, sosyal, duygusal ve psikolojik gelişim alanlarında da geride bırakmaktadır. Çocuklarının eğitim pratiklerinde yeteri kadar destek olamamak Meral Hanım için oldukça büyük bir sıkıntı oluşturmaktadır. İçinde buldukları zor hayat şartları çocukları için eğitimde dezavantaja dönüşmektedir. Okul başarısı çocuğun potansiyeline bağlı olduğu kadar ailesinin destek olmasına ve yol göstermesine de bağlıdır. Eğitimde avantaj elde eden çocukların, ailelerinin kültürel ve ekonomik sermaye yönünden de avantajı ellerinde bulundurduğu bir hakikattir. Aşağıda alıntılanan sözler Meral Hanım'ın (K-9) içinde bulunduğu zorlu şartların çocukları için nasıl dezavantaja dönüştüğünü ifade etmektedir:

Dersleriyle ilgili elimden geldiği kadar ödevlerine yardım ediyorum. Çok sıkıştıramıyorum ama beyninde sıkıntı var diye. Ortanca oğlumun benim kendileri için çok çabaladığımı hissettiğini anlayabiliyorum. Gece ikilere kadar çalıştığım için onlarla çok fazla ilgilenemiyorum. Oğlumun derslerine yardım edemiyorum çünkü kafam çalışmıyor o kadarına. Aç interneti oradan bak diyorum. Bazen yeğenlerimi arayıp onlara soruyorum. Oğlum evde ders çalışmayı sevmiyor. Elimden geleni yapıyorum. Onlarla ağlar onlarla gülerim. Onlar mutlu olsun gülsün diye çocuk gibi oyun oynarım. Çikolata alırım. Televizyonu kapatır çocuklarımla eğlenirim, işlerimi bitirince. Okumam yazmam iyi olmadığı için derslerine yardım edemiyorum. Babaları sağ olsun hiç üvey babalık yapmaz, dersleriyle ilgilenir, yardım eder. Eltim, eltimin çocukları yardım eder.

Benzer bir anlatıyı Nuran Hanım'ın (K-8) yaşantısında da görmek mümkündür. Çocuklarının eğitim-öğretim süreçlerine katkılarının ya çok sınırlı olduğunu ya da hiç sunamadıklarını ve bunun da çocukların pedagojik gelişimlerini etkilediği anlaşılmaktadır. *Çalış, ödevini yap, sana ne istersen alırım diyorum. Ama yapmıyor. Ben elimden geldiği kadar onun istediğini alıyorum. Sözümü tutuyorum o*

benim sözümü dinlemiyor. Bazen kızıyorum ödevini yapmıyor. Bazen ödevinin başına oturtuyorum zorla yapmayınca çok sinirlenip vuruyorum. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere çeşitli maddi vaatlerle çocuklarını harekete geçirmeye çalışmak belirlenen en temel ya da en kolay strateji gibi görülmektedir. Ancak yine aynı katılımcının sözlerinden bunun pek de işe yaramadığı da anlaşılmaktadır. Sadece çeşitli ödül mekanizmalarının yeterli olmadığı, çocukların eğitim-öğretim hayatlarında farklı stratejilerin de gerekli olduğu görülmektedir.

Elif Hanım'ın şu sözleri de kültürel-akademik sermayeden yoksun olmanın çocukların eğitim hayatlarına sınırlı katkı sunduğunu ortaya koymaktadır: *“Okumalarına yardım ediyorum. Birlikte ödevlerini yapıyoruz. Bazen sıkılıyolar, onların yerine ben yapıyorum. Şu an dersleri iyi gibi. Öğretmenlerine mesaj atıyorum dersleri iyimi ödevleri var mı diye. Okula gelip öğretmeni rahatsız etmek istemediğim için. Başka bir şey gelmiyor elimden.”* Kültürel ve akademik sermayenin yokluğu çocuklarının eğitim hayatlarına sınırlı katılıma yol açtığından dolayı yoksul kadınların anlatılarında bu çaresizliği sıklıkla görmek mümkündür. Gül Hanım'ın (K-6) aşağıdaki ifadeleri de bunu desteklemektedir:

Ben ilkokul ikinci sınıfın ikinci döneminde okuldan alındım artık okuma yazmayı öğrendin, bu kadar okuduğun yeter dedi büyükler. Ben yüksekokullara gitmek isterdim. Şimdi çocuklarıma derslerinde yardımcı olur, sorduklarını cevaplayabilir, onlara soru sorabilirdim. Soru sormam için sorduğumun cevabını bilmem lazım çünkü.

Yoksul ailelerin çocuklarının eğitim hayatlarında bu süreçten yani eğitim-öğretimden kendilerini soyutlayarak kendini dışlama da söz konusudur. Toplumsal hiyerarşide alt sınıflara doğru gidildikçe maliyet-yarar hesabı gözetilerek eğitimin kısa vadede getiri sunmadığını görmeleri kendilerini eğitimden geride tutmalarına da neden olabilmektedir. Eğitimde vazgeçme bir maliyet-yarar hesabıdır. Ailesini ve kendisini “kurtarmak” için bir an evvel çalışma hayatına dâhil olmak isteyen çocuklar söz konusu olabilmektedir. Bu maliyet-yarar hesabı kimi yoksul aileler ve çocukları için eğitimi vazgeçilebilen durumlar kategorisine dâhil edebilmektedir.

Örneğin Meral Hanım'ın (K-9) *“Büyük kızım okulu bırakıp çalışmak istiyor. Okumak istemiyorum, çalışıp kendi paramı kazanmak, rahat rahat harcamak istiyorum diyor. Ben de oku kızım ne kalmış şunun şurasında diyorum. Okur mu*

okumaz mı bilmiyorum” sözleri bu yöndedir. Elif Hanım’ın (K-1) aşağıdaki ifadeleri de benzer şekilde maliyet-yarar hesabı gözetilerek çocuklarının eğitim hayatlarını şekillendirdiklerini göstermektedir. Ekonomik anlamdaki zorluklardan kurtulmanın en kestirme yolu olarak çocuklarının çalışma hayatına dâhil olmasını gördükleri de ifadelere de yansımaktadır.

Bilmiyorum ki hocam başarıları nasıl artar başka düşünmedim. Aklıma başka bir şey gelmiyor. Elimden geleni yapıyorum işte. Ben tek başıma ancak bu kadar yetebiliyorum. Bu kadar devamsızlık yapmasalar daha iyi olurdu ama ben de uyumayı çok seviyorum napayım kalkamıyorum sabahları. Ama kızım okulunu bitirse, bir meslek sahibi olsa çok iyi olurdu. Belki bize de katkısı olurdu.

Okul başarısını artırma konusunda çocukların aileden aldığı desteğin ve gördükleri ilginin etkisi son derece önemlidir. Ailenin çocukları yakından izlemesi, başarı ya da başarısızlıkları ile ilgili takip stratejisi üretmesi önemli etkiler oluşturmaktadır. Kendi hallerine terk edilen, kaderleri ile baş başa bırakılmış ve aynı zamanda niteliği düşük eğitim alan çocuklar en dezavantajlı kesimi oluşturmaktadır. Ailenin dezavantajlı durumlarına rağmen okulda alınan destek ve öğretmenlerin yakın ilgisi aradaki mesafeyi zaman zaman kapatabilmektedir.

Ailenin okuldaki çalışmalara ilişkin sunamadığı destek çocuklara için dezavantaja dönüşmektedir. Gül Hanım’ın (K-6) şu sözleri bu duruma net bir örnek oluşturmaktadır: *“Ödevlerini elimden geldiği kadar yaptırabiliyorum. Beni dinlemiyorlar, kaçıyorlar. Okula da benim zorlamamla gidiyorlar zaten. Okulda okumada gözleri yok. Bilmiyorum başarılı olsunlar diye ne yapılır başka.”* Bu ifade aynı zamanda ne kadar yeterli olduğunu düşünse de bunun hakkında pek bir şey yapamamanın, edinimlerinin eğitim sistemi denilen kocaman karmaşık dünya için eksik kaldığının kabullenişine işaret etmektedir.

Çaresizlik ve Mahcubiyet: Covid-19 salgını ile ortaya çıkan uzaktan eğitim imkânlarından yoksulluktan kaynaklı yararlanamama ve oğlunun engellilik durumu farklı bir dezavantaj olarak yoksul kadınların çocuklarının eğitim hayatlarında yer almış görünmektedir. Diğer bir ifadeyle yoksulluk sanki diğer dezavantajlı durumları da beraberinde üretmiş ya da kendine çekmiş gibi görünmektedir. Fadime Hanım’ın (K-3) benzer tecrübesi ve hatta çocuklarının yaşadığı zorluğun ve akademik

ilerlemenin niçin mümkün olamadığının farkında oluşuna dair samimi ve doludizgin bir anne şefkati içeren ve uzun bir nefes alarak bitirdiği ifadesi, ardi arkası kesilmeyen çaresizlikler karşısında tükenmeyen çare üretme çabalarının ufkunu çizmektedir.

Okul ihtiyaçlarını tam karşılayamıyorum, güzel beslenmeler koyamıyorum yanlarına, etini, ekmeğini abur cuburunu alamıyorum, harçlık veremiyorum. Yeni giysiler alamıyorum. Elimize para geçtikçe azar azar almaya çalışıyorum, kalemini silgisini, boyasını. Yoksul olmasaydım daha başarılı olurlardı düzenli olurdu her şeyleri.

Yoksulluğun çocukların eğitim hayatını derinden ve son derece olumsuz olarak etkilediği ve derin bir eşitsizliğin ortaya çıkmasında temel faktör olduğu görülmektedir. Eğitim-öğretim süreçlerinde gerekli kaynakların tedarikinde yaşanan sorunların etkileri çocukların eğitim süreçlerine doğrudan yansımaktadır. Örneğin Şehriban Hanım'ın (K-2) aşağıda alıntılanan sözleri buna örnektir:

Salgın hastalıkta çok zorluk yaşadık, okuldan bir tane tablet verdiler, o da çabuk bozuldu. Evde bi tane telefon vardı. Onunla da sadece biri uzaktan eğitimde derslere katılabildi. O yüzden takdir alan kızım derslerden geri kaldı teşekkür alabildi. Okuldan kitap, defter, sulu boya istiyorlar. Evde önceden kalan defterlerin boş yerlerine yazın diyorum, kırık olanı yapıştırıyorum, bir eksiği eskisine katıp tamamlıyorum napayım. Kitap lazım oluyor, öğretmene taksitle ödüyorum elime para geçtikçe.

Şehriban Hanım'ın (K-2) yaşantısında ve anlatılarında yoksulluğun, çocukların eğitim hayatındaki derin izlerini görmek mümkündür. “*Yetişemiyorsan yoksulsun. Çocukların biri istiyor, öbürü istiyor, hangisine yetişeyim, eşim para yok diyor ben de çocuklara yok diyorum, elim cebime yetişiyor ama cebimde bir şey yok.*” Örneğin, bu sözlere bakıldığında yoksulluğun çocuklara yansımalarını görebilmek mümkündür. Ayrıca çocuklara karşı duyulan mahcubiyet hissi de ayrı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluğun eğitime ekonomik temelli yansımaları kültürel sermayeye bağlı etkilerinden daha görünür ve hissedilir olmaktadır. Okul hayatında daha somut şekilde görünmesinden dolayı ekonomik etkilerin daha ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Nuran Hanım'ın (K-8) anlatısında da benzer kodları yakalamak mümkündür:

Okul formasını alamadım. O yüzden günlük kıyafetlerle gidiyor okula. Okuldan da sorun yapmadılar sağ olsunlar. Arada okuldan da kıyafet

yardımı yapıyor. Oğlum aşırı hiperaktif. Eline harçlık veremiyorum. Canı bir şey istediğinde bir ihtiyacı olduğunda maaşımızı alınca diyorum kabul ediyor mecburen. Derslerini yaptırıyorum. Uzaktan eğitimde hiç giremedi derslere. Evde bilgisayar yok, tablet yoktu. Benim telefonumun da hafızası azmış yükleyemedik Zoom falan. Televizyonumuz da bozuktu. EBA'ya da giremedik. Hoş bozuk olmasa da benim oğlum televizyonun karşısında o kadar saat oturup ders dinleyemezdi ki hiperaktif.

Gül Hanım'ın (K-6) yaşantısında ve anlatısında da yoksulluğun ekonomik görünümünün çocukların eğitim hayatlarında daha fazla ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklara erişememe özellikle oldukça büyük sorunlar ortaya çıkarmış görünmektedir. Bununla beraber okul öncesi eğitimden yoksulluktan dolayı mahrum kalmanın da etkilerini çocukları üzerinden deneyimlendiğini de görmek mümkündür. Örneğin şu ifadeler bu yönde ele alınabilir:

Çocuklarımın okul ihtiyaçlarını karşılayamıyorum. Yardımcı kaynak alamıyorum. Tabi ki yoksullukla ilgili. Yoksa elde avuçta nasıl alacaksın ek kaynakları. Paramız olsa kendimiz yardımcı olmasak da derslerinde özel ders aldırırdık. Çocuklarım anaokuluna gidemedi anaokulu çok masraflı, malzemeleri çok pahalı, yetiştiremeyiz diye yollayamadık. Anaokuluna gitseydiler belki ilkokulda daha iyi olurlardı. Ek kaynakları olsaydı evde çalışırlardı. Oğlum biz neden öteki çocuklar gibi istediğimizi alamıyoruz, okula harçlık götüremiyoruz der hep.

Ayşe Hanım'ın (K-5) aşağıda alıntılanan anlatısında da yoksulluğun ortaya çıkardığı ekonomik temelli etkilerinin çocukların okul hayatları üzerindeki doğrudan etkilerini görmek mümkündür. Yoksul kadınların kendi temel ihtiyaçlarından fedakârlık ederek çocuklarının okul hayatlarına destek sunmaya çalışmaları da önemli bir detay olarak ele alınabilir:

Ellerine harçlık, okul ihtiyaçlarına cevap veremiyorum. Uzaktan eğitimde komşunun internetine ortak oldum bir süre. O da iyi çekmedi. Ben de beş ekmek alacağıma iki ekmek alırım deyip eve internet bağlattım onlar perişan olmasın, derslerinden geri kalmasınlar diye. Çocuk okulda montunu kaybetti. İki hafta soğuklarda okula montsuz geldi. Eşim engelli olmasa çalışsa böyle mi olurduk biz.

Eğitim Yoluyla Sınıfsal Hareketlilik Beklentisi: Yoksulluk ve akademik başarısızlık arasında doğrudan bir illiyet ilişkisi kurulsa da kimi kadınlar içinde buldukları yoksulluktan kurtulmanın yegâne yolunun eğitimden geçtiğini yaşantılarında deneyimlemişlerdir. Kendilerinin eğitim alamamaları ve yoksullukları arasındaki güçlü bağın farkında olan bu kadınlar, aynı makûs kaderi çocukları

yaşamamın diye yoksulluklarına rağmen mücadeleye devam etmektedir. Ancak bunun etkisi elbette ki yüksek kültürel-sosyal-ekonomik sermayeye sahip aileler kadar etkili olmayabilir. Fakat yine de bir sınıfsal hareketlilik sağlamanın en kestirme yollarından birisi olarak Türkiye’de eğitimin hâlâ güçlü bir aktör olarak görülmesi kayda değer bir durum olarak ele alınmalıdır. Her sosyal sınıf kendi sınıfsal yaşantısına uygun bir biliş, kavrama ve anlayış biçimini, yatkinliklerini ve alışkanlıklarını çocuklarına aktarır. Diğer anlatımla sınıfsal habitus ebeveynlerden ve sosyal çevreden çocuklara aktararak devrolunmaktadır.

Yoksulluk ve yoksunluk akademik ya da diğer alanlardaki başarıyı sınırlayıcı ya da engelleyici bir faktör olsa da kimi kadınlar ve çocukları için aşılabilir bir engel olarak da görülmektedir. Örneğin Remziye Hanım’ın (K-10) anlatısında kendi yoksulluğu ve okur-yazar olmayışına rağmen çocukları için verdiği mücadele oldukça net şekilde ifade edilmiştir. Remziye Hanım’ın anlatısındaki yaşanmışlık yoksulluğun kendi hayatı ve çocuklarının hayatındaki dönüşümü de resmetmektedir. Örneğin anlatının ilk kısmında Remziye Hanım’ın (K-10) çocukları ile beraber yaptığı mücadelenin bir kısmı yer almaktadır:

Ne kadar üzgün olsam da onlara yansıtmamak için hep çabaladım. Kafalarına takarlar derslerine yansır diye. Büyük kızım ilkokula başladığında okuma yazmayı onunla beraber tekrar öğrendim. Büyüğün ilkokul öğretmeni planlı olsun, çalışma planı yapsın daha başarılı olur demişti. Ben de o alışkanlığı kazandırdım ikisine de. Yemeklerini yerler biraz dinlenip odalarına geçerlerdi ders çalışmak için. Ben de onların odasına gider kitap okurdum. Hiçbir zaman onlar ders çalışırken oturup televizyon izlemedim. Kafaları dağılmasın, televizyon izlemeye heves etmesinler.

Anlatının ikinci kısmında ise çocuğun akademik yaşantısında yoksulluk temelli yaşanan sorunların çocuklarını nasıl etkilediğini somut örneklerle ifade etmektedir. Aile içi sorunlar yoksullukla birleşince bu durumdan en çok etkilenen kesim şüphesiz ki çocuklar olmaktadır. Remziye Hanım’ın (K-10) yaşantısı ve anlatısı yoksulluğun pedagojik etkilerini çocuklar üzerinden görmemizi sağlasa da burada duyarlı bir öğretmenin yaptığı müdahalenin de yararlarını okumak mümkündür:

Büyük kızım lise sınavlarına hazırlandığı sene maddi sorunlar yüzünden eşimle boşanmanın eşiğine gelmiştik. Kızımın öğretmeni uyardı bizi.

Çok etkilendi dağıldı çocuk. Dokunsan ağlayacak gibi oluyor diye. Hemen toparladık kendimizi. O yıl öyle bir sorun yaşamazdık belki de hayalindeki liseyi kazanabilirdi. En büyük hayali Bartın Fen lisesinde okumaktı çünkü.

Yoksul kadınların çocuklarının eğitimi için göze aldıkları fedakârlıklar son derece önemli kabul edilmelidir. Kısıtlı imkânlarına rağmen ellerinde bulunanlar ölçüsünde çocuklarının ilerlemesi ve başarılı olması için ortaya koydukları çaba kayda değerdir. Ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeden mahrum olsalar da bazı kadınların kendi çocuklarını eğitim aracılığı ile daha ileri bir noktaya taşıma gayreti yani sınıfsal bir hareketlilik yaşatma amacı söz konusudur. Örneğin Remziye Hanım'ın (10) aşağıda alıntılanan ifadeleri bu durumuna oldukça iyi bir örnek teşkil etmektedir:

Kızlarımın ikisini de tekvando kursuna gönderdim ben hocam. Hocaya süt, tereyağı, peynir verdim. Kurs parası bile almadı hocaları bir süre. Madalyaları bile var ikisinin de. İkinci sene hoca kurstan ayrıldı, yol parasını denkleştiremedik, masraflarını karşılayamadık devam edemediler. Onları okul hayatlarında hiçbir şeyden geri bırakmadım. Gözleri dışarda olmasın, arsız, görgüsüz olmasınlar diye. Ben çok çabaladım evet ama onların da içlerinden gelmeseydi, içlerinde olmasaydı başarılı olamazlardı. Büyük kızım hep hedef koymak lazım der. Hedef koyunca daha rahat ve çok çalışıyormuş.

Remziye Hanım'ın (K-10) yaşantısında ve anlatisinde dikkati çeken bazı detaylar söz konusudur. Yoksulluğu derinlemesine yaşamalarına rağmen bu durumu çocuklarının hissetmemesi ve eğitim hayatlarının etkilenmemesi için mümkün olduğunca örtbas etmesi ya da yoksulluk temelli bir sorun algısı oluşturmamaya çabalaması göze çarpmaktadır. Ayrıca hem kendisinin hem de eşinin, çocuklarını yetiştirirken dikkat ve özveri çerçevesinde yaptıkları pratiklerin çocukların eğitim yaşantılarına olumlu izler bıraktığı da aşağıdaki ifadelerinden anlaşılmaktadır:

Konuşmak çok önemli hocam. Çocuklarımla hep konuştum arkadaş gibi. Babaları da öyle. Zaten en büyük hayali kız çocuktu onun. Allah verdi çok şükür. Elinde oldukça son kuruşuna kadar onlara harcar. İncitmez, kırıcı konuşmaz, baskı yapmaz. Benden daha serbest bırakır onları. Ben yeri geldiğinde aşırı disiplin de uygulayım. Ama yoksulluğu hiçbir zaman hissettirmedim onlara. Başkalarına özenmesinler, açgözlü olmasınlar diye. Ben çocuklarım zengin bir çocuk görüp de ona yanaşmasınlar, benden uzaklaşmasınlar diye hep verici bir anne oldum. Herkes onlar için ne kadar çabaladığımı görüyor. Bu yüzden iyi bir anne olduğumu söylerler. Küçüklükten temeli iyi atacaksın. Hiç yalnız başıboş bırakmadım onları. Daha ilkokuldayken planlı ve çok çalışma

alışkanlığı edindirdim. Onlar da hep aynı çizgide devam ettiler çok şükür. İkisi de hep çok başarılı oldu. Küçük kızım TIMMS sınavında derece yaptı. Madalyası bile var. Tekvandoda da bir sürü madalyaları var.

Remziye Hanım'ın yukarıda alıntılanan sözleri yoksulluğa rağmen kendisinin ve eşinin çocuklarını eğitim ve öğretim konusundaki motive edici ve cesaretlendirici davranış ve sözlerinin olumlu etkilerini göstermektedir. İlgi, takip, teşvik ve motivasyon eğitimin önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluğun çetin şartlarına rağmen çocukların eğitim hayatında bu unsurları buldurmaya gayret etmeleri dikkate değerdir. Ayrıca bir kardeş dayanışması oluşturmaları da çocukların birbirlerini desteklemelerine zemin oluşturmuştur. Yoksulluğun, Remziye Hanım (K-10) ve ailesini bir aile içi dayanışmaya ve kenetlenmeye sevk ettiği görülmektedir. Örneğin, *“Çocuklarım kendi alın teriyle başardılar. Küçüğü de ablasının yolundan gidiyor. Onun sözünü dinler. Çok iyi anlaşılır. Birbirlerinden ayrı hiçbir şey yemezler. Biri kendisine bir şey aldığında kardeşine de alırlar. Her şeylerini paylaşırlar.”* sözleri bu duruma önemli bir örnektir. Hayriye Hanım'ın (4) yaşantısında ve anlatısında da benzer kodları yakalamak mümkündür. Yoksulluğun içerisinde olmalarına rağmen çocuklarının eğitim-öğretimde başarılı olmak için imkânları ölçüsünde üretilen stratejileri önemsedikleri ve etkilerini gördükleri ifadelerine de yansımaktadır. Çocuklarına kendi yaşamış olduğu yoksulluğun etkilerini en az düzeyde hissettirmek, okulla ve öğretmenle yakın bir ilişki kurarak takip sıklığını artırmak üretilen önemli stratejiler içerisinde yer almaktadır:

Evde ne işim olursa olsun bırakıp çocuklarımın öğretmenleri okula çağırdığımda gittim. Bütün veli toplantılarına katıldım. Herkesin annesi babası geldiğinde sevinir, benim çocuklarım da sevinsinler diye. Çok da seviniyorlar beni okulda görünce. Süt, yumurta, sebze sattım. Çocuklarımın okul ihtiyaçlarını karşıladım. Hangi kitabı istediyseler almaya çalıştım, çocuklarıma yokluğu hissettirmemek, arkadaşlarının karşısında onları mahcup etmemek için. Arkadaşlarından, derslerinden geri kalmasınlar diye.

Hayriye Hanım'ın (K-4) kendi çocukluk sürecinde deneyimlediği olumsuz yaşantılar ve karşılaştığı cinsiyet ayrımcılığı onda derin izler bırakmış görünmektedir. Kendi yaşadıklarını çocuklarının yaşamaması için, yoksulluğu ve eğitimsizliği çocuklarına “miras” olarak devretmemek için yaptığı mücadele çocuklarının eğitim hayatlarına olumlu yansımaktadır ve çocuklarını başarılı olarak

görmesine de zemin oluşturmaktadır. Ayrıca eşinin desteğini alması, aile içerisinde huzurlu bir iklim oluşturulması, çocuklar arasında cinsiyet ayrımı yapmaması da Hayriye Hanım'ın anlatısında eğitim-öğretimi çocuklar için daha iyi bir hale getirmiş görünmektedir:

Ben çok başarılı bir öğrenciydim. İlkokul öğretmenim çok söyledi okutun bunu diye. Ama ailem kız çocuğuyum diye okutmadı beni, ama benden sonra erkek kardeşimi liseyi bitirene kadar okuttu. İçimde yer etti bu hocam. O yüzden çocuklarımın okuması için elimden ne gelirse yaparım, çabalarım. Onlar daha okuldan gelmeden yemeklerini yapar sofralarını hazırlarım. Bahçede bile olsam evde sofraları kurulu bekler. Yemeklerini yiyip biraz dinlendikten sonra derse otururlar. Her gün böyledir bu. Onlara dersleri varsa sorumluluk vermem. Bence benim çocuklarımın bu kadar başarılı olmasının nedeni aile ortamımız. Kavga gürültü olmaz. Bizim evimizde hep huzur vardır. Birbirimizi de çocuklarımızı da incitmemek için elimizden geleni yaparız. Ben eşimle kavga etsem onların kafası karışır, derslere kendilerini veremezler. Hır gür olursa çocuklar da rahat edemezler, huzursuz olurlar. Eşim de çocuklarıyla arkadaş gibidir. Kızlarım yeri gelir bana söylemediklerini babalarına söylerler. Babaları bütün eksiklerini düşünür, sıkıntılarını dinler. Üçüne de eşit davranır. Kızlarla oğlan arasında hiç ayrım yapmaz. Kendilerine güvenleri tamdır, kendilerini kimseye ezdirmezler, hep daha çok başarmak isterler.

Dışlanma: Yoksulluğun ekonomik boyutu olduğu kadar çocuklar açısından dışlanma ve damgalanma boyutu da son derece büyük bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Okul hayatlarında yeterli sosyal desteği ve ilgiyi göremeyen çocukların akranları tarafından dışlanması, küçümsenmesi ve bazı damgalar etrafında tanımlanması derin travmalar oluşturacak boyuttadır. Şehriban Hanım'ın şu sözleri bu duruma net bir örnek oluşturmaktadır: *“Çocuklar bazen arkadaşlarıyla tartışıyorlar. Kızımın bir iki arkadaşı var onlar da bizim akraba çevresinden. Buradakiler bizim çocukları fazla içlerine almıyorlar, konuşmuyorlar, bize çingene diyorlar, biz çingene değiliz ki. Öğretmenlerimiz iyi çocuklara karşı da anlayışlılar, ellerinden geleni yapıyorlar.”* Sosyal çevre tarafından dışlanmak ya da damgalanmak çocukların kendine ve ailesine olan saygısını da düşürebilecek bir etkiye de sahiptir. Gelişim çağının kritik evrelerinde akran grubu tarafından kabul ve takdir görmemek bazı bireyleri marjinalleştirebilmektedir. Hatta çeşitli suç davranışlarını marjinalleşen bireyler daha çok ve sık gerçekleştirmekte, anti-sosyal hale gelmektedir. Aynı katılımcının *“Bazen kızım kimse benle konuşmuyor, oynamıyor diyor”* sözlerinden kabul görmeyen bir çocuğun ifadelerini görmek

mümkündür. Akranları tarafından kabul görmemek ya da dışlanmak bir çocuk açısından son derece kötü bir durumdur. Her çocuk kendi akranları ile vakit geçirmek ve etkileşim içerisinde olmak ister. Buna benzer şekilde Fadime Hanım'ın (K-3) şu sözleri de okulda yoksul aile çocuklarının karşılaştıkları sorunlar içerisinde sayılabilir:

Hasta olduğum için okula gidip gelemiyorum ki. Evimizde okula çok uzak zaten taşınmalı gidiyor çocuklar okula. O yüzden aileleri tanımıyorum, konuşmadım hiçbiriyle. Sadece ilkokula giden kızımın başında bit olduğu için aileler öğretmene şikâyet etmiş, öğretmenler şampuan aldı, saçını kestirdim, yok şimdi.

Fadime Hanım'ın (K-3) çocuklarının okuldaki yaşantılarında farklı sorunların da olduğu ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu sorunların kimisi yoksullukla doğrudan kimisi de dolaylı yoldan ilgili görünmektedir:

İlkokula gidenin önceki gittiği okulda öğretmeni ceza vermiş, dayak atmış herhalde bir şey öğrenemiyor, çok huysuz, yaramaz diye. Hiperaktif olduğu için ilaç kullanıyor, ilacını vermezsem çok hareketli ve yaramaz oluyor. Özel eğitim raporu aldık, özel eğitim sınıfında okuyor şimdi.

Yoksulluğa bağlı dışlanma okul çağındaki çocukların akranları ya da öğretmenleri tarafından gerçekleştiğinde etkileri sadece akademik gelişime değil, duygusal, psikolojik ve sosyal gelişime de yansımaktadır. Akranlar arasında gerçekleşen diyaloglarda özellikle yoksul ve kırılabilir gruplar aleyhine sarf edilen sözlerin yaralayıcı yönü son derece keskin olmaktadır. Yoksul aile çocuklarının akranlarından kendilerine ve ailelerine yönelik maruz kaldıkları dışlayıcı tutum ve davranışlar ile duydukları sözler ailelerini sanki “suçlu” imiş gibi görmelerine de neden olabilmektedir. Ayşe Hanım'ın (K-5) aşağıda alıntılanan anlatısı bu yönde çeşitli deliller sunmaktadır:

Arkadaşlarıyla ilişkileri iyi gibi. Ama bi küçümseme dışlama oluyor tabi arkadaşları tarafından. Kızımın mahalledeki okul arkadaşlarından biri benim babam çalışıyor, evimiz güzel, eşyalarımız güzel senin baban çalışmıyor, eviniz eski, eşyanız yok diyerek dalga geçmiş. O da çok üzüldü, ağladı. Artık konuşmuyor oynamıyor onunla, evlerine de gitmiyor bana hava atıyor diye. Oğlan küçük herkesle iyi geçiniyor. Daha bir şeyin farkında değil. Dersleri de çok iyi değil. Birinci sınıfta uzaktan eğitime düzgün giremediği için okumayı sökemedi daha. Kızımın ilkokul öğretmeniyle iletişimimiz kötüydü. Aradığımız zaman

bizi tersliyordu. Telefonlara cevap vermiyordu ama kızım öğretmenini hep sevdi. Bu sene öğretmenleriyle arası iyi.

Yoksulluk ve eğitimdeki sorunların farklı veçhelerini görünür hale getirmektedir. Ailenin içinde bulunduğu bu kırılğan durum, okulda diğer bazı veliler için de en ufak bir sorunda hedef olmalarına yol açabilmektedir. Sosyoekonomik zayıflık okulda bir dışlanma pratiğini de bazı katılımcıların yaşantılarında ortaya koymaktadır. Aşağıda alıntılanan Nuran Hanım'ın (K-8) ifadelerinde de bu durum anlaşılmaktadır. Yoksulluk ve çocukların-ailelerin diğer durumları bir araya geldiğinde diğer veliler için yoksullar "harcanabilir" hale gelebilmektedir:

Ailelerle fazla muhabbetim yok. Herkes kendi işinde gücünde. Çocuk yüzünden sınıftaki annelerle tartışıyoruz bazen. Çocuklar kavga ediyor ben de akşama kadar okulun çevresinde bekliyorum. Oğlumu kavga edip itip kakalamasınlar diye. O da velilerin gözüne batıyor. Çocuklarına sataşüyor diye aralarında imza toplayıp benim çocuğumu özel eğitime yollayacaklarmış. Yoksuluz diye değil de benim oğlum çok sinirli bazen arkadaşlarına vuruyor o yüzden istemiyorlar sınıfta. İnsanın kendi kazancının olması güzel şey siz daha iyi bilirsiniz hocam bunu. Eşiniz size sinirlense, dövse koyarsınız kapıya. Ben onu yapamıyorum. Çalışsam, onun parasına muhtaç olmasam dövmezdi beni. Bana sinirlenmesini, dövmesini istemezdim. Çocuğumun istediklerini yedirmek, içirmek, giydirmek, gezdirmek, eğlendirmek isterdim. Parası bitince sinirleniyor. Paramız olaydı da hiç sinirlenmeseydi keşke. Biz de başkaları gibi mutlu, huzurlu olsaydık. Evimizde gülüp şakalaşsaydık eşimle, çocuğumla.

Aile İçi Sorunların Çocuklar Üzerindeki Etkisi: Meral Hanım'ın (K-9) yoksullukla geçen hayatının özellikle aile içi derin sorunların ortaya çıkmasına da yol açtığı görülmektedir. Aile içi şiddet, çocuklarla iletişiminin kopması, çocuklarını iyi eğitememe, çocuklarının okul hayatlarının zayıf kalması gibi sonuçlar yoksulluğun ortaya çıkardığı sonuçlardır. Meral Hanım'ın akrabaları ile olan sorunlarının da bu süreçte devreye girmesi çocuklarının eğitim yaşantısında son derece olumsuz etkiler oluşturmuştur.

Büyük oğlumu da yanımıza aldık, okuldan kaçıyordu biz de çıraklık eğitime yazdırdık. Görüncem kaynanam sen çalışacan paranı anan yiyecek deyip kıskırttılar hep çocuğu. Evden de okuldan da kaçmaya başladı. Geceleri internet kafelerde buluyordum çocuğu. Bir gün yine internet kafede buldum eve götürmek istedim gelmek istemeyince itiş kakış oldu aramızda. Jandarma geldi benimle kalmak istemediğini söyledi, yurda götürdüler. Baya yıprandım o dönemde hocam. Benim de rızamla mahkeme kararıyla babaannesine verdiler. O günden sonra arayıp sormadım, o da aramadı. Ne o kardeşlerini tanır ne de kardeşleri

onu. Babası da arayıp sormuyor, bir ara öğretmenlerine benim üvey annesi olduğumu söylemiş. Baş edemedim onunla hala da baş edemiyorum.

Nuran Hanım (K-8) çocuğunun sınıfta dışlanmasının nedenini yoksulluğa değil de çocuğun sinirli olmasına bağlarken diğer yandan çocuğunun bu kadar asabi olmasının ardında yatan görmezden geldiği, aslında yoksulluk kaynaklı nedenlerin ve yoksul bir kadın olmanın kendisine biçtiği rolün farkındadır. Şöyle ki *“İnsanın kendi kazancının olması güzel şey siz daha iyi bilirsiniz hocam bunu. Eşiniz size sinirlense, dövse koyarsınız kapıya. Ben onu yapamıyorum”* ifadesi de hanedeki konumuna dair bilincini resmetmektedir. Benzer bir deneyimi Gül Hanım’ın (K-6) yaşantısında da görmek mümkündür. Yoksulluk ve aile içi şiddet bir araya geldiğinde, aile bireylerinin çocuklara yeterli ilgi ve sevgiyi gösterememesi, çocukların kişilik oluşumu açısından kötü sonuçlara neden olmaktadır. Bu sonuç sadece yoksul aileleri değil, çocuklarının gittiği okuldaki çevrelerini de etkilemiş görünmektedir:

Büyük oğlum çok küfürlü konuşur, itip kakalar arkadaşlarını, öğretmenlerini üzer. Zeki ama notları düşük. Kafası da huyu da dar madağınık. Çünkü babasından o da çok şiddet gördü. Baba, anne gibi değil çok sabırsız ve tahammülsüz. Anneler öyle değil bi kere dokuz ay karnında taşıyor sabredip, sonra besleyip büyütüyor, her şeyiyle ilgileniyor, hep yanında çocuklarının.

Şehriban Hanım’ın (2) aşağıda alıntılanan sözleri de yoksulluk ve eğitim-öğretim arasındaki derin ilişkileri, kendini feda ettiği çocukları için duyduğu ezikliği ve mahcubiyeti sergilemektedir:

Büyük oğlum okulu okumayı sevmedi bi türlü bu yoksullukla ilgili midir bilmiyorum hocam siz daha iyi bilirsiniz. İhtiyaçlarına isteklerine hep yok diyorum yoksa yoksulluktur herhalde. Onların her istediğine yok demek yoksulluk demek değil midir hocam bence çocuklarının isteklerine ihtiyaçlarına yetişememek yoksulluktur. Babaları çalışsaydı onlara harçlık verebilirdi, arkadaşları kantinden bir şeyler alırken onlar garip kalmazlardı. Tabletlerini de okul eşyalarını da alırdım. Beslenme çantalarına güzel yiyecekler koyardım, muz koyardım, süt koyardım.

Şehriban Hanım (K-2) *“yoksullukla ilgili midir bilmiyorum hocam siz daha iyi bilirsiniz.”* cümlesi yaşam koşullarını niteleyen sözcüğün ne olması gerektiğinin cevabını daha fazla bilgi sahibi olduğunu düşündüğü araştırmacıdan beklemesi eğitime, eğitimciye atfettiği değerden ve kendinin eğitimsiz, bilgisiz olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Bu örneği benzer şekilde Fadime Hanım’ın

yaşantısında da annelerin eğitimsizliğinin açtığı gizli yaralar sadece toplumsal alanda değil çocuklarıyla olan ilişkilerinde, onların eğitim hayatlarındaki rollerinin, ürettiği stratejilerin oldukça sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır:

Çocukların Bilişsel ve Duyuşsal Becerileri: Bazı yoksul kadınların yaşantısından ve deneyimlerinden çocuklarının öğrenme geriliği içinde olduğu ya da engellilik hali bulunduğu görülmektedir. Hem yoksulluk hem de bu dezavantajlı durum bir arada olduğunda hissedilen sorun düzeyi de artmaktadır. Yoksul kadınların anlatıları çocuklarının girişimcilik, kendine güven, kendini ifade etme gibi bazı kişisel ve sosyal becerilerinin de geri kaldığını ortaya koymaktadır. Öğretmenleri ile olan ilişkisini de utangaçlıktan ve kendilerine olan güvenlerinin düşüklüğünden dolayı yeterince güçlendirememeleri de ayrı bir eşitsiz durum ortaya çıkarmaktadır. Doğuştan getirilen yetenek ve potansiyelin bu tür dezavantajlı durumlar yüzünden ortaya çıkarılamaması yoksul aile çocuklarının eşitsizliği daha derin yaşamasına yol açabilmektedir. Ancak özellikle sorumluluk ve vicdan sahibi öğretmenlerin destek ve yardımları ile bu nitelikteki öğrencilerin çeşitli alanlarda ortaya koydukları başarının da son derece önemli olduğu da bir gerçektir. Katılımcılardan Meral Hanım'ın (K-9) aşağıda alıntılanan ifadeleri bu durumu net bir şekilde yansıtmaktadır.

Küçük kızım rahatsız olduğu için birinci sınıfta okula alışamadı o sene aldım okuldan. Şimdi tekrar birinci sınıfa bir de özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine gidiyor. Okulda da destek eğitim sınıfında ek olarak öğretmeni çalıştırıyor çok çekingen, utangaç, hep yalnız başına oynuyor. Alıştı öğretmenine daha iyi sanki dersleri. Ortanca oğlum da çok utangaçtır bilse bile parmak kaldırmadığını söylüyor öğretmenleri, arkadaşlarına da kolay yaklaşıyor. Öğretmenler gününde öğretmenine aldığımız hediye bile verememiş utandığından. Üç gün çantasında gezdirmiş. Çantasında görünce öğrendim. Sonra birlikte gittik verdik. Öğretmen hediye beğenmez diye düşünmüş herhalde. Dördüncü sınıfta satranç yarışmasında ilçede ikinci oldu. Çok zeki ama kendisini gösteremiyor sınıfta.

4.4. İçselleştirilmiş Yoksulluk Kültürü ve Eğitim

Yoksulluk araştırmaya katılan kadınlar açısından içselleştirilmiş ve kurtulması zor olan bir duruma dönüşmüş durumdadır. Yoksulluk ve oluşturduğu kültür hem kadınların hem de çocuklarının hayatını şekillendirici bir etki

oluşturmuştur. Gündelik hayattaki pratikler kadar eğitim hayatındaki pratiklerde de yoksulluğun ve yoksulluk kültürünün derin izlerini görmek mümkündür. Yoksulluk kültürü dünyayı ve sosyal çevreyi dar bir çerçevede ele almayı, hayattan fazla beklenti içine girmemeyi, kendinden çok çocukları için beklenti içine girmeyi âdeta zorunlu kılmıştır.

Uysal ve Mahcup ve Utangaç Olduğu İçin Gurur Duyulan Çocuk:

Yoksulluk kültürünün bir sonucu olarak uysal ve mahcup yetiştirilmiş çocuklar, eğitimde atılım gösteremeyen öğrenciler söz konusu olmaktadır. Çocukların içinde yetişmiş olduğu yoksulluk kültürü ilk sosyalleşme deneyimlerini de etkilemektedir ve okulla-öğretmenle ya da dış dünyayla olan bağı bu habitus üzerinden şekillendirmektedir. Aile içi yaşantıları şekillendiren yoksulluk kültürü aynı zamanda akademik yaşantıları da doğrudan etkilediğinden dolayı bu kültürün etkisiyle eğitim süreçleri de şekil almaktadır. Çocuklarına yönelik kadınların beklenti ve hayalleri de yoksulluk kültürünün etkisiyle “bir an önce” kendilerinin yaşadığı kaderden kurtulmaları ve eğitim aracılığı ile sınıfsal bir hareketlilik yaşamaları yönündedir. Örneğin Hayriye Hanım’ın (K-4) aşağıda alıntılanan ifadeleri yoksulluk kültürü ve eğitim arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koymaktadır:

Herkesin kızları kıyafet ister. Benimkiler kitap. Kitapla yatar, kitapla kalkarlar. Herkesin kızları TV izler, internetlerde kıyafet bakar. Benimkiler de bütün üniversitelerin tıp fakültelerini incelerler. Param olsa da kızlarımla tatile çıkabilseydim. Ailece bir günümüzü kendimize ayırabilseydik. Yemeğe çıksaydık. Kızlarım dilediğince alışveriş yapabilseydi kötü mü olurdu? Benim giyim kuşamla işim yok. Kızlarım doysun her şeye. Hevesleri kalmasın hiçbir şeye. Param yok, altından kalkamayız ki. Bir gün sadece birbirimize ayıracak, eğlenecek kadar masrafın altından bile kalkamayız ki. Diyelim o kadar param var gene harcamazdım herhalde. Kızlarım için ayırırdım bir kenara. Geçen yıl ablam para gönderdi İstanbul’a onun yanına gittik çok mutlu oldu, eğlendi mesela çocuklarım. Teyzeleri ne dediyseler yaptı sağ olsun. Benim en büyük hayalim ne biliyor musun hocam. Ben hayattayken kızlarım okusunlar. Hayallerini gerçekleştirip doktor olsunlar. Ben de işten geldiklerinde onları seyredeyim. Hep yanlarında olayım. Onlarla hep gurur duydum, daha da çok gururlanayım isterdim. Biri çocuk doktoru diğeri beyin cerrahı olmak istiyor. İnşallah olacaklar. Siz de dua edin hocam. Ne kadar yoksulluk çekersem çekeyim asla pişman değilim hayatımdan. Bu hayat bana her şeyleriyle gurur duyduğum kızlarımı verdi çünkü.

Eğitimle Kendisinin ve Ailesinin Kaderini Değiştirmesi Beklenen Çocuklar:

Yoksulluk kültürü beraberinde eğitimle birlikte bir sınıf atlama ve toplumda kabul gören statüsü yüksek bir işe kavuşarak “makûs talihi” yenme, kaderin kendileri için ördüğü ağlardan kurtulma hayali de oluşturmaktadır. Eğitim alt toplumsal sınıflar için bir kaldıraç işlevi görmektedir, yani sınıfsal hareketliliğin yukarı yönlü değişiminde eğitim güçlü bir etki ve beklenti de oluşturmaktadır. Aileler yoksulluğun hem ekonomik etkilerinden hem de kültürel-sınıfsal etkilerinden çocuklarının kurtulması için eğitimi aracı görmektedir. Hayriye Hanım’ın (K-4) aşağıdaki ifadeleri bu yönde ele alınabilir:

Elimden gelseydi daha fazlasını yapmak isterdim. Ben yeterince fedakârlık yapan bir aneyim. Çocuklarım da bunun farkındalar. Sorumluluklarını bilirler. Şunumuz yok bunumuz yok diye şikâyet etmezler. Liseye giden kızım telefon istedi geçen sene babası yazın inşaat işleri artınca alacağım dedi söz verdi, bu yaz aldı, sözünü tuttu. Daha iyi olsaydı durumuz onları dershaneye göndermek, özel ders aldirmek isterdim. Şartlarımızı bildikleri, fedakârlıklarımızı gördükleri için hiçbir zaman dershaneye gitmek, özel ders almak istiyorum demediler bize. Belki de içlerinde saklı tuttular, elimizdekilerle idare ettiler. Dershaneye gönderseydim, özel ders aldırıyaydım daha iyi mi olurlardı onu da bilmiyorum ki? Daha bol, rahat bir hayatları olsa bu kadar başarılı olurlar mıydı? Kızımın arkadaşlarının maddi durumları çok iyiydi onlar üniversiteyi kazanamadılar mesela. Kendi başlarına geçinebilecekleri, düzenli geliri olan bir meslekleri olsun isterdim. Kendim için bir beklentim yok. Çok ilerisinde gözüm de yok. Daha fazlası olduğunda insan elindekinin kıymetini de bilmez. Allah bizi kimseye muhtaç etmedi. Çocuklarım da kimseye muhtaç olmadan yaşasınlar yeter ki başka ne ister bir anne baba. Onlar okuyup kendilerini kurtarınca ben de evimin eksiklerini tamamlayım inşallah. Özellikle kızlarım ne eşlerine ne de başkalarına muhtaç olmasın. Ben okuyamadım onlar sonuna kadar okusunlar inşallah. İmkânlarımın daha iyi olmasını tabii ki isterdim ama çok şükür Allah daha beterinden etmesin yeter hocam. Biz şöyle böyle idare ediyoruz. Çocuklarım kendilerini kurtarsınlar da.

Yoksulluk kültürünün derin izlerini çocukların ailelerinden beklentilerinde de görmek yukarıdaki ifadelerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Anlatılarda sınırlı imkânların çerçevesinde, yoksulluğun sınırlayıcı gücü karşısında çocukların beklentilerinin de minimum düzeyde olduğu görülmektedir. Yoksulluk kültürünün yaşandığı bölgelerde düşük vasıflı işler, düşük ücret, bireysel ve yüz yüze ilişkiler daha yaygın şekilde görülmektedir. Ayrıca değer yargıları ve çocukları için beklentileri de yoksul kadınların hayatlarında bu kültürün etkisiyle şekillenmektedir.

Remziye Hanım'ın aşağıda alıntılanan ifadeleri yoksulluk kültürünün eğitimdeki yansımalarını ve çocuklarını yetiştirme biçimlerini doğrudan görmememize yardımcı olmaktadır:

Kızlarımın arkadaşlarının aileleriyle tanıştım hep toplantılarda. Kızlarıma parasızlığı hissettirmemek için elimden geleni yapıyorum. Çok yakın arkadaşlarıyla tanıştım. Onlara uygunlar mı değiller mi, şımarıklar mı, bizim ailemiz gibiler mi bilmem lazım. Çok zengin olanlara yaklaşmayın derim. Uyum sağlayamazlar çünkü kızlarım onlara. Onlar şımarık olur, onlarda olana heves ederler diye. Bizim gibi ailelerin çocuklarıyla samimiler zaten kızlarım. Kolejden mezun olan bir kız var mesela küçük kızımın okulunda. Daha şimdiden erkek arkadaş bulmuş, yurdun kapısına kadar getiriyormuş kızı. Ondan uzak dur dedim. Aklını çelmesin diye. Şimdiden kafası karışıp derslerinden geri kalmasınlar. Zengin kızlara özenip şımarmasınlar. Arkadaşlarıyla ilişkileri hep sorarım, arkadaşlarını tanımaya çalışırım. Aileleri kimmiş, nasılmış araştırırım hep. Anasınıfından beri bütün veli toplantılarına katıldım çocuklarımın. Öğretmenleriyle sürekli görüştüm. İlkokul öğretmenleriyle hala görüşürüm telefonda. Sor şimdiye kadarki ilkokul ortaokul öğretmenlerinin hepsinin adını soyadını memleketini söylerim size. Lise öğretmenlerini de tanıyorum. İlkokulda ortaokulda her Cuma gider durumlarını sorardım hep. Yüz yüze toplantı olmadığı için fırsat buldum birkaç kez gittim okullarına. Şimdiye kadar ne öğretmenlerden ne arkadaşlarından hiçbir şikâyet almadım çocuklarımla ilgili. Benimkiler de kimseden şikâyet etmediler. Her sabah okula gönderirken herkesle saygılı konuşmayı ve davranmayı öğütledim, okuldan geldiklerinde güler yüzle karşıladım. Kızlarım hep saygılı oldular. Kimseyle kavgaları olmadı bu yüzden. Kafalarının uyuşmadığı insanlardan uzak durmalarını söylerim daima. Her zaman gurur duydum kızlarımla. Öğretmenleri de her zaman gurur duymamı sağladılar onlarla. Öğretmenleri de gurur duyuyordu onlarla.

Arkadaş seçiminde kendi sosyal sınıfına uygun şekilde davranmalarını çocuklarına salık veren Remziye Hanım'ın bu tutumu şüphesiz ki sınıfsal habitus ve yoksulluk kültürü ile doğrudan bağlantılı görünmektedir. Öğretmenlerinin beklentilerini karşılamak ve “şikâyet” almamak da büyük bir gurur olarak görülmektedir. Farklı anlatımla akademik alanda olduğu kadar davranışlarda da bu kültürün etkilerini çocuklarında görmek istemektedir.

Kadercilik, Tevekkül ve Çaresizlik: Yoksulluk kültürü bir tevekkül, kadercilik ya da kendiyle ilgili bir beklenti içine girememe kültürü de oluşturmaktadır. Var olanı kanıksama, şartları değiştiremeyeceğine dönük çaresizlik düşüncesi de yoksulluk kültürü ile ortaya çıkmaktadır. Sosyal çevreden ya da ilgili devlet kurumlarından desteği yeteri kadar alamayan, kendi imkanlarıyla da içinde

bulunduğu halden çıkmayacağını düşünen yoksul kadınlarda bu kültür daha mistik ve teslimiyetçi bir kimliğe dönüşmektedir. Örneğin, Nurgül Hanım'ın (K-7) aşağıda sunulan ifadeleri bu yönde ele alınabilir:

Yaşım otuz beş ben bu yaştan sonra kendim için değil çocuklarım için istiyorum. Çocuklarımın istediğini alamıyorum ya o çok fena bir şey hocam. Ne cüzdanım elimde gezdim. Ne de cüzdanımda iki lira gezdirebildim ben hocam. Eksik hiç bitmiyor. Paran olmayınca birikiyor, daha da çoğalıyor. Daima Allah diyorum. Kul vermiyor Allah'tan istiyorum. Yeni giysileri olmadı çocuklarımın. Arada okuldan siz giysi yardımı yapıyorsunuz. Ne seviniyor benim oğlum bir bilerseniz. Ortanca oğlumu başkalarının çocuklarının eskileriyle, çöpten bulduğum kıyafetlerle büyüttüm. Okul eşyalarını milyoncudan aldım. Oraya da borçluyum. Hangisini, neyi anlatayım hocam? Otursak ikimiz sabaha kadar bitmez ki benim hissettiklerimi, dertlerimi anlatmak hocam.

Okulda yapılan çeşitli aynî ve nakdî yardımların da yoksul kadınlarda okula ve öğretmenlere karşı bir minnet oluşturduğu da aşikârdır. Yoksulluk kültürü aynı zamanda yaşanmayan çocukluk dönemi anlamına da gelmektedir. Erken yaşta hissedilen yoğun mağduriyetler ve kendini ve ailesini “kurtarma” baskısı çocukların akademik ve sosyal yaşantılarını da şekillendirmekte ve akranları gibi okul dışı etkinliklere çok fazla zaman ayıramamaktadır. Yoksulluğun şekillendirdiği karakter, mizaç ve habitusla eğitim-öğretim pratiklerine dahil olmaya çalışan çocukların kimisi için bu kültür bir tür motivasyon sağlayıcı faktör iken kimisi içinse harekete geçmeyi, çalışmayı ve üretmeyi engelleyen, okulla olan bağıını son derece zayıf tutan bir hale de gelmektedir. Ayşe Hanım'ın (K-5) aşağıda alıntılanan ifadelerinde de yoksulluk kültüründen ve yaşantısından kurtulmanın yegâne aracı olarak eğitimin görüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca kendi yoksulluk geçmişinin çocuğu için yeniden üretilmemesi için de eğitimin önemini vurgulandığı da görülmektedir:

Beş sene bitsin eşim sigortasını tamamlasın emekli olsun isterdim çocuklarımı sonuna kadar okutabilmek için. Özellikle de kızım okusun isterdim. Benim gibi olmasın. Parasızlık en çok kadınları zorluyor. Her yük benim sırtımda. O okumazsa benim gibi olur. Zengin adam zengin kızını alıyor hocam. Benim babam zengin olsaydı gariban adam beni isteyemezdi ki babamdan.

Yoksulluk kültürünün etkisi çocukları için kadınların beklentilerini ve hayallerini de “kurtulma” üzerine inşa etmektedir. “Kurtulmak” için bir an önce gelir getirici bir işe kavuşmak bu aileler ve çocukları için önemli kabul edilmektedir. Bundan dolayı da potansiyeli olsa bile eğitimine ara verip bir an önce iş gücüne dâhil

olmak isteyen çocuklara da rastlamak olasıdır. Yoksulluk kültürünün etkisiyle çocuklarda da kadınlarda da zayıf mutluluğu kabul etme, büyük düşünememe, kendini değersiz hissetme gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir. Yoksulluk kültürü yoksullar için bir tutsaklık da oluşturabilmekte ve bu kültürün dışına çıkamayacağına dair bir kanaat de oluşturabilmektedir. Bunun yanında bir toplumsal yalıtılmışlık da söz konusu olabilmektedir. Farklı toplumsal sınıflara mensup kişilerde kurulan sınırlı temas ya da hiç kurulamayan ilişkiler bu kültür içinde kalıp yeniden bu kültürü çocuklarına aktarmayı da bir döngü halinde sağlayabilmektedir. Elif Hanım'ın (K-1) aşağıda alıntılanan ifadeleri de içinde buldukları kültürün beklentilerini nasıl şekillendirdiğini, kültürün eğitimle olan ilişkisini tasvir etmektedir:

Güzel bir yaşantı beklemiyorum aslında ama zengin olmak isterdim. Bir evim olsun, kiralarda sürünmeyeyim. Çocuklarımla ilgili bir beklentim yok, aslında hiç düşünmedim bunu. Aklıma hiçbir şey gelmiyor bununla ilgili. Kızım okulu bırakıp kafede çalışmak istiyor ama ben okusun, bir meslek sahibi olsun, kendini kurtarsın bize de katkısı olsun istiyorum.

Benzer bir yaşantı ve anlatıya Fadime Hanım'ın (K-3) ifadelerinde de rastlamak mümkündür. Başkaları ile olan ilişkilerini daha onurlu ve “başı dik” şekilde gerçekleştirme arzusu yoksulluk kültürünün ortaya çıkardığı bir durumdur. Yoksulluk içinde geçen hayatın bazı insani değerlerden feragat etmeyi gerektirmesi yoksul kadınların beklentilerini de bir an önce bu durumdan kurtulmak üzerine şekillendirmektedir. Annelerin beklentileri çocuklarının istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilme, güzel bir gelecek ve yaşantılarında değerli bir birey olmalarını sağlayacak mesleki statüye kavuşması üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Biraz param olsaydı keşke. Çocuklarımı bayramlarda güzel güzel giydirebilseydim. Herkes gibi rahat yaşasaydım. Camlarımı kapılarımı yaptırabilseydim. Yerleri döşetebilseydim. Yatak odası takımım olaydı. Çocuklarımla kendi odaları, yatakları, dolapları olsaydı keşke. Çocuklarımla güzel hayatları olsun isterdim. Kapıdan geçen satıcıdan her istediklerini alabilsinler, her ihtiyaçlarını karşılayabilsinler, iyi meslekleri olsun isterdim. Hayattan sadece kendi istediklerimi, çocuklarımla istediklerini alabilmeyi beklerdim. Güzel, düzenli bir evim olsun isterdim. Kimseye boyun bükmemeyi isterdim.

Yoksul anneler gelecekle ilgili beklentilerini çocuklarının ilerideki hayatlarında sahip olacağı güzel meslekler üzerinde kurgulamaktadırlar. Fadime Hanım'ın ifadeleri de çocuklarının istediklerini yapamadığı, yaşanabilir bir ortam

sunamadığı için iyi olmadığını düşündüğü bir hayatın verdiği sıkıntının yükünü, çocuklarının gelecekte daha iyi bir hayatı olacağına duyduğu inançla hafiflettiğini göstermektedir. Katılımcı annelerin bekleme, isteme, hayal etme kapasiteleri içinde buldukları şartlarla sınırlıdır ve hiçbiri son model arabalar, havuzlu lüks villalar, beş yıldızlı otellerde tatil, çocuklarına pahalı oyuncaklar, giysiler, yiyecekler almak, özel okullarda, yurt dışında okutmak gibi çok para gerektiren beklentiler dillendirmemişlerdir. Katılımcıların yaşanabilecek bir ev, düzenli gelir getiren bir iş, çocuklarının okuyup meslek sahibi olması gibi hayallerinin gücünün yettiğince olması, bugünkü ihtiyaçları karşılama zorunluluğu tarafından daimi bir şekilde ötelenen umutların geleceğe dair ürettiği umutsuzluklara dönüşmesinden kaynaklandığı öngörülebilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma

Araştırmanın amacı çerçevesinde yoksulluğun çocukların fiziksel, bilişsel, duyuşsal gelişimleri ve akademik yaşamları üzerindeki etkileri, yoksulluğu açlık sınırının altında bir gelire hanelerini ayakta tutmaya çalışarak deneyimlemiş annelerin yaşam süreçleri üzerinden derinlemesine incelenmiş, anlatılardan elde edilen ve araştırma sorularına da yanıt veren bulgular bu kısımda tartışılmıştır.

1. Anneler haneleri, çocuklarının gelişimi, akademik yaşamı üzerinde bıraktığı izlere dair yoksulluk hikâyelerinde yoksulluğu nasıl anlamlandırmakta, kimlere, nelere, nasıl ve niçin değinmektedir?

Yoksulluk konusunda yapılmış araştırmalarda pek çok yoksulluk tanımına yer verilmiştir. Bu çalışmada annelerin yoksulluk tanımlarının onların deneyimleri, hisleri, tutumları ve algılarıyla çeşitlendiği, zihinsel, fiziksel, duygusal pratiklerine göre başka başka manalarla yüklendiği, yoksulluğun her bir annenin hanesinde, çocuklarında farklı ve derin izler bıraktığı görülmektedir. Çalışma grubundaki anneler için yoksulluk düzenli gelir olmadığı için maddi sıkıntıya düşmek, berbat bir hayatı olduğunu bilmesine rağmen gururlu olmak, yoksulum deyip kendini küçültmemek, ucu ucuna denk getirerek yaşadığı halde kendinden daha zor durumda olanları düşünüp haline şükrederek manevi huzuru bulmaktır. Yoksulluk gariplik, garibanlık, muhtaçlık, buyun bükmek, çaresizlikten hayatın içinde kaybolmak, çabaladıkça çıkamamak ve daha çok çıkmaza düşmek, çocuklarının yüzüne bakarken içinin acıması, sigortalı bir işin ve düzenli bir gelirin olmadığı için asla yetmeyen

para, hiç bitmeyen ihtiyaç ve borçtur. Yoksulluk çocuklarını doyurmak için evlilik yüzüğünü satmak, doycak kadar değil tadacak kadar yemek, istediğini giyememek, yiyememek, kendisi için para harcamayı unutmak, çocuklarının okul ihtiyaçlarını alamamak, eskileri birbirine katarak yeni eylemek, çocuğuna güzel yiyeceklerle dolu beslenme çantası hazırlayamamak, harçlık verememek, velhasıl varlığı ve yokluğu bilerek susan, sessizliğe gömülen çocuklar yetiştirmektir.

Katılımcı annelerin öznel bakış açılarını, yaşanmışlıklarını özetleyen bu tanımlarda annelerin yoksulluğu çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamama, isteklerine yetişememe ve kendi çaresizliklerini çocuklarına da yaşatmış olmanın verdiği sıkıntılar üzerinden anlamlandırması, yoksulluğun maddi izleriyle birlikte toplumsal ve insani varoluşa dair kültürel nitelikleri de sunmaktadır. Yoksulluk kavramının görüngüsü Rahnama'nın (2009) da dediği gibi yukarıdan ve yerden bakışa göre değişmiş, katılımcılarla yapılan görüşmeler sonucu gelinen noktaya, literatürdeki yoksulluğun anlamı alt üst olmuş, birbirinin içine geçmiş, çözülmez bir düğüme dönüşmüştür. Bauman'ın (1999) insanların, mevcut toplumda mutlu bir yaşamı ifade eden imkânların yokluğu, yaşamın sunduklarına ulaşamama ve mevcut hayat standartlarına erişememenin verdiği sıkıntıyla benlik saygısını yitirmesi şeklinde tanımladığı yoksulluk, katılımcıların ifadelerinde yoksulum deyip kendini küçültmemeye, ucu ucuna denk getirerek yaşadığı halde kendinden daha zor durumda olanları düşünüp haline şükrederek eriştiği manevi huzurla benlik saygısını kazanmaya doğru evrimleşmiştir.

Katılımcı anneler, Taş ve Özcan'ın (2012) yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayamamanın getirdiği acizlik hali olarak tanımladığı yoksulluğun resmini gariplik, garibanlık, muhtaçlık, buyun bükme, çaresizlikten hayatın içinde kaybolmak, çabaladıkça çıkamamak ve daha çok çıkmaza düşmek, çocuklarının yüzüne bakarken içinin acımasından harmanladıkları renklerle tuvale yansıtmışlardır. Hane halkı veya bireylerin yaşamlarını sürdürebilecekleri asgari düzeydeki temel gıda maddelerinden oluşan sepetin maliyetinin altında geliri olan açlık sınırının altındakilerin durumunu ifade eden mutlak yoksulluk (Gürses, 2007; Yardım, 2009), tamamı yoksulluk sınırının altında yaşayan annelerin sözlüğünde sepeti doldurmak bir tarafa, doycak kadar değil tadacak kadar yemektir. Townsend (1979) için

bireylerin ait oldukları toplumda yaygın beslenme türleri, alışlagelmiş yaşam koşulları, fiziksel ve sosyal aktivitelere katılmadaki kolaylıklara ulaşmaktan yoksunluk olan göreceli yoksulluk, bu çalışmada annenin çocuğunun beslenme çantasına diğerlerinin koyduğu gibi güzel yiyecekler koyamamaktan duyduğu çaresizliğin realitesidir. UNDP'nin okur-yazarlık, beslenme, kısa yaşam süresi, ana-çocuk sağlığı, önlenabilir hastalıklardan korunmak gibi yeterliliklerden yoksunluk şeklinde açıkladığı insani yoksulluk ise yine bu çalışmada henüz ilkökul ikinci sınıfta okurken artık okuma yazmayı öğrendin diyerek okuldan alınan bir annenin yüksekokullara gitme, çocuklarına derslerinde yardımcı olma, sorduklarını cevaplayabilme üzerine kurguladığı hayallerinin düştüğü suyun derinliklerinden çıkmaktadır. Literatürdeki yukarıdan bakışlı yoksulluk tanımlarının yanında yoksulluğu yaşamında bambaşka bir sanata, resme, dile, yaşam tarzına velhasıl kültüre büründürmüş, yoksulluğun en çok incittiği, özellikle çocuklarına adanmış bir hayatta kalma mücadelesiyle güçlü olmak zorunda bıraktığı annelerin yaptığı bu tanımların daha çok anlamlı ve daha hakiki olduğu iddia edilebilir.

2. Katılımcı anneler yoksulluğa rağmen nasıl yaşamakta, hanelerini nasıl ayakta tutmayı başarmakta, çocuklarının akademik başarılarını arttırmak için neleri yapabilmekte veya yapamamaktadır?

Yoksulluk olgusu kadınların gündelik yaşam pratiklerine yansımaları üzerinden değerlendirildiğinde, katılımcı annelerin yoksulluğa karşı geliştirdikleri çözüm yolları, hanelerini ayakta tutma amacıyla uyguladıkları yöntemler yani geçinme stratejileri ve yapıp etmelerindeki benzerlikler dolayısıyla, onların hayatlarındaki yoksulluğun yoksulluk kültürüne doğru evrildiğine işaret etmektedir. Geçinme stratejilerini yoksulluk karşısında verilen tepkilerden biri olarak değerlendiren Şenses (2019:246-249) bunları gıda üretmek, yakacak toplamak, dayanışma ağları kurmak gibi geçimlik etkinliklere yönelme; öğün sayısını azaltarak, ucuz mal satın alarak, masraflı olduğunu düşündüğü için çocuğunu okula göndermeyerek tasarruf etme; aile büyükleri ve akrabalarla birlikte oturmak; kadın ve çocukların çalışıp aile bütçesine katkı sunması şeklinde sınıflandırmaktadır.

Bora (2019) yoksulluğun nasıl yaşandığını anlamak için öncelikle haneye bakmak gerektiğini, hanedekilerin tümünü veya her birini farklı düzeyde mağdur

eden koşulların böylelikle daha görünür olacağını ve yoksulların bu mağduriyetleri kendi lehlerine değiştirmek, hafifletmek için çözümler üreten toplumsal öznelere olarak görülmesini sağlayacağını söylemektedir. Halihazırda bu çalışmada, yoksul anneleri mağdur eden güçlüklerle başa çıkmalarını sağlayan, geçimlerini kolaylaştıran stratejiler, annelerin yoksulluğa karşı geliştirdiği çözüm yollarına dair pek çok bulguya ulaşılmıştır.

Katılımcı annelerin anlatılarındaki geçinme stratejileri, Şenses (2019) tarafından yapılan sınıflandırmayla yakınlık göstermekle birlikte, yaşanan şehrin sosyal, ekonomik ve coğrafi şartlarına göre geliştirilmiş birtakım maddi çabaların yanında, kadınlara özgü güçlü duyguların ürettiği manevi çabaların da önemli yer işgal ettiği görülmektedir. Çocuklarının beslenme, giyim, eğitim ihtiyaçlarını karşılayabilmek, hanelerinin geçimine az da olsa nakit gelir sağlayabilmek için ulaşılabilir bütün kaynaklar için seferber oldukları gözlemlenen katılımcı annelerin, yoksulluğa karşı ürettikleri maddi çözüm yolları şunlardır:

1. Yaşadıkları coğrafyanın kendilerine sunduğu ıhlamur, salep, kestane, salyangoz gibi ürünleri toplayıp satmak. Sebze, meyve inek, tavuk gibi büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştirerek hem hanelerinin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak, ihtiyaç fazlasını satmak. El işi yapıp satarak yada fabrikalardan aldıkları günlük işlerden gelir elde etmek
2. İhtiyaçlarını karşılayacak parası olmadığında borçlanmak, borcunu ödemek için yada borcunu ödeyemediği için başkalarına borçlanmak, taksitle alışveriş yapıp eline para geçtikçe azar azar ödemek.
3. Akrabalardan, komşulardan yardım istemek, fitre, zekat, gibi gibi dayanışma ağlarından ve resmi kurumların sosyal yardımlarından faydalanmak.
4. Ucuz ürün satan yerlerden alışveriş yapmak, eskileri tamir etmek, eksikleri eskilerle tamamlamak, çocuklarının okul ihtiyaçlarını karşılayabilmek için evindeki gıda tüketiminde azaltmaya gitmek

Katılımcıların yoksullukla baş etmek için geliştirdikleri çözüm yolları ise şöyle sıralanabilir:

1. Evinde oturacak eşyası olmadığı ya da ikramlık çıkaramadığı için misafir çağıramayacağı için misafirlğe gitmeyerek sosyal etkileşimlerden uzak durmak, kendisiyle birlikte çocuklarını da hanesindeki yoksulluğun hapsedip yalnızlaştırmak
2. Sabretmek, yoksulluğun getirdiği çaresizliğini çocuklarına hissettirmemek için kapalı kapılar ardında ağlamak ya da şarkı söyleyip zoraki gülmek, eline az miktarda gelir geçtiğinde çocuklarının bir iki günlük ihtiyaçlarını karşıladığı için mutlu olmak, kendi deyişleriyle kendini avutmak. Kendinden daha kötü durumda olanları düşünerek haline şükretmek,
3. Bir kapı açsın kendisini bu zorluklardan kurtarsın diye sürekli Allah'a dua ederek yardım istemek, Allah'a açtığı elin geri çevrilmeyeceğini düşünerek bu umuda sarılmak, çaresizliğini ve umutsuzluğunu bu şekilde hafifletmek

Erdoğan'ın (2019) dediği kendini tutma, sabretme, susma, itaatkâr görünme, sözünü sakınma, alçak gönüllülük, temiz kalplilik, kanaatkarlıkla bütünleştirerek anlamlandırdığı "idare etme sanatı", yoksulluk literatüründe sık sık bahsi geçen ve yoksullar için başat bir mücadele yöntemi olan geçinme stratejilerinden biri olarak nitelendirilebilir. Yoksul anneler geçinmek için tüm benliklerini ortaya koyarak idare etme sanatını en iyi icra eden sanatkârlardır. Görüşmeler sırasında oldukça dikkat çeken durum annelerin içinde buldukları zor şartlara rağmen yoksulluklarıyla ilgili herhangi bir isyan, öfke ve suçlayıcı bir ifade kullanmamaları olmuştur. Anlatılar annelerin kendi mücadeleleri, çocuklarının ve hanelerinin bugün ve yarınına dönük endişelere dair vurgulara odaklanmaktadır. Yalnız katılımcı annelerden bazıları sosyal yardım kurumlarına hallerini arz edememekten, durumlarının görülmemesinden, kendilerine yardım edilmemesinden yahut var olan yardımların kesilmesinden yakınmışlardır.

3. Katılımcı anneler çocuklarının eğitimi, geleceğiyle ilgili arzu ve hayallerini hangi olgular üzerinde nasıl kurgulamaktadır?

Katılımcıların anlatıları yoksulluğun hane içinde sosyal, ekonomik ve psikolojik yansımalarının en fazla çocukları etkilediğini, özellikle eğitim

yaşamlarında aile, çevre, okul ortamı, akranların etkisi ya da çocuğun kendisinden kaynaklanan sorunlara neden olduğunu göstermektedir. Katılımcı annelerin ifadelerinde çocuklarının eğitim yaşantılarında karşılaştıkları güçlüklerle ilgili pek çok etkene vurgu yaptıkları bulunmuştur. Bunlar:

- Eğitim seviyeleri düşük olduğu için ya da ev işlerinin yoğunluğundan dolayı çocuklarının ödevlerine yardım edememek
- Ders araç gereçlerini, yardımcı kaynaklarını almakta zorlanmak
- Uzaktan eğitimde internete bilgisayar, tablet, televizyon gibi imkânlarla ulaşmada yaşanan zorluklar
- Dershaneye gönderememek, özel ders aldırılmamak
- Çocukların beslenme çantalarına herkesin koyduğu yiyecekleri koyamamak
- Masraflı olduğu için okul öncesi eğitime gönderememek
- Evlerin sobalı olması, oda sayısının yetersizliği gibi nedenlerle çocuklara çalışabilecekleri uygun bir çalışma ortamı sunamamak
- Çocukların derslere karşı ilgisizliği, okula gitmekteki isteksizliği, okulu bırakıp çalışmak istemesi
- Çocukların okul arkadaşları ve aileler tarafından dışlanması

Bu etkenler öğrencilerin akademik başarısına etki eden faktörlerle ilgili literatür çalışmalarında ulaşılan sonuçlarla yakınlık arz etmektedir. Türkiye'deki öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörlerin meta analizini yapan Sarıer (2016) bunları okuldan, aileden ve öğrencinin kendisinden kaynaklanan faktörler şeklinde sınıflandırmış, etki büyüklüğüne göre okuldan kaynaklı faktörleri derse yönelik tutum, okul kültürü, öğretmen davranışları, okul müdürünün liderliği; aileden kaynaklı faktörler ailenin tutum ve davranışları, sosyoekonomik düzey, babanın eğitim düzeyi, ailenin eğitime katılımı, annenin eğitim düzeyi; öğrencinin kendinden

kaynaklı faktörleri ise öz yeterlik algısı, öğrenci motivasyonu, benlik saygısı ve ders çalışma alışkanlığı şeklinde sıralamıştır.

Adaman ve Keyder (2005) okulun masraf kapısı olarak görülmesi, evdeki çalışma koşullarının olumsuz niteliği (küçük ev kalabalık aile), okul araç-gereçlerinin yetersizliği, çocukların çalıştırılması gibi etkenlerin öğrencilerin eğitim yaşantılarını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Akademik başarıyı etkileyen faktörlerin önemli bir bileşeni olan ebeveynlerin sosyoekonomik durumu ve kültürel yapısı kaynaklı etkenler bağlamında değerlendirildiğinde, katılımcı annelerin çocuklarının eğitim yaşamlarında karşılaştıkları güçlüklerle dair söylemleri, yoksul hanelerde büyüyen çocukların akademik başarıya ulaşma hususunda karşı karşıya kaldığı dezavantajları resmetmektedir.

Çalışma grubundaki anneler özel ders aldırma veya dershaneye gönderme imkanlarının olmayışının çocuklarının okul başarısına olumsuz yandığını düşünmekte, bu imkanları sağlayabilmiş olsalardı daha başarılı olacağına, sınavlarda daha yüksek puanlar alacaklarına inanmaktadırlar. Çiftçi ve Çağlar (2014) tarafından yapılan bir çalışma, evdeki kitap sayısı ve cep telefonu sahipliği gibi materyallerle dershaneye gitme imkânına sahip olmanın öğrencilerin üniversite sınavlarındaki sayısal puan türündeki başarıları üzerinde en fazla etkiye sahip olan değişkenler olduğunu ortaya koyarken, dershaneye gitmiş olmanın eşit ağırlık puan türünde en fazla etkiye sahip değişken olduğunu göstermektedir.

Coleman (1966) öğrencilerin başarısızlığında yoksulluk, topluluk tutumları, okul öncesi sözlü ve sözsüz becerilerdeki yetersizlikler, içinde buldukları topluluğun eğitim düzeyi gibi çok sayıda dezavantajlı sosyoekonomik faktörün önemli rolü bulunduğunu ifade etmiş, Yıldırım (2000) akademik başarıyla öğrencilerin aile desteği algısı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu bulgulamıştır. Atmaca (2019) da benzer şekilde ailelerin çocukları yetiştirme sürecindeki eylemlerinin, yapılandırıcı etkinliklerin, birlikte gerçekleştirdikleri akademik faaliyetlerin, çocuklarına dair söylemlerin, kısaca çocukların içinde yaşadıkları sosyal çevre ve ailenin, onların genel bilişlerine ve habituslarına etki edecek güçte olduğunu vurgulamaktadır.

Şengönül (2013), Sosyoekonomik düzeyi düşük ebeveynlerin çocuklarını yetiştirme ve sosyalleştirmede daha az ilgi, çocuklarının günlük etkinliklerine daha az ilgi gösterebildiklerini, çabuk sinirlendiklerini, sert ve tutarsız olabildiklerini öne sürmektedir. Halihazırda bu çalışmanın bulguları Şengönül'ün tespitlerini doğrulamaktadır. Görüşmeler bazı hanelerde babanın işsizliği, yetersiz geliri, ailesinin ihtiyaçlarına yetişemesi kaynaklı öfkesinin aile içi şiddete, şiddetin yaşandığı ailelerdeki çocukların yeterli ilgi ve sevgiyi görememesinin çocukların kişilik oluşumu açısından kötü neticeler doğurduğunu salık vermektedir.

Kimi hanelerde; *annenin sabredip dokuz ay karnında taşıdığı, sonra besleyip büyüttüğü, her şeyiyle ilgilendiği, her zaman yanında olduğu çocuklarına karşı gösterdiği sabır ve tahammülkarlığa rağmen, babalar sabırsız ve tahammülsüz (Gül Hanım)* olabilmekte, çocuklarına karşı şiddet göstermektedir. Aile içi şiddete tanık olan çocuklar arkadaşlarına ebeveynlerinin söz ve davranışlarına benzer tutumlar sergileyebilmekte, bazen sözlü ve fiziki şiddete başvurabilmekte, bu yüzden arkadaşları tarafından dışlanabilmektedirler. Bu çocuklar Gül Hanımın (K-6) da oldukça isabetli bir tespit olarak nitelendirilebilecek *zeki ama notları düşük. Kafası da huyu da darmadağınık. Çünkü babasından o da çok şiddet gördü* ifadesinde olduğu gibi bilişsel yeterlilikleri gelişmiş de olsa babadan gördüğü şiddet çocukta dağınık bir kişilik ve zihin yapısı oluşumuna neden olabilmektedir. Kazançları çocukları için yatırım yapmaya yetmeyen düşük gelirli ebeveynler, yoksulluğa bağlı stresin etkisiyle çocuklarına karşı destekleyici, tutarlı, ilgili tutumlarına denk düşen iyi aile olma yetenekleri azalmakta, çocukların sosyal ve duygusal gelişimini etkileyen eğitici, sosyal imkânlarını kısıtlamaktadır (Mayer, 1997).

Lök, Başoğul ve Öncel (2016) yaptıkları çalışmada, aile içi şiddete şahit olan veya şiddete uğrayan çocuklarda kaygı bozukluğu, depresyon, öğrenme güçlüğü dolayısıyla akademik başarısızlık, duygu ve davranış bozuklukları, gelecek yaşamlarında şiddete açık hale gelme, şiddet yanlısı olma, anti sosyal tutumlar, post-travmatik stres bozukluğu, somatik yakınmalar, anti-sosyal davranış, fobi, uyum bozuklukları ve içe kapanma gibi sorunlara neden olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu çalışmadaki katılımcılardan biri olan yoksulluk ve kültürel-akademik sermayeden yoksunluğun okuyamadığı için çocuklarının derslerine yardım edemeyen Şehriban

Hanım'ın (K-2) *sadece çalışın, okuyun, öğrendiklerinizi bana tekrarlayın diyorum* ifadesi, ebeveynin sahip olamadığı kültürel ve akademik sermayeyi ve bunların yokluğundan kaynaklanan evde desteklenmeyen eğitim süreçlerinin, çocukların akademik başarılarında olumsuz yansıma ihtimalinin olduğunu göstermektedir.

Nitekim çalışmanın bulgularında çalışma grubundaki annelerin önemli kısmının, çocuklarının başarısının düşük olmasından, özel eğitim sınıflarında okumasından, okul terkenden, ödev yapmak istememesinden muzdarip olduğuna dair ifadeler mevcuttur. Arastaman ve Özdemir'in (2019) araştırmaları öğrencinin akademik öz yeterlik inancınıyla akademik istekliliği arasındaki güçlü bir ilişki olduğunu ve çocukların öz yeterlik algıları üzerinde ailenin sosyo-kültürel özelliklerinin önemli etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Yalnız bu çalışma annelerin sosyoekonomik durumunun, öğrencilerin akademik başarısı, öz yeterliliği ve istekliliği üzerindeki olumsuz etkilerine dair anlatıların yanında ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeden mahrum olsalar da bazı kadınların kendi çocuklarını eğitim aracılığı ile daha ileri bir noktaya taşıma gayreti içinde olmaları dikkat çekicidir.

Katılımcı annelerden ikisinin çocukları yoksulluğun getirdiği olumsuzlukların üstesinden gelmişlerdir. Annelerden birinin iki kızından biri fen lisesinde okurken öbürü üniversitede lisans eğitimi almaktadır. Diğer annenin iki kız çocuğu bulunmakta, ikisi de fen lisesinde okumaktadır. Bahsi geçen bu çocukların maddi sıkıntılara ve aile içi geçimsizliklere rağmen *kendi alın teriyle başarmış (Remziye Hanım)* olmaları ve kardeşlerin başarılı diğer kardeşten etkilenip onun yolundan gitmesi oldukça değerlidir. Çalışma süresince evlerinde yapılan gözlemlerden edinilen izlenim, bu annelerin çocuklarına uygun bir çalışma ortamı hazırladıkları, çok sayıda yardımcı ders kaynağı sağladıklarıdır.

Görünen odur ki çocukların başarıma gayretlerinde, evlerindeki işi bırakıp bütün okul etkinliklerine katılan, süt, yumurta, sebze, salep satarak çocuklarının bütün okul ihtiyaçlarını karşılayarak onların arkadaşları arasında mahcup olmamasını sağlayan, planlı ve düzenli çalışma alışkanlığı kazandırmış, çocukları ders çalışırken kendisi de kitap okuyan, ilgili annelerle destekleyici babaların önemli rolü bulunmaktadır. Bu öğrenciler ve ebeveynleri Türkiye'deki eğitim sisteminin kendisine sunduğu avantajları kullanarak içinde bulunduğu eşitsiz, dezavantajlı

durumları fırsata çevirmeyi başarmış, kendilerini yoksulluğun kurbanı olmaktan kurtaran yeteneklerinin, çabalarının, tutumlarının, disiplin anlayışlarının derecesini yükselten her türlü çabayı göstererek, dezavantajlı konumlarının bulunduğu çizginin dışına çıkmayı başarmış görünmektedirler. Bu başarıda Martin (2002) tarafından akademik aksilikler, stres, çalışma baskısı gibi zorlu ve riskli durumlarla başa çıkma yeteneği olarak tanımlanmış akademik yılmazlık faktörünün de önemli etkisinin olduğu görülmektedir.

Gizir ve Aydın (2009) tarafından yapılan bir çalışma Türkiye’de yoksulluk içinde yaşayan ergenlerin evdeki yüksek beklentiler, okuldaki olumlu ilişkiler, olumlu akran ilişkiler gibi dışsal faktörlerle birlikte öğrencilerin öz yeterlilikleri, özgüvenleri, yüksek akademik beklentileri ve empatik anlayışları, geleceğe dair umutlarından oluşan içsel faktörlerin akademik yılmazlığı gösteren unsurlar olduğunu göstermektedir. *Televizyon izleyen, internette kıyafet bakıp kıyafet isteyen diğer kızlardan farklı olarak kitap isteyen, kitapla yatıp kitapla kalkan, interneti bütün üniversitelerin tıp fakültelerini incelemek için kullanan (Hayriye Hanım)* bu öğrencilerde, Gizir ve Aydın’ın belirttiği akademik yılmazlığa işaret içsel ve dışsal faktörlerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ayrıca akademik başarı gösteren öğrencilerin eğitim hayatında duyarlı, destekleyici çabaları bulunan öğretmenlerin etkisinin de önemli rolünün bulunduğunu gösteren ifadelerle de rastlanmıştır.

Çalışma grubunda madalyonun diğer yüzündeki anneler ise çocuklarının ders materyallerini almakta karşılaştıkları ekonomik güçlüklerin yanı sıra, pandemi nedeniyle geçilen uzaktan eğitim sürecinde çocukların televizyon, internet, bilgisayar, tablet, telefon önemli araçlara da erişememelerinden, derslerinden, okul, öğretmen ve arkadaşlarından uzak kalmalarından da kaynaklı akademik başarılarındaki düşüşlerden mustarıptirler. Covid-19 nedeniyle geçilen uzaktan eğitim sürecinin oluşturduğu öğrenme kayıpları ve akademik başarısı üzerindeki etkisini araştıran yakın tarihli pek çok çalışmada yüz yüze eğitimden mahrumiyetin eğitim eşitsizliğini daha da derinleştirdiği görülmektedir.

Özer vd. (2020) covid-19 salgın dönemindeki uzaktan eğitim sürecinde, öğrenci-öğretmen iletişimindeki kısıtlılığın, okuldaki öğrenme materyallerine

ulaşamamanın ve okuma-yazma becerilerini geliştirmede evdeki kaynaklara bağımlı oluşun, sınırlı öğrenme materyallerinin bulunduğu ya da hiç bulunmadığı sosyoekonomik bakımdan dezavantajlı ailelerdeki okulöncesi ve temel eğitimin ilk yıllarındaki öğrencilerde salgın nedeniyle oluşan öğrenim kaybının daha yüksek olmasının beklendiğini söylemektedirler.

4. Yoksulluk kültürünün çocukların bilişsel, duyuşsal, fiziksel iyi oluşları ve akademik başarıları üzerindeki etkileri nelerdir?

Bu araştırmada yoksulluğun katılımcı kadınlar tarafından içselleştirildiği, kurtulması zor bir duruma dönüştüğü ve yoksulluğun oluşturduğu kültürün annelerin gündelik hayat pratiklerinde, çocuklarının eğitim yaşamında derin izler bıraktığı görülmektedir. Yoksulluğun şekillendirdiği karakter, mizaç ve habitusla eğitim-öğretim pratiklerine dahil olmaya çalışan çocukların kimisi için bu kültür bir tür motivasyon sağlayıcı faktör iken kimisi içinse etkili ve üretken bir kişilik geliştirmeyi engelleyen, okulla olan bağlılığı ve eğitim yoluyla hayatını değiştirebileceğine dair inancı zayıflatan, kimi zaman da tüketen bir hale gelmektedir. İlk defa Oscar Lewis (1959) tarafından tanımlanan yoksulluk kültürü kavramının, yine Lewis'in değerlendirmesi ışığında ekonomi, sosyoloji ve psikoloji disiplinleri penceresinden bakılacak olunursa (Akt.Türkdoğan, 1982) bu çalışmada deneyimleri, tutumları, düşünceleri, değer yargıları açısından pek çok benzerlikleri gözlenen katılımcıların, yaşam tarzlarının da benzer nitelikler taşıması yoksulluk kültürünün varlığına işaret etmektedir.

Katılımcıların yaşamlarındaki ekonomik bakımdan sürekli bir ayakta kalma mücadelesi, düşük ücretle çalışma yahut işsizlik, herhangi bir mesleki statüsü olmayan geçici işler, ihtiyaçlara yetmeyen gelir, bugün bulduğunu bugün harcama zorunluluğu yoksulluk kültürüyle özdeşleşmektedir. Çoğunlukla akrabalarla birlikte yaşanan ve oda sayısının az, eşyaların ve ısınmanın yetersiz olduğu hanelerde komşuların veya akrabaların yardımlarıyla yaşayan, çocuklarını aklını çeceklerini düşündükleri için kendi sınıfından olmayanlarla yani yüksek gelirli ailelerdeki çocuklarla arkadaşlık kurmalarını istemeyen bu anneler içinde yoksulluk kültürünün psikolojik ve sosyolojik hususiyetlerini barındıran bir hayat yaşamaktadırlar.

Evde ikram edecekleri yiyecek ve içecek olmadığından misafir ağırlayamadıkları için misafirlığe gitmeyen, evinde çocuklarıyla vakit geçirerek kendini insanlardan soyutlayan anneler sinema, tiyatro, konser, gibi sosyal aktivitelere de değinmemişler, ailesiyle birlikte alışverişe, pikniğe, yemeğe gitmek olarak algıladığı sosyal faaliyetleri bile yoksul olduğu için yapamadıklarını dile getirmişlerdir. Yoksul hanelerinde; evini terk eden, sabırsız, öfkeli, kocalardan çocuklarıyla birlikte sözlü ya da fiziksel şiddet gören, kendi için hayal kurmaktan vazgeçmiş, sadece çocuklarının geleceğine dair kurulan hayallerde onların gölgesinde olmayı bekleyen bu anneler itaatkâr, sessiz, şikâyet etmeyen ve kimsenin şikâyetçi olmadığı için gurur duydukları çocuklar yetiştirmektedirler.

Araştırmadaki bütün katılımcıların anlatılarında, gelirlerinin hanesinin ve çocuklarının ihtiyaçlarına yetmemesinden kaynaklanan çaresizlik, umutsuzluk, idare etme, ucu ucuna denk getirmedeki sürekli çabalarına rağmen kadere rıza, tevekkül ve haline şükretme şeklindeki benzer tutum oldukça dikkat çekici ve düşündürücüdür. Annelerin bu tutumu Türkdoğan'ın (1982: 128-129) *Boşlukta sallanan bir insanın bir şeylere tutunması gibi o da kaderine sarılır, tevekküle rıza gösterir. Hiç değilse toplumdaki dengesizliğe karşı iç hayatındaki dengeyi bozmamaya çalışır, rızık Allah dilediğine verir der, hakkına razı olur, isyan etmez* ifadesinin gerçek bir tezahürüdür. Bu tezahür aynı zamanda çocuklarının yaşamına da nakşedecek *ebeveynlerin ortak değer ve inançlarını aksettirdiği için hususiyetlerini nesilden nesile devam ettirecek, bu sebeple yoksulluğu yok etmekten daha zor olan yoksulluk kültürünü* (Türkdoğan, 1982: 3) güçlendirmeye meyilli bir sosyal gerçekliği barındırmaktadır. Bu çocukların aileleriyle birlikte yaşadığı zorluklar onların bedensel, zihinsel, kişisel, sosyal gelişimlerine ve geleceğe bakış açlarına olumsuz yönde tezahür etmektedir.

Çalışmanın bulguları literatürde de sıklıkla değinildiği gibi yoksulluğun en çok etkilediği kesimin kadınlar ve çocuklar olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca çocukların bugünkü zorlu yaşam şartlarının üstesinden gelebilmesinde en güçlü destekçinin anneler olduğu görülmektedir. O halde yoksul ailelerdeki çocukların geleceğin yoksul ebeveynleri olacağı anlamına gelen yoksulluk döngüsünü kırmak için yoksul anneleri güçlendirici ekonomi ve eğitim politikalarının üretilmesi elzemdir. Bilişim çağınının yaşandığı günümüzde Türkiye'deki on anneyle yürütülen

bir çalışmada, katılımcılar arasında okuma yazma bilmeyen, ilkokul ikinci veya üçüncü sınıfta okulu terk etmek zorunda kalan, yahut sadece ilkokuldan mezun olabilen kadınların çokluğu, anne eğitim uygulamalarına duyulan aciliyeti ortaya koymaktadır. Bu uygulamalarda hareketi başlatan kişiler okul yöneticileri olmak durumundadır. Okul yöneticileri tarafından öğretmenlerle işbirliği içerisinde yürütülecek anne eğitim programlarının desteğiyle güçlenen kadınlar, bu güçlerini çocuklarının kişisel ve akademik yaşantılarını beslemekte kullanabilecek, kendilerine güvenen, geleceğe dair yüksek beklentileri olan güçlü çocuklar yetiştirebileceklerdir. Yoksulluk kültürünün müsebbibi yoksulluk döngüsünün kırılmasındaki ilk adımın burada olduğu savunulabilir.

Araştırma çerçevesinde yürütülen görüşmelerde katılımcı annelerin yalnız, çaresiz, tükenmiş oldukları yönündeki izlenimler, araştırmacının bir eğitim yöneticisi olması dolayısıyla kendisiyle birlikte bütün okul yöneticilerinin yoksul anneleri ve çocuklarını kapsama hususundaki yetkinliklere sahip olup olunmadığına dair eleştiriye kendilerinden başlamalarının zorunlu olduğu iddia edilebilir. Halihazırda sosyal yardım kurumları, hayırsever vatandaşlar tarafından verilen giyecek, yiyecek veya eğitim araç gereçlerini okulundaki yoksul öğrencilere ulaştırmak yoksulluğun izlerini yok etmek için yeterli değildir. Katılımcıların deneyimlerinden elde edilen tecrübeler bu yardımların anneleri ve çocuklarını bugünlük mutlu ettiğini, yarınlarına bir garanti sunma, çaresizliklerini hafifletme, gelecek yaşamla ilgili beklentilerini güçlendirmede yetersiz kaldığını, aksine yoksulluk kültürünün en bariz özelliklerden biri olan bağımlılığı güçlendirdiğini göstermektedir.

Yoksulluğun etkilerini derin şekilde yaşayan kadınların bir yandan da çocuklarının akademik yaşantılarına nüfuz edememeleri ve onların okul hayatlarını daha düzenli hale getirecek çalışmalar yapamamaları yoksulluğun eğitime olan en derin etkileri içerisinde sayılabilir. Yoksulluk beraberinde entelektüel, kültürel ve sosyal sermayeden de uzak kalmak anlamına gelmektedir. Okul başarısının gerisinde büyük ölçüde ebeveyn desteği ve ebeveynin sahip olduğu kültürel sermaye söz konusudur. Görüşme yapılan kadınların hepsinin önceliğinde temel ihtiyaçları karşılayabilmek yer aldığından dolayı okul yaşantılarına dair olan kaygılar mecburen sonlara doğru itilmiş durumdadır. Bu durum, diğer bir bakış açısıyla yoksul

kadınların kendi çocukları ile ilgili akademik yaşantıları büyük ölçüde okulun sorumluluğuna teslim ettiklerinin de göstergesidir. Yoksulluk kültürü büyük ölçüde yoksul kadınların kendi çocuklarının okul hayatını da kendi kaderlerine terk etmelerine yol açmış görünmektedir.

5.2. Sonuç

Araştırmacıların genellikle getto, kenar mahalle, gecekondü alanlarındaki insanların yaşam tarzlarını nitelendiren bir kavram olarak kullandığı yoksulluk kültürünün varlığı bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmemiş olsa da yoksulluğun bireylerin yaşam tarzları, yapabilirlikleri, tercihleri, beklentileri, duyguları, tutumları gibi pek çok husus üzerine etkisi olan sosyal bir gerçek olduğu yadsınmamıştır. Yoksulluk kültürünün çocukların gelişim alanları ve akademik başarıları üzerindeki etkilerinin incelendiği bu araştırmada, çalışmanın bulguları yoksulluk gerçeğinin çocuklar üzerindeki yansımalarına dair şu sonuçlara ulaşılmıştır.

- Annelerin, çocuklarının fiziksel gelişimlerini sağlıklı olarak tamamlayabilecekleri besin maddelerine ulaşmakta zorlandıkları ya da ulaşamadıkları görülmektedir. Anneler, çocuklarının bilişsel, duyuşsal gelişimlerini arttıran aktiviteleri yerine getirecek eğitim seviyesinde olmadıkları için zorlanmaktadır. Okul etkinliklerine katılım, eğitsel materyalleri temin etme yüksek beklenti içinde olma gibi çocuklarının eğitim yaşantılarını iyileştiren, akademik başarılarını arttıran imkânlarla ulaşamamaktadırlar.
- Sayısı az da olsa bazı çocukların kendisini dünyaya getiren ebeveynlerinin dezavantajlı yaşam şartlarının getirdiği zorlukların üstesinden gelebilecekleri birtakım aracı kaynaklar (anne, baba ve öğretmen desteği, akademik başarı, özgüven, cesaret, kararlılık vb.) vasıtasıyla çizginin üstüne çıkıp şanslı sınıflara dahil olabilecekleri muhtemel görünmektedir.
- Diğer çocukları ise Türkiye geneli yapılan gelir veya eğitim düzeyi istatistiklerinin alt sınırlarındaki yerlere dahil olma ve büyük olasılıkla ailesinden

devraldığı sosyo ekonomik ve kültürel sermayeyi kendi çocuklarına aktaracakları bir hayatın beklediği söylenebilir.

- Bu çalışmadaki bulgulara az sayıda yoksul annenin anlatılarıyla ulaşılmış olsa da yoksulluğa, yoksulluk kültürüne dair gerçek yaşam hikayelerinden çıkarılan sonuç, çocukların eğitim yaşantılarının iyileştirilmesinde, çizginin dışına çıkma şanslarında annelerin yetenek, güç ve beklentilerinin önemli bir etken olduğudur.
- Çocukların akademik yılmazlıklarını yükseltip onları akademik başarıya ulaştıran en temel etkenlerden birinin çocuğun kendisi, diğerinin ona inanan, eğitim yaşantılarına değer veren, iyileştiren, destekleyen, umutlu, beklentisi yüksek ebeveynler, özellikle de anneler olduğunu göstermektedir.

5.3. Öneriler

Bu araştırmanın sonuçları doğrultusunda bundan sonra yapılacak olan araştırmalar için yoksulluğun bütün boyutlarının çocukların iyi oluşları üzerindeki etkilerinin okul yönetimi öğretmenler, veliler, öğrenciler ve dış paydaşlar tarafından değerlendirildiği bir ölçek geliştirilebilir. Bu ölçekle daha geniş bir evrende ampirik çalışmalar yapılabilir. Araştırmada elde edilen sonuçlar ışığında eğitim ve öğretim dünyasının paydaşlarına yönelik ise şu öneriler sunulmuştur:

1. Kadere razı gelip kanıksamanın, şükredip kanaat etmenin, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamamış olmanın verdiği çaresizlik ve üzüntünün, aile içi huzursuzlukların, olduğu kadarıyla idare etmenin deneyimlendiği hanelerdeki çocukların yaşamlarında; yoksulluğun ve yoksulluk kültürünün bıraktığı izleri yok etmeye eğitim kurumlarından başlanmalıdır. Bunun için okul yöneticileri odalarından çıkmalı okuldaki zamanının büyük çoğunluğunu öğretme öğrenme süreçlerini izlemeye, öğrencilerini tanımaya, risk altındaki dezavantajlı öğrencileri belirleyip, eğitim yaşantılarını iyileştirmeye ve okula bağlılıklarını arttırmaya odaklanmalıdır. Okulunun tüm paydaşlarıyla geliştireceği imece kültürü sayesinde öğrencilerini, ebeveynlerini tanıyıp anlayan, çözüm üreten dönüşümcü bir lider olmalıdır. Gelecekleri kendisinin yetkinlik ve yeterliliklerine göre belirlenecek yoksul öğrencilerin hayatlarına nasıl dokunulabileceğini, okul

terklerinin nasıl önleyebileceğini, okul başarılarının nasıl artabileceğini sorgulayan bir öğretim lideri olmalıdır.

2. Okul yöneticileri ve öğretmenler okulların “ayıklama işlemi için var gücüyle çalışan, birbirine eşit olmayan kültürel sermayeyle donanmış öğrenciler arasındaki farkı koruyan “Maxwell'in cini” (Bourdieu, 1995) olmasına katkıda bulunan her türlü yöntem, uygulama ve tutumdan uzak durmalıdır. Kendisini dışlanmış, değersiz hisseden velilerle ön yargısız ilişkiler kurmalı, okula belki aç, belki evdeki büyük bir kavgaya şahit olduğu yahut ders araç gereci olmadığı ya da evde kendisine yardım edecek birini bulamadığından ödevini yapamadığı için okula isteksiz gelen öğrencileri gözlemlemeli, dinlemeli, karşı karşıya buldukları riskleri anlamalı çözmeye çalışmalıdır. Öğrenciler arası eşitsizlikleri azaltan ve dezavantajlı öğrencilerin öğretme öğrenme süreçlerine dahil olabilmesine katkı sağlayan sosyal ve kültürel faaliyetler planlamalı, bu öğrencilerin başarısızlığına suçlu bulmak yerine onların halihazırdaki yeteneklerini açığa çıkarmalarını sağlayacak öğrenme etkinliklerinin neler olabileceğini sorgulamalıdır. Bu sayede başarısızlığı kanıksamış, sessiz, mahcup, özgüvensiz ve dışlandığını düşünen çocuklara başarmanın verdiği hazzı yaşatılabilir, daha çok başarmak için çalışan, yüksek beklentileri olan bir kişilik oluşturulabilir.
3. Öğretmenler yoksul öğrencilerin bütün eğitim fırsatlarından eşit şekilde faydalanması için velilerle işbirliğini, katılımcılığı arttırarak velilerin öğrencilerin akademik başarısını yükseltecek güçlü yanlarını keşfetmeli, başarısızlıkların arkasında yatan sebepleri, zayıflıkları ortaya koymalıdır. Öğretmenler öğrencilerini, aile içi ortamlarını tanımalı, eğitim yaşantıları için risk oluşturan psikolojik, sosyolojik dezavantajları görebilmeli ve bunları azaltmanın yolunu araştırıp bilmelidir. Bu şekilde sahip olduğu mesleğin ruhunu sadece şanslı çocukların aileleri tarafından seçilmiş, yüksek sınav puanları alan öğrencilerin öğretmeni değil, hayata sosyoekonomik açıdan dezavantajlı bir ailede başlamış öğrencilerin eğitim yaşantılarını iyileştirmeyi başarmış bir öğretmen olmak duygusu üzerinde inşa edebilir.

4. Okul yönetimi ve öğretmenler, bireylerin sosyal duygusal, akademik ve kariyer gelişimlerini desteklemek amacıyla okullarda kurulan rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri komisyonun çalışmalarının planlanmasında velileri daha yakından tanımak için veli ziyaretlerini daha fazla önemseyebilir. Risk altındaki öğrencilerin karşı karşıya buldukları zorlukları anlamayı kolaylaştıran öğrenci tanıma anketleri daha sık uygulanmalı, ulaşılan veriler okul yönetimi ve öğretmenleriyle birlikte değerlendirilip neler yapılabileceği kararlaştırılabilir.
5. Okul yöneticileri yakın çevresindeki yaygın eğitim merkezleriyle iletişime geçerek, yoksul annelerin rahatlıkla ulaşım sağlayabileceği yerlerde beceri eğitimleri veren kurs merkezlerinin açılmasında önder olabilir. Okul yöneticileri kurumlarındaki okul aile birliği çalışmalarını daha etkin hale getirerek güçlendirmeli, okul aile birliklerine yoksul anneleri de dâhil ederek, onların güçlü yanlarını ortaya koyabilecekleri fırsatlara erişmelerini sağlayabilir. Okulundaki öğretmenler için, eğitimde fırsat eşitliğine katkısı olabilecek kapsayıcı eğitim uygulamalarının geliştirilmesi, dezavantajlı öğrencilerin gelişim sağlığının ve eğitim başarılarının nasıl artırılacağı gibi yönelik hizmet içi eğitim açılmasını talep edebilir, öğretmenleri Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen benzer içerikteki kurslara yönlendirebilir. Kapsayıcı bir okul iklimi ve kültürü oluşturmak için okul içi ve okul dışı paydaşları harekete geçirebilir. Buna dönük çalışmaları planlayan, yürüten okul komisyonları oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., Robinson, J. A. (2012). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri* (Çev. Faruk Rasim Veliöğlu). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Açıkel, F. (1996). Kutsal mazlumluğun psikopatolojisi. *Toplum ve Bilim*, 70, 153-193.
- Açıkgöz R, Yusuföğlu Ö. Ş. (2012). Türkiye'de yoksulluk olgusu ve toplumsal yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-117.
- Adaman, F., ve Keyder, Ç. (2005). *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Ağırman, C. (2004, Ocak 1). *Yoksulluk bağlamında israf*. Kasım 24, 2021 tarihinde Köprü Üç Aylık Fikir Dergisi: <https://www.koprudergisi.com/guz-2004/yoksulluk-baglaminda-israf/> adresinden alındı
- Akbaşlı, H., Kösece, P. ve Balta Uçan, M. (2018). Okul değişkenlerinin akademik başarıya olan etkisine yönelik öğrenci görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi . *Bilimsel Eğitim Araştırmaları*, 2(2), 93-110.
- Aktan, C. C., ve Vural, İ. Y. (2002). Yoksulluk: terminoloji, temel kavramlar ve ölçüm yöntemleri. (Editör: C. Can Aktan). *Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri*. Ankara: Hak İş. 39-69
- Albayrak, H. (2020). Sosyal hizmetin anlatı araştırması ile buluşması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1719-1745.
- Alpaydın, Y. (2008). Türkiye'de eğitim ve yoksulluk ilişkileri. *İlem Yıllık*, 3(3), 49-64.
- Alver, K., Koyuncu, A., Aydemir, M. ve Çağlak, U. (2016). Bir Anadolu kentinde üniversite merkezli değişimi mekân-insan ilişkilerinde okumak. *Toplumsal*

Değişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 25-26-27 Mart. İstanbul: İnsan ve Medeniyet Hareketi.

Arastaman, G. ve Özdemir, M. (2019). Lise öğrencilerinin görüşlerine göre akademik isteklilik, akademik benlik yeterliği ve kültürel sermaye arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 44(197), 105-119.

Arseven, A. (2015, Ağustos). Çocukta benlik gelişimine ailenin etkisi ve çocuğun okuldaki başarısı. Ağustos 15, 2021 tarihinde <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5434/1599> adresinden alındı

Aslanargun, E., Bozkurt, S. ve Sarıoğlu, S. (2016). Sosyo ekonomik değişkenlerin öğrencilerin akademik başarısı üzerine etkileri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 215-234.

Atmaca, T. (2019). Sınıfsal habitus ve Amor Fati'nin kesişim noktası: meslek lisesi öğrencilerinin gözünden dezavantajlı eğitim hayatlarının değerlendirilmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 899-920.

Atmaca, T. (2019). Eğitimde toplumsal eşitsizliğin kültürel sermayenin aktarımıyla yeniden üretilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

Aygül, H. (2018). Eğitime erişim, yoksulluk ve formel/enformel işgücü olarak üniversite gençliği: “istihdam için mi eğitim? eğitim için mi istihdam?”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8, 60-87.

Azolay, A. (2019, Ekim 17). UNESCO Türkiye Millî Komisyonu. Haziran 10, 2021 tarihinde <https://www.unesco.org.tr/Home/AnnouncementDetail/370> adresinden alındı

Bakış, O., Levent, H., İnsel, A. ve Polat, S. (2009). *Türkiye'de Eğitime Erişimin Belirleyicileri*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.

Baltaş, A. (2020). *Türk Kültüründe Yönetmek*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Baran, G. (2011). Çocuk gelişimine giriş (Editör: N. Aral) *Çocuk Gelişimi*. İstanbul: Ya-Pa Yayın, 17-49.
- Batmaz, N. ve Özcan, A. (2007). Küreselleşmenin ekonomik büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkileri: finansal krizler. *Dördüncü Uluslararası STK'lar Kongresi*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar* (Çev. Ümit Öktem). İstanbul: ONK Ajans.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum* (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- bbc.com. (2021, Aralık 7). *Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre Türkiye'de en zengin yüzde 10, tüm gelirin yüzde 54'ünü alıyor*. Ocak 23, 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59564178> adresinden alındı
- Bektaş, M., Kudubeş, A. ve Kudubeş, İ. (2017). Küreselleşmenin yarattığı yoksulluk:çocuk yoksulluğu. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14, 79-85.
- Bilen, M. ve Çalışır, M. (2013). Türkiye'de yoksulluk tuzağının politik belirleyicileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8, 321-342.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. (2021, Mayıs 26). *Derin yoksulluk ve insan hakları kılavuz ilkeleri*. Aralık 5, 2021 tarihinde <https://www.ihd.org.tr/derin-yoksulluk-ve-insan-haklari-kilavuz-ilkeleri/> adresinden alındı
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2014, Temmuz 24). *2014 İnsani Gelişme Raporu (Özet)*. Ekim 11, 2021 tarihinde UNDP Türkiye: https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2014.html adresinden alındı

- Bora, A. (2019). Kadınlar ve hane: olmayanın nesini idare edeceksin? (Editör: Necmi Erdoğan). *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 97-132.
- Boratav, K. (2004). *Yeni Dünya Düzeni Nereye?*(2. Basım). Ankara: Pelin Ofset.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik nedenler: Eylem Kuramı Üzerine* (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, P. ve Passeron, Jean. C. (2014). *Varisler, Öğrenciler ve Kültür* (Çev. L. Unsaldı ve Aslı Sümer). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımını (Çev. S. N. Şad, N. Özer ve A. Atlı). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 873-898.
- Buğra, A. (2018). *Kapitalizm yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* (9. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). Sınavlar üzerine düşünceler. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 345-356.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders* (Çev. Harun Tepe) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Coleman, J. S. (1966). *Equality of educational opportunity*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- Connelly, F. M., & Clandinin, D. J. (1990). Stories of experience and narrative inquiry. *Educational Researcher*, 19(5), 2-14.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri- Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (Çev. Ed. M. Bütün, Selçuk Beşir Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (1997). *İçimizdeki Çocuk* (15. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Çalışkan, Ş. (2007). Eğitim işsizlik ve yoksulluk ilişkisi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 284-308.
- Çalmaşur, G. ve Algur, G. (2020). Hanehalklarının eğitim harcamalarını etkileyen faktörler:Erzurum ili üzerine bir uygulama. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 13-28.
- Çelik, K. ve Kalaycıoğlu, S. (2010). Yoksulluğun eğitim çıktıları üzerine etkisi ve/veya düşük eğitim düzeylerinin yoksulluk üzerine etkileri:eğitimden yola çıkarak daha bütüncül bir yoksulluk yaklaşımı önerisi. *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu*. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Çiftçi, C. ve Çağlar, A. (2014). Ailelerin sosyo-ekonomik özelliklerinin akademik başarı üzerindeki etkisi:fakirlik kader midir? *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 155- 173.
- Çitçioğlu, H., Eren, E. ve Polat, Ö. (2016). Kişilik gelişimi. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 3(7), 166-177.
- Demir, S. (2006). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme. *Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü*. Devlet Planlama Teşkilatı.
- Derin Yoksulluk Ağı. (2020, Kasım). *Pandemi döneminde derin yoksulluk ve haklara erişim araştırması*. Nisan 2, 2022 tarihinde <https://derinyoksullukagi.org/wp-content/uploads/2020/11/Pandemi-doneminde-derin-yoksulluk-ve-haklara-erisim-arastirmasi-Yerel-Yonetimlere-Kriz-Donemi-Sosyal-Destek.pdf> adresinden alındı.
- Disk Genel-İş Sendikası. (2020). *Covid-19 Sürecinde Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Raporu*. (Rapor No: 4). Ankara: DİSK Araştırma Dairesi.
- Doğan, İ. (2016). *Türk Aile Sosyolojisi Tarih-Gelenek Modern Zamanlar*. (1. Basım). Pegem Akademi: Ankara.

- Döş, İ. ve Kır, E. (2013). İlköğretim ve orta öğretim okullarında sosyal etkinlik ve yönetimi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 527-544.
- Elver, H. (2021, Eylül 1). <https://www.trthaber.com/>. Şubat 4, 2022 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunya-genelinde-35-milyon-insan-acликтan-oluyor-veya-olmek-uzere-605653.html> adresinden alındı.
- Erdoğan, N. (2019). Garibanların dünyası Türkiye'de yoksulların kültürel temsilleri üzerine ilk notlar (Editör: Necmi Erdoğan). *Yoksulluk Halleri:Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 29-46.
- Erdoğan, N. (2019). Yoksulları dinlemek (Editör: Necmi Erdoğan). *Yoksulluk Halleri Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 13-26.
- Erdoğan, N. (2019). Yoksulluk üzerine (Editör: Necmi Erdoğan). *Yoksulluk halleri Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 29-95.
- Erdoğan, S. (2011). Fiziksel gelişim (Editör: Nerimen Aral ve Gülen Baran). *Çocuk Gelişimi*. İstanbul: Ya-Pa Yayınları, 53-69.
- ERG. (2020, Haziran 25). *10 Soruda Küresel Eğitim İzleme Raporu*. Şubat 17, 2021 tarihinde https://www.egitimreformugirisimi.org/10-soruda-unesco-kuresel-egitim-izleme-raporu2020/?utm_source=BLOG&utm_medium=INSTAGRAM&utm_campaign=UNESCO adresinden alındı.
- Ersoy, A. F. (2019). Fenomenoloji (Editör: Ahmet Saban ve Ali Ersoy). *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 83-138
- euronews. (2020, Ekim 7). *Dünya Bankası uyardı: Covid-19 salgını dünyayı yeniden yoksullaştıracak*. Mayıs 23, 2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/10/07/dunya-bankas-uyard-covid-19-salg-n-dunyay-yeniden-yoksullast-racak> adresinden alındı.

- Foucault, M. (2006). *Kliniğin Doğuşu* (Çev. İnci Malak Uysal). Ankara: Epos Yayınları.
- features.unicef.org. (2019, Ekim). *Yoksulluk ve Yetersiz Beslenme*. Ağustos 14, 2021 tarihinde <https://features.unicef.org/state-of-the-worlds-children-2019-nutrition/#group-Poverty-and-malnutrition-rp3Q8A29Cb> adresinden alındı
- Freidmann, J. (2002). Yoksulluğu yeniden düşündürmek: yetkilendirme ve yurttaşlık hakları. (Çev. Nurgün Oktik). *Doğu Batı Dergisi*, 17, 135-151.
- Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu ve Erol Özbek). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Galeano, E. (2016). *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*. (Çev. R. Hakmen ve Attila Tokatlı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gerşil, G. ve Yeşilyurt, H. (2014). *Küreselleşme sürecinde yoksulluk: Türkiye'de ve dünyadaki perspektifi*. Ocak 3, 2022 tarihinde <https://www.avekon.org/papers/1130.pdf> adresinden alındı.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. (Çev. M. Ali Sarı). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gizir, C. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-121.
- Gizir, C. ve Aydın, G. (2009). Protective factors contributing to the academic resilience of students living in poverty in Turkey. *Professional School Counseling*, 13(1), 38-49.
- Gürses, D. (2007). Türkiye'de yoksulluk ve yoksullukla mücadele politikaları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 60.
- Havilland, W. A. (2002). *Kültürel Antropoloji*. (Çevr. H. İnanç ve Seda Çiftçi). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Hızel Bülbül, S. (2004). Çocuk beslenmesinde demirin yeri ve önemi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 13(12), 448.

- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2018). *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*. (12. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnsan Hakları Derneği. (1995, Eylül 14). *Birleşmiş Milletler Pekin Deklerasyonu*. Haziran 10, 2021 tarihinde [ihd.org.tr: https://www.ihd.org.tr/birlesmis-milletlerpekindeklarasyonu/#:~:text=4%2D15%20Eyl%C3%BC1%201995%20tarihinde,Kurul%20toplant%C4%B1s%C4%B1nda%20onaylanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r](https://www.ihd.org.tr/birlesmis-milletlerpekindeklarasyonu/#:~:text=4%2D15%20Eyl%C3%BC1%201995%20tarihinde,Kurul%20toplant%C4%B1s%C4%B1nda%20onaylanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r).
- Jenks, C. (2007). *Alt Kültür Toplumsalın Parçalanışı* (Çev. Nihal Demirkol). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kadın Emekini Değerlendirme Vakfı. (2020, Ocak). *Oxfam 2020 Eşitsizlik Raporu-Özet*. Haziran 29, 2021 tarihinde <https://www.kedv.org.tr/public/uploads/files/raporlar/Oxfam%202020%20Es%CC%A7itsizlik%20Raporu-Bak%C4%B1m%20Zaman%C4%B1.pdf> adresinden alındı.
- Kahraman, İ. ve Yelgün, A. (2015). Düşük sosyoekonomik düzeydeki mahallede bulunan bir ilköğretim okulunda akademik başarıyı düşüren faktörler nelerdir? *Eğitim ve Bilim*, 40(179), 251-268.
- Karabağ Köse, E. (2019). Dezavantajlı bölge okullarında öğrenim gören risk altındaki öğrencilerin okul bağlılıklarını etkileyen faktörler. *Eğitim ve Bilim*, 44(199) 321-336.
- Kesbiç, K. (2021). *Eğitimde Eşitsizliğin Azaltılması Projesi Türkiye Ulusal Raporu*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi.
- Keskin, H., Aksoy, Z., Fidan, S. Ş. (2021). Yönetim ve organizasyon araştırmalarında yorumlayıcı fenomenolojik analiz yönteminin kullanılması: sistematik bir inceleme. *Bmij*, 9(4), 1437-1451.
- Kılınç, Z. A. (2018). Tercüme: Yoksulluk kültürü. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 209-215.

- Kıral, B. (2021). Nitel araştırmada fenomenoloji deseni: Türleri ve araştırma süreci. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 92-103.
- Köse, A. ve Bahçe, S. (2012). Yoksulluk yazınının yoksulluğu: toplumsal sınıflarla düşünmek. *Praksis*, 19, 385-419.
- Kurnaz, ř. (2007). Çocuk yoksulluğu. *Aile ve Toplum*, 3(12), 47-55.
- Kurtkan, A. (1980). *Sosyoloji* (3. Basım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Küçükaslan, B. (2007, Ekim 2007). *Evde Bakım Hizmeti ve Bağımsız Yaşam*. Haziran 30, 2021 tarihinde bianet.org: <https://bianet.org/bianet/toplum/102304-evde-bakim-hizmeti-ve-bagimsiz-yasam> adresinden alındı
- Laçiner, Ö. (2019). Bir süreç ve durum olarak yoksullaşmayı sorgulamak. (Editör: Necmi Erdoğan). *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 313-324
- Lareau, A. (1987). Social class differences in family-school relationships: the importance of cultural capital. *American Sociological Association*, 60(2), 73-85.
- Lewis, O. (1966). The Culture of poverty. *Scientific American*, 215(4), 19-25.
- Lök, N., Başoğul, C. ve Öncel, S. (2016). Aile içi şiddetin çocuk üzerindeki etkileri ve psikososyal desteğin önemi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(2), 155-161.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Martin, A. J. (2002). Motivation and academic resilience. *Australian Journal of Education*, 46, 34-49.
- Masarik, A. S., & Conger, R. D. (2017). Stress and child development: A review of the family stress model. *Current Opinion in Psychology*, 13, 85-90.

- Mayer, S. E. (1997). *What money can't buy*. London, England: Harvard University Press.
- Metin, B. (2014). Yoksullukla mücadeleye insan hakları açısından bakmak: Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı temelinde bir değerlendirme. *Journal of Yasar University*, 9(36), 6315- 6327.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1973). T.C. Resmi Gazete, 14574, 24 Haziran 1973.
- Mill, J. S. (2016). *Kadınların Özgürleşmesi* (Çev. Damla B. Aksel). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Müderrişoğlu, S., Uyan Semerci, P., Çakar Yakut, B., Karatay, A., & Akkan Ekim, B. (2013). *Çocuk Refahı Belgesi*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı ve UNICEF Türkiye Temsilciliği.
- Nargül, S. (2019). *İnsan hakları ihlali olarak yoksulluk kavramının ele alınışı*. Mayıs 25, 2021 tarihinde https://www.academia.edu/35201195/%C4%B0NSAN_HAKLARI_%C4%B0HLAL%C4%B0_OLARAK_YOKSULLUK_KAVRAMININ_ELE_ALINI%C5%9EI adresinden alındı
- Nicolopoulou, A. (2004). Oyun, bilişsel gelişim ve toplumsal dünya: Piaget, Vygotsky ve sonrası (Çev. Melike Türkan Bağlı). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 137-169.
- Ocak, E. (2019). Yoksulun evi. (Editör: Necmi Erdoğan). *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 133-173
- Oral, I. and Mcgıvney, E. J. (2014). *Türkiye Eğitim Sisteminde Eşitlik ve Akademik Başarı Araştırma Raporu*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi ve (ERG) İşbirliği.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye'de kadın ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 33, 93-112.

- Özbudun, S. (2014). *Antropoloji Gözüyle Sınıf Kültür Kimlik* (2. Basım). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özbudun, Sibel (2021 Temmuz 26). *Açlık önlenebilir mi?* Mayıs 25, 2021 tarihinde *Gazetada Kıbrıs*: <https://gazeddakibris.com/aclik-onlenebilir-mi-sibel-ozbudun/> adresinden alındı.
- Özdoğan, F. (2009). *Yoksulluk Kültürü Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış*. Yayımlanmamış sosyal yardım uzmanlık tezi, T.C.Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Özer, M., Suna, H. E., Çelik, Z. ve Aşkar, P. (2020). Covid-19 salgını dolayısıyla okulların kapanmasının eğitimde eşitsizlikler üzerine etkisi. *İnsan ve Toplum*, 10(4), 217-246.
- Özkök, E. (2001, Ocak 30). *Garibanizm*. Mayıs 28, 2021 tarihinde hurriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/ertugrul-ozkok-garibanizm-39221331> adresinden alındı
- Öztürk, M. ve Çetin, B. I. (2009). Dünyada ve Türkiye’de yoksulluk ve kadınlar. *Journal of Yasar University*, 3(11), 2670-2695.
- Rahnema, M. (2009). *Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya* (Çev. Şule Ünsaldı). Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Riessman, C. K. (2005). Narrative analysis. in: narrative, memory and everyday life. *University of Huddersfield Repository*, 1-7.
- Rousseau, J. J. (2016). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni* (Çev. Ertuğ Ergün). Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Saban, A. ve Sarıçelik, S. (2018). İçedönük bir çocuğu anlamak: bir anlatı araştırması *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 225-252.
- Sapancalı, F. (2008, Mart 27). *Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma*. Mayıs 30, 2021 tarihinde DİSK: http://www.disk.org.tr/content_images/4_BÖLÜM.doc adresinden alındı
- Sarier, Y. (2016). Türkiye’de öğrenci başarısını etkileyen faktörler: bir meta analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 609 - 627.

- Sarıkoça, E ve Daşlı, Y. (2016). Yoksulluğun Dünya'da ve Türkiye'de seyri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43, 1298-1309.
- Schlechty, P. C. (2020). *Okulu Yeniden Kurmak* (Çev. Yüksel Özden). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma* (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Small, M. L., Harding, D. J., & Lamont, M. (2010). Reconsidering culture and poverty. *The Annals Of The American Academy*, 629, 6-27.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı* (Çev. A. Taşçıoğlu ve Deniz Vural). İstanbul: Plan B Yayınları
- Stiglitz, J. E. (2015). *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* (Çev. Ozan İşler). İstanbul: İletişim Yayınlan.
- Sunata, U. (2013). Göçmen işçinin sıla hasreti: Bir yabancılaşma hikâyesi. *Sosyoloji Dergisi*, 2, 197-218.
- Şah, U. (2018). Anlatı çalışmaları. *Psikoloji ve Toplum*, 2, 5-16.
- Şahin, T. (2009, Mayıs). *Sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi*. Sosyal yardım uzmanlık tezi, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Şener, D. ve Ocakçı, A. (2014). Yoksulluğun çocuk sağlığı üzerine çok boyutlu etkileri. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 13(1), 58-68.
- Şener, Ü. (2012). Kadın yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(4), 51-67.
- Şengönül, T. (2013). Sosyal sınıfın boyutları olarak gelirin, eğitimin ve mesleğin ailelerdeki sosyalleştirme-eğitim süreçlerine etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 38(167), 128-143.
- Şenses, F. (2019). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk* (9. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Şişman, M. (2018). *Öğretim Liderliği* (6. Basım). Ankara: Pegem Akademi.
- Taş, Y. ve Özcan, S. (2012). *Türkiye’de ve Dünya’da yoksulluk üzerine bir araştırma*. International Conference On Euracion Economies: Almata/ Kazakistan.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On birinci kalkınma planı*. Ankara: T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Kentleşme Şurası. (2009). *Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyon Raporu*. Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı.
- TEDMEM. (2021, Ekim 15). *Bir Bakışta Eğitim: Türkiye Üzerine Değerlendirme ve Öneriler*. Ekim 18, 2021 tarihinde <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/bir-bakista-egitim-2021> adresinden alındı.
- TESEV. (1998). *İnsani Gelişme Raporu*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Topçuoğlu, A., Aksan, G. ve Alptekin, D. (2014). Giriş. (Editörler: A. Topçuoğlu, G. Aksan, ve D. Alptekin). *Yoksulluk ve Kadın*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 7-15.
- TÜBİTAK. (2019). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması* (Rapor No: 19.01). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- TÜİK. (2021, Haziran 15). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması*. Haziran 17, 2021 tarihinde Haber Bülteni: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404> adresinden alındı.
- TÜİK. (2022, Mart 23). *TÜİK Haber Bülteni İşgücü İstatistikleri 2021 Ocak 2022*. Nisan 1, 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645> adresinden alındı.
- Türk Dil Kurumu. (1969). *Türkçe sözlük* (Genişletilmiş baskı). Ankara: TDK.
- Türkdoğan, O. (1977). *Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı* (2. Basım). İstanbul: Dede Korkut Yayınları.

Türkdoğan, O. (1982). *Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler* (1. Basım). İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Türkdoğan, O. (2015). *Gecekondu ve İnsan İstanbul Varoş Kültürü*. Konya: Çizgi Kitabevi.

TÜRK-İŞ. (2021, Ağustos 27). *Ağustos 2021 Açlık ve Yoksulluk Sınırı*. Eylül 25, 2021 tarihinde <http://www.turkis.org.tr/AGUSTOS-2021-ACLİK-VE-YOKSULLUK-SINIRI-d554757> adresinden alındı

TÜSİAD. (2000). *Türkiye'de bireysel gelir dağılımı ve yoksulluk:avrupa birliği ile karşılaştırma*. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği.

undp.org. (2013, Haziran 27). *2010 İnsani Gelişme Raporu*. Mayıs 18, 2021 tarihinde https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/human_development_report_2010.html adresinden alındı

undp.org. (2021, Ekim 7). *2021 Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi*. Mayıs 18, 2021 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/pressreleases/2021/10/mpi.html> adresinden alındı.

unesco.org.tr. (2020, Temmuz 7). *COVID sonrası dünyada eğitim: Kamusal eylem için 9 fikir*. Ekim 29, 2021 tarihinde <https://www.unesco.org.tr/home/AnnouncementDetail/2532> adresinden alındı.

UNICEF. (2013). *Çocuk refahı belgesi*. Mart 5, 2022 tarihinde <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/%C3%A7ocuk-refah%C4%B1-belgesi> adresinden alındı.

UNICEF. (2017). *Dünya çocuklarının durumu 2017*. Mayıs 18, 2021 tarihinde <https://www.unicef.org/turkey/media/4291/file/D%C3%BCnya%20%C3%87ocuklar%C4%B1n%C4%B1n%20Durumu%202017:%20Dijital%20bir%20%C3%BCnyada%20%C3%87ocuklar.pdf> adresinden alındı

UNICEF. (2019). *Sağlıksız beslenme yaygınlaşıyor*. Ağustos 14, 2021 tarihinde <https://www.unicefturk.org/yazi/sagliksiz-beslenme-yayginlasiyor> adresinden alındı.

UNICEF. (2019, Ekim 15). *UNICEF uyarıyor: Yetersiz beslenme tüm dünyada çocukların sağlığına zarar veriyor*. Mayıs 19, 2021 tarihinde <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-uyar%C4%B1yor-yetersiz-beslenme-t%C3%BCm-d%C3%BCnyada-%C3%A7ocuklar%C4%B1n-sa%C4%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-zarar-veriyor> adresinden alındı

Uyan Semerci, P. (2018). *Çocuk Çalışma Grubu Raporu*. Ankara: T.C Kalkınma Bakanlığı Çocuk ve Gençlik Özel İhtisas Komisyonu.

Uyan Semerci, P. ve E. E. (2012). *Türkiye’de Çocukların Gözünden Çocuğun İyi Olma Hali Alanlarının ve Göstergelerinin Tanımlanması ve Değerlendirilmesi*. Ankara: UNICEF Türkiye Ofisi Sosyal Politika Birimi.

Wacquant, L. (2019). Kentsel marjinalite ve devletin sağ eli (Çev. Aksu Akçaoğlu). *Kent Araştırmaları Dergisi*, 10(26), 11-19.

wid.world. (2022). *Dünya eşitsizlik veri tabanı*. 01 23, 2022 tarihinde <https://wid.world/country/turkey/> adresinden alındı

Wresinski, J. (2013, Mayıs 4). *Echec a la misere*. Şubat 6, 2022 tarihinde https://www.joseph-wresinski.org/fr/wp-content/uploads/sites/2/2021/05/Echec_a_la_misere.pdf adresinden alındı

wid.world. (2022). *Income inequality, Turkey, 1980-2021*. 01 23, 2022 tarihinde World Inequality Database: Home - WID: <https://wid.world/country/turkey/> adresinden alındı

Yakışık, H. (2010). Fakirlikle savaşta uzun dönemli politikaların önemi. *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 13-15 Ekim. Ankara: SYDGM Yayınları.

- Yardımlı, M. S. (2009). Yoksulluk sınırı nasıl hesaplanır? *Toplum Hekimliği Bülteni*, 28(2), 28-29.
- Yavuz, H. Ç. ve Kutlu, Ö. (2016). Ekonomik bakımdan dezavantajlı öğrencilerin akademik yılmazlık düzeylerinin bazı koruyucu faktörler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 41(186), 1-19.
- Yıldırım, İ. (2000). Akademik başarının yordayıcısı olarak yalnızlık, sınav kaygısı ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 167-176 .
- Yolcu, H. (2011). Hanehalkının eğitim harcamalarını etkileyen etmenler: kuramsal bir çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 12-35.
- Yoshikawa, H., Aber, J. L. and Beardslee, W. R. (2012). The effects of poverty on the mental, emotional, and behavioral health of children and youth. *American Psychologist*, 67(4), 272-84.
- Zorbaz, O ve Özer, A. (2020). Okul terk riskini etkileyen öğrenci özellikleri, bir okuldan diğerine farklı mıdır? *Eğitim ve Bilim*, 45(202), 12-35.

EK**GÖRÜŞME FORMU**

Sayın Katılımcımız

“Yoksulluk Kültürünün Öğrencilerin Eğitim Yaşantılarına ve Gelişim Alanlarına Yansımalarının İncelenmesi (Annelerin Deneyimleri)” başlıklı bu çalışma, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nın ve okul/kurum yönetiminin izni ile gerçekleştirilmektedir. Araştırma uygulamasına katılım tamamıyla gönüllülük esasına dayalı olmaktadır. Çalışmada sizden kimlik belirleyici hiçbir bilgi istenmemektedir.

Cevaplar tamamıyla gizli tutulacak ve sadece araştırmacılar tarafından değerlendirilecektir. Veriler sadece araştırmada kullanılacak ve üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır.

Uygulamalar, kişisel rahatsızlık verecek sorular ve durumlar içermemektedir.

Ancak, katılım sırasında sorulardan ya da herhangi başka bir nedenden rahatsız hissederseniz cevaplama işini yarıda bırakabilirsiniz.

Katılımı onaylamadan önce sormak istediğiniz herhangi bir konu varsa sormaktan çekinmeyiniz. Çalışma bittikten sonra bizlere telefon veya e-posta ile ulaşarak soru sorabilir, sonuçlar hakkında bilgi isteyebilirsiniz. Saygılarımla

Döndü SAĞLAM

Görüşme Tarihi	
Görüşülen Kişinin Adı-Soyadı (Ya da Rumuzu)	
Görüşülen Kişinin ve Eşinin (hayatta ise) Yaşı	
Görüşülen Kişinin Çocuk Sayısı	
Görüşülen Kişinin Çocuklarının Yaşları ve Gittikleri Okul ve Sınıflar	
Görüşülen Kişinin Eğitim Düzeyi	
Görüşülen Kişinin Eşinin Eğitim Düzeyi	
Görüşülen Kişinin Varsa Mesleği, Yaptığı İş ya da İşler	
Görüşülen Kişinin Eşinin Mesleği	
Görüşme Süresi (Dakika)	
Görüşme Yeri	
Görüşülen Kişinin Kaç Yaşında Evlendiği	
Görüşülen kişinin aylık ortalama evlerine giren gelir	
Evde kaç kişi yaşıyorlar?	
Evleri kira mı? Kira ise ne kadar kira ücreti veriliyor?	
Evde eksik temel ev eşyası var mı? (Buzdolabı, ÇM, BM, TV vb.)	
Ev kaç odalı, ne ile ısıtılıyor?	
Çocukların kendi odası var mı?	

1. Maddi açıdan ailenizin durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Maddi sıkıntınız var mıdır? Varsa maddi sıkıntılarınızı gidermek için başvurduğunuz çözüm yolları nelerdir?
 - 1.1.Sizce yoksulluk nedir? Kendinizi yoksul olarak görüyor musunuz? Neden?
 - 1.2.Kendinizi yoksul olarak görüyorsanız bu hayatınıza nasıl yansıyor?
 - 1.3.Kendiniz ve çocuklarınız için isteyip de yoksulluktan dolayı yapamadığınız neler var? Bunlar sizi nasıl hissettirdi?
2. Bir anne olarak çocuklarınızın doğumundan itibaren karşılaştığınız zorlukları açıklar mısınız?
3. Çocuklarınızın okul hayatlarında ne gibi zorluklar yaşadınız?
 - 3.1.Bu zorluklar yoksullukla ilgili midir? Bazı örnekler anlatır mısınız?
 - 3.2.Yaşadığınız zorlukları çocuklarınıza hissettirdiniz mi ya da onlar hissetti mi? Hissetilirse nasıl tepki verdiler?
 - 3.3. Çocuklarınızın okul hayatında, arkadaş çevreleri, öğretmenleri ile ilişkileri nasıldır?
 - 3.4.Çocuklarınızın yoksulluktan dolayı arkadaşları sorunları oldu mu? Ya da kendilerini onların yanında kötü hissettikleri oluyor mu?
 - 3.5.Çocuklarınızın okul arkadaşlarının aileleri ile iletişim kurmada olumsuz davranış ve tepkilerle karşılaştınız mı?
 - 3.6.Yoksulluğun çocuklarınızın okul hayatını nasıl etkiledi? Uzaktan eğitim sürecinde karşılaştığınız güçlükler var mıdır? Bazı örnekler verir misiniz?
4. Çocuğunuzun okul başarısının artması için neler yapıyorsunuz? Çocuklarınızla birlikte yaptığınız etkinlikler nelerdir?
 - 4.1.Bir anne olarak yapabildikleriniz nelerdir?
 - 4.2.Yapmak isteyip de yapamadıklarınızı nedenleriyle anlatır mısınız?
5. Kendiniz ve çocuklarınız için hayattan beklentileriniz nelerdir?